

63.3
в. 53

2/4

ВІСНИК ПРИКАРПАТСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Історія

Випуск II

Івано-Франківськ
1999

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ

В І С Н И К
ПРИКАРПАТСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

ІСТОРІЯ
ВИПУСК II

69 80 2 2
- 10 см

ІВАНО-ФРАНКІВСЬК
“ПЛАЙ”
1999

Вісник Прикарпатського університету.
Історія. 1999. Вип. II.

У другому випуску збірника вміщено наукові статті з археології, давньої і середньовічної історії України, історії західноукраїнських земель у новітню добу та новітньої історії зарубіжних країн, краєзнавства, а також наукові повідомлення, присвячені 80-річчю злуки УНР і ЗУНР.

Розрахований на науковців, викладачів, аспірантів, учителів та студентів.

The second issue of the journal contains articles dealing with problems of archeology, ancient and medieval history, modern history of Ukraine and foreign countries, Ukrainian regional studies and offers materials devoted to the 80-th anniversary of unification of the Ukrainian People's Republic and Western Ukrainian Republic.

The journal is designed for research workers, university and college professors, teachers, graduate and undergraduate students.

Редакційна рада: д-р філол. наук, проф. В.В.ГРЕЩУК (голова ради), д-р філол. наук, проф. С.М.ВОЗНЯК, д-р філол. наук, проф. В.І.КОНОНЕНКО, д-р істор. наук, проф. М.В.КУГУТЯК, д-р юрид. наук, проф. В.В.ЛУЦЬ, д-р філол. наук, проф. В.Г.МАТВИШИН, д-р фіз.-мат. наук, проф. Б.К.ОСТАФІЙЧУК, д-р пед. наук, проф. Б.М.СТУПАРИК, д-р мистецтвознавства, проф. **М.П.ФІГОЛЬ**, д-р хім. наук, проф. Д.М.ФРЕЙК.

Редакційна колегія: д-р істор. наук, проф. М.В.КУГУТЯК (голова редколегії), д-р істор. наук, проф. В.В.ГРАБОВЕЦЬКИЙ, д-р істор. наук, проф. Л.О.ЗАШКІЛЬНЯК, д-р істор. наук, проф. О.Ю.КАРПЕНКО, д-р істор. наук, проф. П.С.ФЕДОРЧАК, канд. істор. наук, доцент О.С.ЖЕРНОКЛЕСВ (відповідальний секретар).

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
код 02125266
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

Інв. № **698022** Адреса редакційної колегії:

284008. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57.

Прикарпатський університет імені Василя Стефаника.
Видавництво "Ілай" Прикарпатського університету, 1999.

Тел.: 2-21-62

Видається з 1995 р. ©Прикарпатський університет ім. В.Стефаника

В.М.Конопля, І.Т.Кочкін

МІДНІ ТРИПІЛЬСЬКІ СОКИРИ ВЕРХНЬОГО І СЕРЕДНЬОГО
ПОДНІСТРОВ'Я

Мідні сокири – досить рідкісна знахідка на місцях трипільських поселень Подністров'я. Вони переважно трапляються випадково і походять з підйомного матеріалу (за винятком Городницького скарбу 1895 р.). Питання про місце розташування знахідок сокир на згаданій території, а також їх типологію, проблеми технології та місця їх виготовлення розглядали В.Г.Збеневич [1], Н.В.Риндіна [2; 3; 4], Є.М.Черних [5; 6; 7], окремі думки висловлювали В.М.Конопля, Ю.М.Малєєв [8;9], Л.І.Крушельницька [8] та інші. За час, що минув з моменту останньої узагальнюючої публікації, присвяченої мідним трипільським сокирам Подністров'я [1], кількість мідних сокир помітно збільшилася перш за все за рахунок артефактів, знайдених у межах Верхнього Подністров'я (Івано-Франківська та Тернопільська області), з'явилася потреба включити їх у науковий обіг, визначити їх типи, картографувати місця знахідок тощо.

Наприкінці 60-х рр. В.Г.Збеневич облікував тринадцять мідних сокир, знайдених на цей час (табл.1, 3, 4, 6, 7, 9, 11-18) у західних областях України [1, 137-138]. Протягом 1970-90-х рр. у межах Івано-Франківської (Більшівці, Вікторів, Петрів) та Тернопільської (Коржова, Теревовля) областей було знайдено ще п'ять таких виробів (табл.2). Три з них відносяться до типу сокир-тесел (Більшівці, Коржова, Теревовля), одна (Петрів) до типу сокир-молотів і одна (Вікторів) до маловідомого у трипільському світі типу втульчатих сокир без обуха. Наведемо опис цих сокир:

1. Сокира-тесло (рис.1, 3), знайдена у 1995 р. на зораній поверхні багатощарового трипільського поселення Більшівці (Галицький район Івано-Франківської області) галицьким художником і археологом-аматором Петром Переклітою, у приватній колекції якого і зберігається. У 1997 р. сокира з дозволу першовідкривача була опрацьована І.Т.Кочкіним і Т.М.Ткачуком [10].

Збереженість сокири добра. Довжина цієї сокири становить 26,5 см, ширина в найширшому місці – 6,3 см. Провушина сокири має діаметр 3,6 см. Лезо сокири дещо довше за обушок і складає – 15,9 см, відповідно довжина обушка – 10,6 см. Висота сокири в ділянці провущини – 4 см. Відзначимо, що повздовжня вісь сокири має невеликий нахил від її центру. Лезо сокири клиноподібної форми із заокругленими бічними стінками і дещо відігнуте донизу (його ширина становить 4 см). Обушок сокири плавно переходить у широке тесло (ширина до 6 см), яке не було загостреним і його робочий край тупий, заокруглений. У нижній частині сокири провущина завершується невеликою манжетною, яка

майже не проглядається у її верхній частині. За типологією Н.В. Риндіної цей виріб відноситься до групи "хрестоподібних" сокир з поперечним обушком і повздовжнім лезом, або до так званого типу Ясладань [3, 125]. Користуючись типологією Є.М. Черниха, що знахідку відносимо до типу СТ-2 (сокира-тесло – СТ. Це – дослівний переклад з російської мови аббревіатури "ТТ – "топор-тесло") [5, 89, 92].

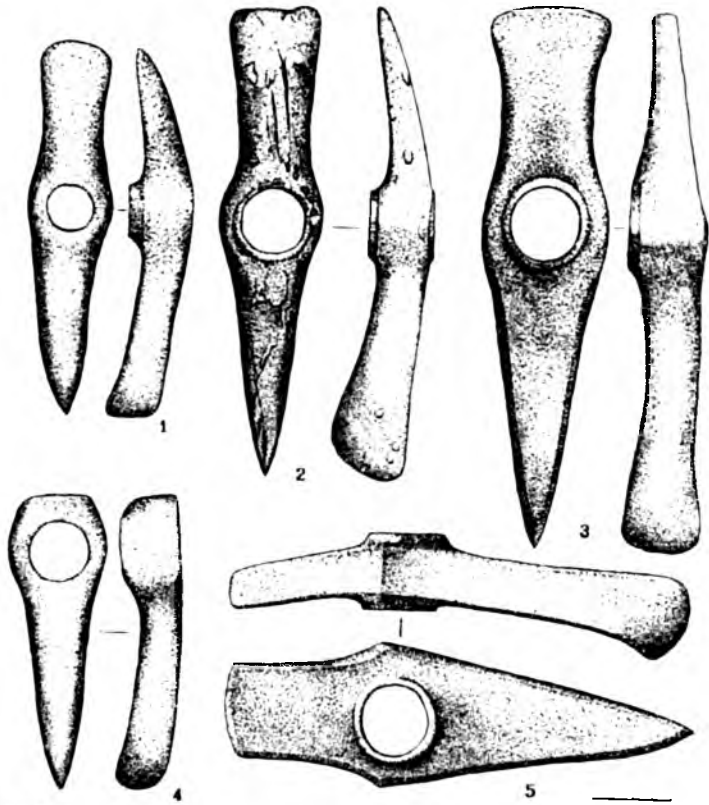

Рис.1. Нові мідні сокири з Верхнього Подністров'я: 1-Теребовля, 2-Коржова, 3-Більшівці, 4-Вікторів, 5-Петрів.

2. Сокира-тесло (рис. 1, 2) з Коржової (Тернопільська область) Ця сокира є випадковою знахідкою на трипільському поселенні Коржова (ур. Копанка) [9, 311]. Довжина виробу – 23 см, довжина леза сокири – 12,5 см, довжина тесла – 10,5 см, ширина в районі втулки – 5,2 см, висота – 3,3 см. У цієї сокири також виділяється манжета у верхній і нижній частинах. Поверхня сокири вкрита

слідами ливарного виробництва у вигляді крапель міді, патьоків металу. Складається враження, що ця сокира в роботі не використовувалася. За типологією Є.М. Черниха її можна віднести до типу СТ-2 [5, 92, 94; табл.2, 6].

3. Сокира-тесло (рис.1, 1) з Теребовлі (Тернопільська область) була знайдена на правому березі р.Гнізні в урочищі Замок на висоті близько 50-60 м над рівнем заплави ріки (зберігається у І.Зінчишина). Довжина сокири – 18 см, довжина леза – 10 см, тесла – 8 см, висота в місці втулки – 3,2 см, ширина – 4,2 см, ширина тесла – 3,2 см. Ця сокира за розмірами помітно менша від попередніх двох і може бути зарахована до типу СТ-6, за типологією Є.М. Черниха, який характеризує такі сокири, як вкорочені, з виділеним нижнім краєм втулки. Довжина їх коливається в межах 180-220 мм [5, 94-96; табл.4, 2].

4. Сокира-молот (рис.1, 5) з села Петрів (Тлумацький район Івано-Франківської області). Ця сокира була знайдена у 1920-х рр. при копанні підвалу житлового будинку у центрі згаданого села (більш детальні умови знахідки невідомі). Нині артефакт зберігається у приватній колекції помічника лісничого Придністровського лісництва О.Котурлаша, який люб'язно надав можливість опрацювати цю знахідку.

Довжина сокири-молота – 22,8 см, довжина клину (леза) від центра втулки – 14,5 см, довжина обушка – 8,3 см. Ширина сокири в районі втулки – 7 см. Втулка має форму неправильного кола з розмірами від 3,3 до 3,5 см, навколо неї на верхній і нижній поверхнях сокири спостерігаються манжети висотою 0,6 см і шириною 0,4 см. Цю сокиру-молот можна зарахувати до типу СМ-8 (за Є.М. Чернихом), який розповсюджений на території, що охоплює Словаччину, Центральну і Північну Югославію, Угорщину, Трансільванію, Молдову [5, 97, 98].

5. Сокира (рис. 1, 4) з села Вікторів (Галицький район Івано-Франківської області). Це втульчата сокира без обушка із заокругленою втулкою. Довжина її 14,5 см, діаметр отвору 3,5 см, довжина леза від центра отвору складає 11,5 см [8, 300].

Аналоги згаданих сокир зустрічаються в широкій зоні Європи – на Балкано-Карпатській території (перш за все сокири типу "Ясладань") [3, 125]. Проте серед дослідників, які торкалися проблеми експорту мідних сокир на трипільську територію, вимальовуються принайми два напрямки і відповідно центри їх виготовлення – західний і південний.

Західне походження мідних сокир пов'язується з тисаполгарською культурою. Тісні контакти трипільців із лендельською та дунайсько-тиською культурно-історичними областями зафіксовані на основі спостереження за формами керамічного посуду, характерними для лендельсько-полгарського типу, на трипільських поселеннях періоду В-I – В-II [11, 37]. А на етапі В-II на трипільських пам'ятках Буго-Дністровського межиріччя зустрічаються імпорти кераміки, обсидіану і металу полгарської культури [11, 37].

Наявність мідних сокир типу “Ясладань” відзначається на території культури Бодрогкерештур [12]. Також існують припущення про роль саме бодрогкерештурських племен як посередників у передачі мідних сокир трипільцям [13, 260]. Відомо, що сокири типу “Ясладань” трапляються на території Словаччини [14, 72, 73]. Зокрема у цій країні неподалік від Банської Бистриці є родовище мідних руд [14, 88]. Зазначимо, що ще у 1950-х рр. було виділено центри виробництва сокир “хрестоподібного типу”, у тому числі і “Ясладань”, – трансільванський і словацький [15, 166]. В.Г.Збеневич також помітив, що сокири типу “Ясладань” тісно пов’язані з бодрогкерештурською енеолітичною культурою, що займала частину Угорщини, Румунії, Словаччини [1, 141], а посередником у такому обміні були носії культури Гумельниця [1, 142]. О.В.Цвек вважає, що з метою обміну мідних виробів у середовищі трипільців потрапляли “купці” з общин Карпато-Дунайського басейну, осідаючи в місцевому середовищі (знахідки на поселенні Веселий Кут) [16, 112, 115]. Зв’язки Трипілля з племенами полгарської культури обмежуються часом від етапу В-I-II до початку етапу С-II, γ-II. З лендельською культурою взаємодія починається на етапі В-I-II і триває до кінця етапу С-I [17, 26].

Другий, південний напрямок надходження мідних сокир у трипільський ареал вимальовується завдяки імпортові трипільцями сокир типу “Ясладань” через обмін з общинами культури Гумельниця [7, 207]. У зв’язку з цим відзначимо, що мідь, виплавлена переважно з руд північно-фракійського гірничорудного центру, експортувалася найчастіше у північно-східному напрямку [5, 264]. На цьому шляху в період існування Трипілля В-I – С-I знаходився ареал гумельницької культури [18]. Обмін металом ілюструється чотиригранним шилом з Незвиська, яке є аналогом кованого шила з Болградського поселення [18, 54-55]. Імпорти ж із північно-фракійського гірничорудного центру у західному або ж північно-західному напрямках (Західні Балкани, басейни Середнього Дунаю і Тиси) майже невідомі [5, 264].

У верхній течії Тиси, східній Словаччині зосереджено велику кількість сокир-молотів типів СМ-6, СМ-8, СМ-10 [5, 264]. Тому Є.М.Черних пропонує виділити у Балкано-Карпатській й металургійній провінції крім трьох уже відомих зон ще й четверту – північно-карпатську зону (Словаччина, українське Закарпаття, Південна Польща), де існувало місцеве виробництво [5, 265]. Таким чином, можна припустити, що мідні сокири та деякі інші вироби з цього металу надходили на трипільську територію з північно-карпатської зони Балкано-Карпатської металургійної провінції через посередництво лендельських, тисаполгарських і бодрогкерештурських племен. Окремі випадки імпорту, особливо у південно-західні регіони Трипілля, можливі через гумельницькі общини. Причому ці сокири могли походити як і з північно-карпатської зони так і з фракійських родовищ.

Картографування місць знахідок мідних сокир у західних областях України показує, що вони зустрічаються вздовж течії Дністра та його приток (рис.2), що настановує на думку про важливу роль цього водного джерела для розповсюдження таких виробів. Крім того, відмітимо й інший факт – наявність у цьому регіоні багатих покладів високоякісного кременю, особливо у Верхньому Подністров’ї. У зворотному напрямку з трипільської території до общин Тисаполгар і Бодрогкерештур надходив якісний верхньодністровський кремій, показник якого на пам’ятках згаданих культур досить високий [19, 28]. Зокрема у групі Тисаполгар частка верхньодністровського кременю складає 63 % [18, 22]. Кремій носії тисаполгарської культури видобували у Верхньому Подністров’ї самостійно, а не отримували його від трипільців у вигляді сировини або напівфабрикатів. Доказом цього є слабе проникнення трипільської техніки обробки кременю в середовищі Тисаполгар [19, 45-46; 20]. Навпаки, у групі Бодрогкерештур кремій отримували шляхом обміну [19, 47]. Зазначимо також, що у Верхньому Подністров’ї у трипільський час активно розроблялися поклади кременю за допомогою штолень.

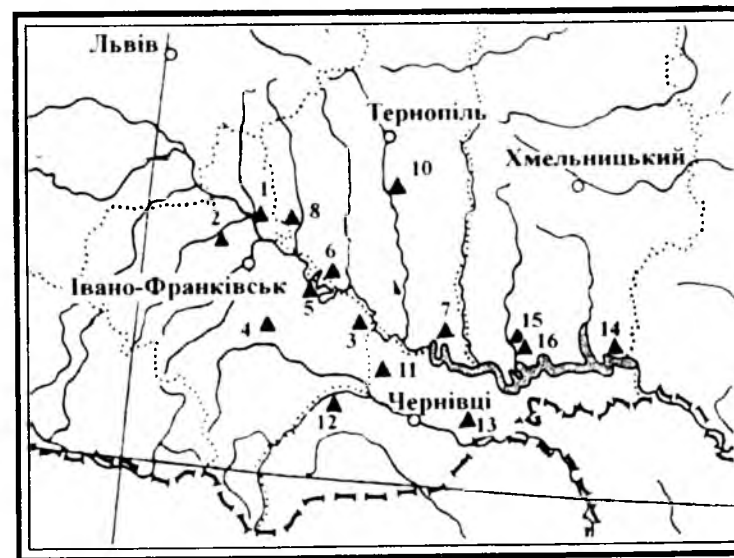

Рис. 2. Карта-схема місць знахідок мідних сокир у західних областях України (нумерація співпадає з табл.1).

Умовні позначення:

▲ – місце знахідки мідної сокири.

Енеолітичні мідні сокири з Подністров'я є важливим джерелом інформації про взаємозв'язки місцевого трипільського населення з їх південними і західними сусідами. Використання методів природничих наук, особливо спектрального і металографічного аналізу дозволить з більшою точністю встановити географію походження мідних сокир, технологію їх виготовлення, а також допоможе відповісти на багато інших питань.

Таблиця 1. Зведені дані знахідок мідних сокир у Подністров'ї (порядкові номери у таблиці відповідають порядковим номерам на карті (рис.2).

№ п/п	Місце знахідки сокири	Район	Область	Тип сокири (за Чернихом Є.М.)
1.	Більшівці	Галицький	Івано-Франківська	СТ-2
2.	Вікторів	Галицький	Івано-Франківська	(?)
3.	Городнища	Городенківський	Івано-Франківська	СТ-6
4.	Коршів	Коломийський	Івано-Франківська	СМ-12
5.	Петрів	Тлумацький	Івано-Франківська	СМ-8
6.	Возилів	Бучацький	Тернопільська	СМ-(?)
7.	Гермаківка	Боршівський	Тернопільська	СТ-6
8.	Коржова	Монастирський	Тернопільська	СТ-2
9.	Росохач	Чортківський	Тернопільська	СМ-(?)
10.	Теребовля	Теребовлянський	Тернопільська	СТ-6
11.	Давидівці	Кіцманський	Чернівецька	СМ-(?)
12.	Мілісьє	Вижицький	Чернівецька	СМ-(?)
13.	Рингач	Новоселицький	Чернівецька	СТ-10
14.	Березівська ГЕС	Гайворонський	Кіровоградська	СМ-4
15.	Велике Залісся	Кам'янець-	Хмельницька	СТ-8
16.	Кам'янець-Подільський	Подільський	Хмельницька	СТ-4
17.	Гонорівка*	(?)	Чернівецька (?)	СТ-8
18.	Северинні*	(?)	Хмельницька (?)	(?)

Примітки:

*) На жаль, не картографовані два місця знахідок мідних сокир – Гонорівка Новоселицького району Чернівецької області [1, 139, рис.2, 1] та Северинівці Хмельницької області [1, 137, рис.1, 5]. Встановлено, що у Новоселицькому районі Чернівецької області немає села Гонорівка, але населений пункт з такою назвою є у Волочеському районі Хмельницької області. У той же час на території Хмельниччини немає села Северинівці, а є Северини і Серединці. Тому вищеназвані місця знахідок мідних сокир не відображені на карті.

Таблиця 2. Нові мідні сокири Верхнього Подністров'я (в алфавітному порядку).

№ п/п	Місце знахідки сокири	Умови, знахідки, рік	Кількість	Місце зберігання сокири
1.	БІЛЬШІВЦІ, Галицький район, Івано-Франківська область	Випадкова знахідка, 1995 р.	1	Колекція П.Пережліти, м. Галич, Івано-Франківська область
2.	ВІКТОРІВ, Галицький район, Івано-Франківська область	Випадкова знахідка, 1983 р.	1	Колекція Б.Василенка, м. Івано-Франківськ
3.	КОРЖОВА, Монастирський район, Тернопільська область	Випадкова знахідка, 1984 р.	1	Фонди Львівського історичного музею
4.	ПЕТРІВ, Тлумацький район, Івано-Франківська область	Випадкова знахідка, 20-і роки ХХ ст.	1	Колекція О.Котурлаша, м. Коломия, Івано-Франківська область
5.	ТЕРЕБОВЛЯ, урочище Замок, Теребовлянський район, Тернопільська область	Випадкова знахідка, (?)	1	Колекція І.Зінчишина, м. Теребовля, Тернопільська область

1. Збенович В.Г. Древнейшие медные топоры в Восточной Европе // Советская археология. – 1969. – № 3. – С.135-142.

2. Рындина Н.В. Анализы металлических изделий из трипольского слоя поселения у с. Незвисько // Материалы и исследования по археологии СССР. – №102. – М., 1962. – С. 86-88.

3. Рындина Н.В. Древнейшее металлообрабатывающее производство Восточной Европы. – М., 1971. – 142 с.

4. Рындина Н.В. Медный импорт эпохи развитого Триполья // Кратк. сообщ. инст. археол. АН СССР. – Вып. 123. – М., 1970. – С.20.

5. Черных Е.Н. Горное дело и металлургия в древнейшей Болгарии. – София, 1978. – 387 с.

6. Черных Е.Н. Металлургические провинции и периодизация эпохи раннего металла на территории СССР // Советская археология. – 1978. – № 4. – С.59.

7. Черныш Е.К. Энеолит Правобережной Украины и Молдавии // Энеолит СССР. – М., 1982. – С.166-320.

8. Крушельницкая Л.И., Конопля В.М. Работы в Верхнем Поднестровье // Археологические открытия 1983 года. – М., 1985. – С. 300-301.

9. Малеев Ю.Н., Конопля В.М. Исследования в Тернопольской и Ивано-Франковской областях // Археологические открытия 1983 года. – М., 1985. – С.310-311.

10. Перекліта П., Кочкін І., Ткачук Т. Багатошарове поселення Більшівці і його місце в системі енеоліту Південно-Східної Європи (в друці).

11. Цвек О.В. Зв'язки східного Трипілля з лендельською та дунайсько-тисьською культурно-історичними областями // Тези доповідей та повідомлень 1-ої Тернопільської обласної наукової історико-краєзнавчої конференції. – Тернопіль, 1990. – Ч.1. – С.36-38.

12. Bogánr-Kutzian I. The Copper age Cemetery of Tiszapolgar – Basatanya. – Budapest, 1963.

13. Мовша Т.Г. Поздний этап трипольской культуры // Археология Украинской ССР. – К., 1985. – С.223-263.

14. Novotna M. Medene nástroje a problem najstarsrej tazby medi na Slovensku // SA. – Bratislava, 1955. – R.111. – S.70-100.

15. Pittioni R. Urzeitlicher Berbau auf Kupfererz und Spurenanalyse // Archeologia Austriaca. – №1. – Wien, 1957.

16. Цвек Е.В. Буго-днестровский вариант восточно-трипольской культуры // Первобытная археология. – К., 1989. – С.106-117.

17. Круц В.О., Рижов С.М. Верхньодністрівська локальна група пам'яток трипільської культури та нові дані про зв'язки трипільців з населенням полгарської і лендельської культур // Археологія. – 1997. – №2. – С.23-32.

18. Субботин Л. В. Памятники культуры Гумельница Юго-Запада Украины – К., 1983. – С.130-131.

19. Kaczanowska M. Uwagi o surowcach, technice i typologii przemysłu krzemiennego kulturey bodrogkereszturzkiej i grupy Zažňany // AAC. – Krakow, 1980. – Т.ХХ. – С.19-56.

20. Конопля В. Верхньодністрівський кремін в індустріях племен полгарського циклу Середнього Подунав'я // Тези народознавчої науково-практичної конференції, присвяченої 160-річчю від дня народження Т.Легоцького (26-27 жовтня 1990 р.). – Мукачево, 1990. – С. 4.

V.M. Konoplya, I.T. Kochkin

COPPER TRYPILLIAN AXES FOUND IN UPPER CENTRAL PODNISTROVYA.

The article provides a detailed description of five copper axes that were found on the site of Trypillian settlements in western Ukraine during the 1970s – 1990s. To make this description more graphic the paper supplies a map of the excavation sites and pictures of the artefacts. It lists the places where the axes were manufactured and indicates the routes that were used for shipping the instruments to the destinations on the Trypillian territory.

Т. М. Ткачук (м. Галич)

КЕРАМІЧНИЙ КОМПЛЕКС З НЕЗВИСЬКА ІІ І ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ГЕНЕЗИСУ ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ НА ТЕРИТОРІЇ ГАЛИЧИНИ, БУКОВИНИ І ПОДІЛЛЯ

Одним із важливих напрямків дослідження трипільської культури, яка зараз датується першою половиною п'ятого – початком третього тисячоліття до нашої ери, є виділення локальних груп, з яких вона складалася. Це неможливо зробити без публікацій відносно добре розкопаних пам'яток. Порівняння та співставлення кераміки (поряд з іншими матеріалами) дозволяють зрозуміти походження та динаміку розвитку територіальних груп трипільських поселень, побачити специфічні риси виготовлення та орнаменталії посуду, притаманні для кожної з них. Тому ця робота присвячена публікації столового посуду з трипільського поселення біля села Незвисько Городенківського району Івано-Франківської області, його третього шару, який датується етапом ВІІ (початком ІV тис. до н. е.).

Археологічні дослідження багатошарових поселень Верхнього Подністрів'я і Попруття (а також територій, які прилягають до них з півдня) дали можливість отримати добре документовану періодизацію розвитку Трипілля на цих землях [1].

Пам'ятки етапу ВІ – ВІІ були виділені в окрему заліщицьку групу [2]. Хоча поселення етапу ВІІ були відомі давно (Городниця, Бодаки), але лише розкопки К.К.Черниш* у 50-х р. багатошарового Незвиська дозволили отримати великий керамічний комплекс середини етапу ВІІ (3-й шар), що частково заповнило проміжну ланку між етапами ВІ – ВІІ і СІ у розвитку традицій виготовлення та орнаменталії столового посуду [3]. Поселення початку етапу ВІІ у цьому регіоні поки що невідомі. Тому зважаючи на велике значення керамічного комплексу Незвиська ІІІ, який репрезентує початок орнаментальної стилістики, яка характерна для більш пізнього шипинецького посуду, важливо знову детальніше звернутись до цього матеріалу.

У колекції, яка знаходиться в Івано-Франківському краєзнавчому музеї, зберігаються фрагменти 515 столових посудин етапу ВІІ. З них 314 піддаються графічній реконструкції: 85 мисок (27 %, рис. 1-30), 88 кубків (28 %, рис. 31-50), 58 біконічних амфор (18,4 %, рис. 51-69), 26 грушоподібних посудин (8,2 %, рис. 70-80), 17 покришок до них (5,4 %, рис. 81-86), 31 кратер (9,8 %, рис. 87- 99), 9 "біноклів" (2,8 %, рис. 100-103). Найчастіше для їхнього розпису ви користували виключно чорну (17 екз., 3,3 %).

* Автор висловлює подяку К.К.Черниш, І.І.Зайцо, С.О.Гусеву, О.О.Якубенку за можливість ознайомитися з колекціями кераміки з Незвиська, Ворошилівки та Володимирівки, що дало змогу оперувати статистичними даними

На 28 посудинах усіх типів (крім біноклів) є червоні, чорні або білі діагональні чи вертикальні смуги, що перетинають орнаментальні схеми (рис. 6, 37- 39, 43, 61, 81, 89, 96).

На етапі VII пам'ятки типу Незвисько III займали значну територію, кордони якої сягали на півночі ріки Горинь (Бодаки), а на сході району м. Кам'янець – Подільського (Голосків).

Міграцією населення з цього регіону пояснює появу посуду орнаментованого білою і чорною фарбами, серед кераміки поселень середньобузької групи (Ворошилівка, Сосни), дослідник цих пам'яток С.О.Гусев [4]. Дійсно, відсоток такого посуду тут значний, навіть більший, ніж у Незвиську III. Так, зі 166 посудин Ворошилівки, на яких зберігся орнамент, 35 мають білу і чорну орнаментацию (21 %). Крім того, на посуді з цього поселення маємо багато зображень S-подібних вертикальних дуг (41,9 %), інші дуги – горизонтальні. Слід звернути увагу на те, що горизонтальні S-подібні дуги не характерні для керамічного комплексу Незвиська III (всього маємо 2 екз.). Натомість вертикальні дуги домінують. Цікаво, що на східному поселенні етапу VII Володимирівка вертикальні S-подібні дуги в орнаменті складають лише 15,6 % від усіх схем із таким розписом, а горизонтальні – 84,3 %. Серед орнаментальних схем, які принесло з собою на Середнє Побужжя населення з Верхнього Подністров'я є метопні розписи із зіркоподібними знаками в їхніх серединах [4, 107; рис. 278, 4, 8]. Із цією міграцією пов'язане добре документоване (в результаті петрографічного аналізу, проведеного В.Ф.Петрунем), переорієнтування з середньодніпровських на волинські та верхньодністровські родовища крем'яної індустрії середньобузьких поселень [4, 255-256]. Можливо, основною спеціалізацією верхньодністровських общин був видобуток кременю та солі [5]. На користь першого говорить відкриття крем'яних штолень біля с. Буківна Івано-Франківської області [6].

На етапі CI на території Буковини, Галичини, Поділля і румунської Молдови на основі традицій пам'яток типу Незвисько III-Бодаки утворилась шипинецька локальна група (північна група (за Т.Г.Мовшею), або шипинецька підгрупа петренської групи (за С.М.Рижовим). Поселення цього часу займали Верхнє Подністров'я (Марківці, Сокіл, Більшівці (2-й шар), Поділля (Більче-Золоте Сад II, Блищанка (ур. Горби). На сході кордон локальної групи проходив у районі м. Кам'янець-Подільського (Ходоровці); на півдні, на Буковині, до цієї групи відносяться поселення Шипинці Б, Хрещатик, Дорошівці, Магала, Рингач, Бабино; на південному заході, в румунській Молдові, – Трушешти, Стінча Стефанешті, Ріпічені Гура-Гістопулуй [7].

Орнаментальні традиції посуду цих поселень стали складовою частиною (своєрідним субстрактом) кошиловецького мальованого посуду початку CII.

СТОЛОВИЙ ПОСУД ІЗ НЕЗВИСЬКА III.

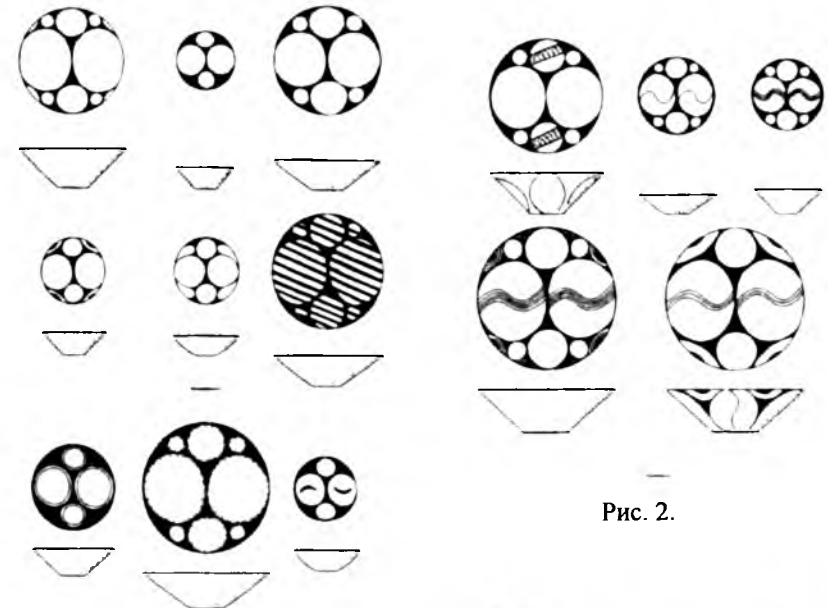

Рис. 1.

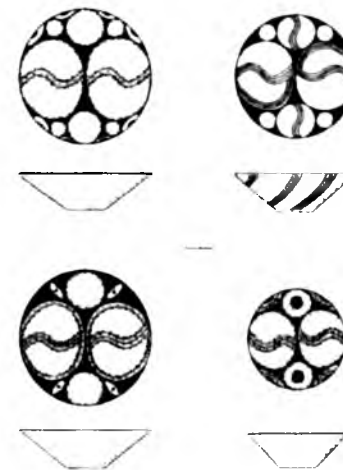

Рис. 3.

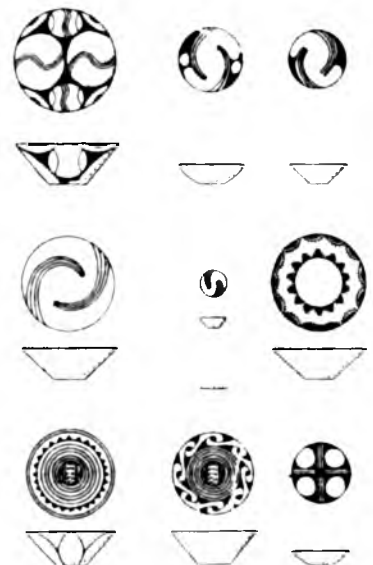

Рис. 4.

Рис. 2.

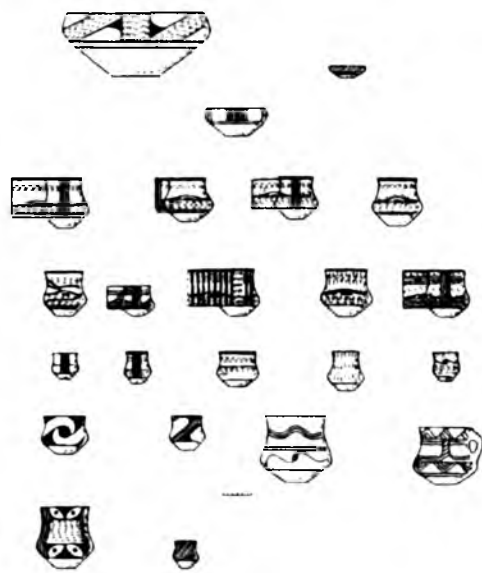

Рис. 5.

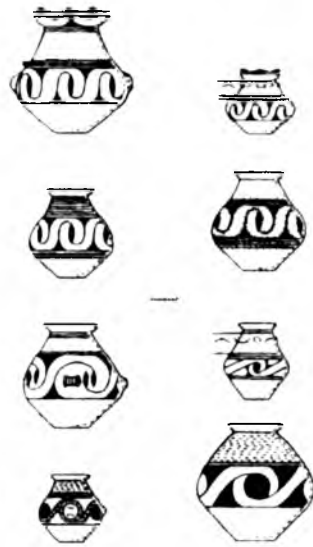

Рис. 6.

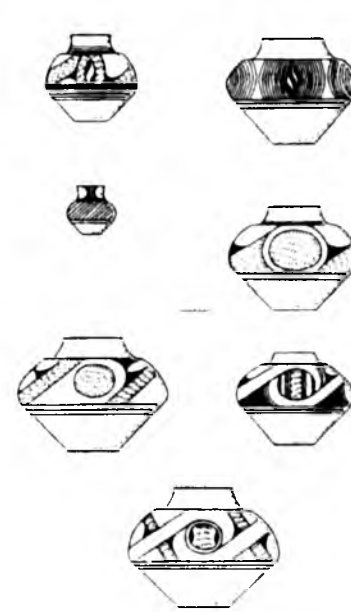

Рис. 9.

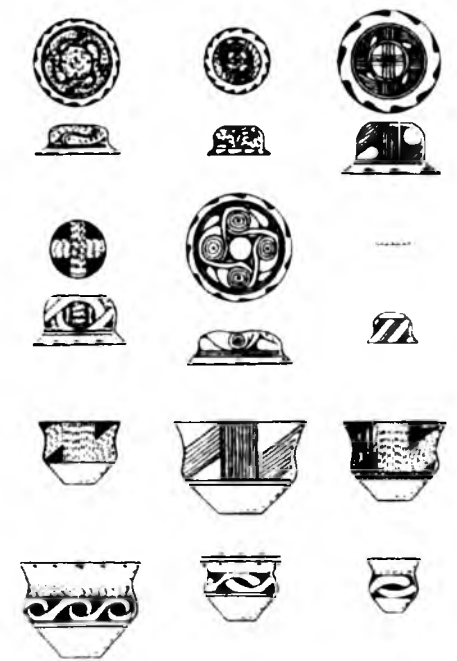

Рис. 10.

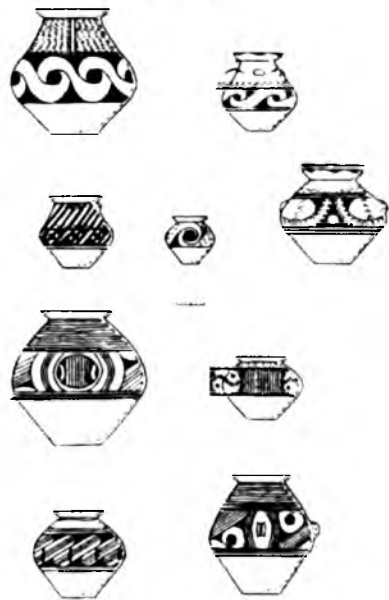

Рис. 7.

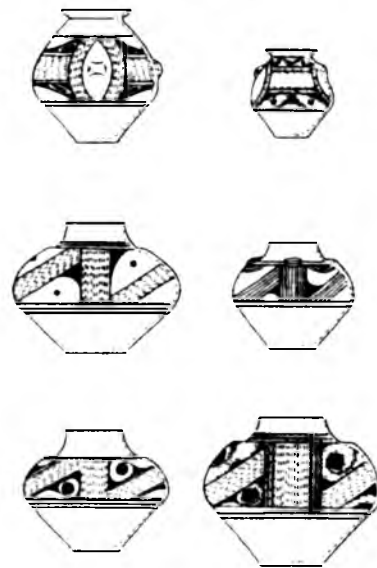

Рис. 8.

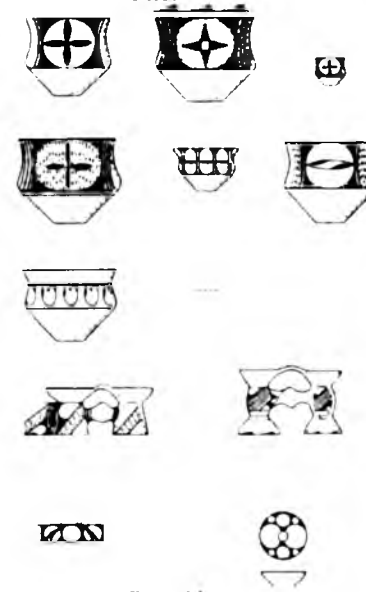

Рис. 11.

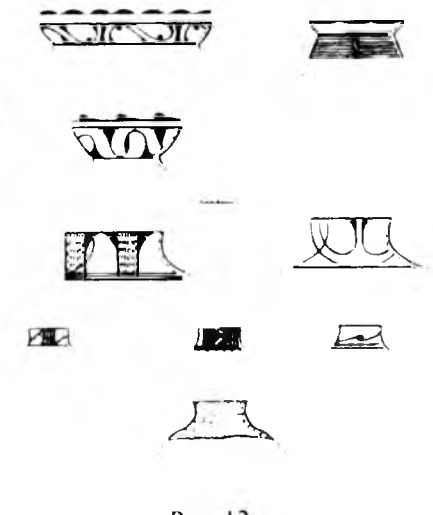

Рис. 12.

1. Кандиба О. Досліди на Галицькому Поділлі в рр. 1928 та 1929 // Записки наукового товариства ім. Т.Г.Шевченка – Львів, 1937. – т. CLIV. – С.7-9; Мовша Т.Г. О северной группе поздне трипольских памятников // СА – 1971–№ 1. – С.31-54; Черныш Е.К. Энеолит Правобережной Украины и Молдавии // Энеолит СССР. – М., 1982. – С.172-173; Конопля В.М., Круц В.А., Рыжов С.Н. Трипольские памятники Верхнего Поднестровья // Проблемы истории та археологии давнього населення Української РСР. Тези доповідей. – К., 1989. – С.103-104.

2. Виноградова Н.М. Племена Днестровско-Прутского междуречья в период расцвета трипольской культуры. – Кишинев, 1983. – С.14-41.

3. Черныш Е.К. К истории населения неолитического времени на Среднем Приднестровье // Материалы и исследования по археологии СССР. – 1962. – № 102. – С.45-58.

4. Гусев С.О. Трипільська культура Середнього Побужжя рубежу IV- III тис. до н.е. – Вінниця, 1995. – С.238-239.

5. Конопля В.М., Круц В.А., Рыжов С.Н. Указ. соч. С. 104; Черныш Е.К. Орудия труда трипольских племен // VII Международный конгресс доисториков и протоисториков. Доклады и сообщения археологов СССР – М., 1966. – С.100-105.

6. Василенко Б.А. Видобування і обробка кременю на правобережжі Верхнього Подністров'я в енеоліті // Проблеми історії та археології... – С.38-39.

7. Nitu A. Criterii actuale pentru clasificarea complexelor ceramicii si periodizarea etapelor culturii Cucuteni // Cercetarii istorice – Iasi, 1980. – XI – p.191, 193.

T.M. Tkachuk.

THE CERAMIC COMPLEX IN NEZVYSKO AND ITS RELEVANCE TO THE GENESIS OF THE TRYPILIAN CIVILIZATION IN HALYCHYNA, BUKOVYNA AND PODILLYA.

The paper provides the information on the painted pottery that was found on the site of the Trypillian settlement of Nezwisko III. The ceramic finds excavated in Nezwisko-type settlements are essential to the understanding of the latest period of the Trypillian civilization's development in upper Podnestrorye.

ДАВНЯ І СЕРЕДНЬОВІЧНА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

В.В.Грабовецький

ОБ'ЄДНАННЯ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ В ЄДИНУ ДЕРЖАВУ – СПАДКОЄМИЦЮ КИЇВСЬКОЇ УКРАЇНИ-РУСИ До 800-річчя утворення Галицько-Волинського князівства

В один із золотих вересневих днів далекого 1199 р. у 22 храмах княжого Галича гомоном розносилися звуки церковних і монастирських дзвонів. Біля головного катедрального Успенського собору на Княжій горі згуртувалося багато галичан, церковний клір на чолі зі своїми єпископами, бояри, градські люди, княжі воїни, послі з іноземних держав. Всі чекають прибуття нового князя.

Ось на білому коні, із позолоченим шоломом у багряній мантії на чолі воїнів із легко піднятою рукою для привітання вступає на Золотий тік новий князь, щоб посісти галицький вакантний трон. На площі лунають вигуки “Слава!, Слава!”. Діти кидають до ніг князя і воїнів барвисті осінні квіти.

Хто був цим прибулим князем, знали лише його прихильники із середовища боярської олігархії та деякі градські люди з ремісничо-торговельного осередку.

Це був волинський князь Роман Мстиславич, який вдруге прибув у Галич, щоб з'єднати два столичні гради зі своїми землями в одну міцну Галицько-Волинську державу на Заході колишньої могутньої України-Руси.

Відбулася ця вікопомна подія 800 років тому, проте в літописах та інших тогочасних джерелах збереглося мало історичних відомостей про неї. З нагоди цієї ювілейної дати відкриваємо завісу літописних сторінок. Але нам'ятним подіям 1199 р. передувала цікава історія.

Завершується XII ст., яке було важливим етапом в історії Галицької землі. Із закінченням цієї бурхливої доби згасє князювання династичної вітки засновників і правителів Галицького князівства. Естафету княжого державності здійснюють три сини Ростислава Володимировича – Рюрик, Василько і Володар.

У трьох уділах – Перемишльському, Звенигородському і Теребовлянському вони заклали міцний фундамент майбутнього Галицького князівства. Згодом син Володаря, відомий Володимирко, скріпив цей державний фундамент і на ньому заснував міцне князівство в Придністров'ї з новою столицею в Галичі. Він з'єднав три удільні столичні гради і здійснив історичну споруду княжого державності на Прикарпатті.

Новоутворене Галицьке князівство на національному історичному відношенні піднесло на досить високій рівень Василя Стефаника наступні визнанні державні діячі – Ярослав Осмомисл і його син Володимир Ярославич. Як видно з

тогочасних літописів, зокрема Київського, про Галич заговорили в багатьох країнах Європи: Польщі, Угорщині, Візантії, Священній Римській імперії.

Саме в цей час, в останній рік спливаючого XII ст., естафету княжої державності на Заході Русі продовжував Роман Мстиславич, який став основоположником історичної злуки двох князівств – Галицького і Володимирського – і цим дав початок новій могутній Галицько-Волинській державі. Син волинського князя Мстислава Ізяславича Роман, син польської княжни, дочки Болеслава Кривоустого, у молоді роки довго жив у Польщі й Німеччині, а це, як стверджує Дмитро Дорошенко, знадобилося йому для розуміння політики в Середній Європі. Батько Романа Мстислав, який був у 1167-1169 рр. князем у Новгороді, посадив згодом на цей трон свого сина, який княжив тут до 1168 р. По смерті батька, який втратив Київ на користь Андрія Боголюбського, Роман Мстиславич згодом повернувся на Україну і успадкував у Володимирі на Волині батьківський княжий трон.

У 1188 р., як зазначає професор Іван Крип'якевич, на заклик галицьких бояр після вигнання Володимира, сина Ярослава Осмомисла, Роман Мстиславич прибув до Галича, щоб князувати, віддавши своєму братові Всеволоду Володимирське князівство. Про це автор Київського літопису писав так: “Роман тоді оддав братові Всеволоду [город] Володимир назовсім і хреста йому цілував:”Більше вже мені Володимир без надоби. І в'їхав Роман у Галич, і сів у Галичі князюючи” [1, 346]. Проте він тут не утримався через свого попередника Володимира Ярославича та втручання у галицькі справи угорців. Михайло Грушевський, спираючись на літописні дані, писав, що для Романа “одна справа не пішла так легко, бо Володимир Галицький звернувся до угорського короля, просячи помочи, а Угорщина здавна вже простягала руки до Галичини, теперішню оказією задумала покористуватися для себе, угорський король пішов з Володимиром, ніби ведучи його на князівство, але зайнявши Галичину, всадив Володимира у в'язницю, а в Галичі посадив свого сина” [5, 111-112].

І хоча Романові не вдалося оволодіти галицьким тронем, це була його перша спроба злуки двох могутніх князівств – Галичини і Волині, – що здійснилася аж через десять років.

Процес злуки Галицько-Волинських земель в єдину українську державу Романом Мстиславичем став переконливим доказом того, що вона була спадкоємицею Київської України-Руси.

Про цю вікопомну подію та її значення в історії України однозначно висловилися всі провідні історики нашої держави.

Зважаючи на те, що ні в Київському, ні в Галицько-Волинському літописах проблема злуки не знайшла свого висвітлення, патріарх української національної історіографії Михайло Грушевський зумів на основі доступних йому джерел зобразити історичний перебіг цих подій і критично оцінити єдине тогочасне

джерело – напівфантастичне оповідання краківського єпископа Вінцентія Кадлубека, який, описуючи історію тодішньої Польщі, торкався і подій, які мали місце в 1188-1199 рр. у Галицькому і Волинському князівствах. “Вихідним моментом утворення Галицько-Волинської держави, – писав М.Грушевський, – було друге запанованне Романа в Галичу, по смерті останнього Ростиславича – Володимира. Але цей – так інтересний з огляду на його дальші наслідки – момент лишається дуже темним з браку світських джерел до сеї події. Одиноке сучасне джерело, що оповідає про неї – се краківський єпископ Вінцентій Кадлубек, але його звістки, хоч сучасні (він уродився коло 1160 р.), вимагають великої обережності і критики, спеціально – де він оповідає про руські справи. Тому не спираючись на нього, ми мусимо старатися розсвітити собі сей момент, користаючи з цілої суми наших відомостей, пізніших і раніших, а щоб виробити собі можливо добрий суд про ті обставини, в яких Галичина злучилася в руках Романа з Володимирською волостию, і критично оцінити між иньшим і Кадлубекове оповідання, мусимо насамперед глянути на ту політичну ситуацію, в котрій стояв Роман в момент смерті Володимира” [6, 2]. Видатному вченому-історикові вдалося з'ясувати “ту політичну ситуацію”, яка склалася у 1199 р. Він на основі літописних даних показує, як відбувся розрив відносин Київського князя Рюрика – тестя Романа – з сусідським князем Всеволодом, а з цього скористався Роман Мстиславич, саме напередодні злуки двох земель.

Тепер дальший хід підготовки до злуки Галичини з Волинню залежав від ставлення Польщі, Угорщини і галицького великого боярства. Оскільки в 1195-1197 рр. у Польщі точилася війна синів князя Казимира Справедливого із краківським князем Мешком, то Роман Мстиславич підтримав синів Казимира і своїми полками вирішив долю битви на Мозгані 1195 р. на їх користь, забезпечивши собі цим їх допомогу під час вступу в Галич. Щодо Угорщини, то в той час відбувалася внутрішня боротьба за королівський трон між синами короля Бели III, Ємириком і Андрієм, внаслідок чого, за словами Михайла Грушевського, “увагу угорських правительствених кругів і відвела їх від активної участі в галицьких справах” [6, 3].

Здійснення злуки Галицько-Волинських земель і повернення князя до Галича залежало від впливових галицьких бояр, які намагалися зберегти свій вплив на державне життя. Вони, всіляко лавіруючи між князями, намагалися не допустити сильної централізованої князівської влади.

На думку М.Грушевського, галицьке боярство “з смертю Володимира мусило взяти в свої руки зверхню управу Галичини”, і, за оповіданням Кадлубека, вони на той час (1198 р.) “дуже нерадо” дивилися на Романа, хоч раніше його запрошували на галицький трон, будучи незадоволені правлінням князя Володимира Ярославича, виганяючи його з Галича. Через різні тодішні обставини і агресію угорців Роман був змушений у 1188 р. покинути Галич і повернутися

у Володимир на Волині та чекати десять років. Тепер, саме напередодні злуки, галицьке боярство із недовірою поставилося до Романа. Аналізуючи ці обставини, М.Грушевський зробив такі висновки: “Що найбільше, – пише вчений, – число сторонників Романа між галицьким боярством за се десятиліття, що минуло від часу, коли бояри вперше кликали Романа до Галича, могло зменшитися, симпатії до нього могли простигнути” [6, 4]. На нашу думку, це можна пояснити тільки тим, що під час князювання Романа на Волині він зміцнював князівську владу наперекір місцевим боярам, через що галицькі бояри боялись з його другим приходом втратити свою економічну міць і політичні впливи.

Михайло Грушевський спростовує надумані версії Кадлубека про те, що Роман Мстиславич вважав себе слабшим претендентом на галицький трон від Лешка Бялого, а тому володимирський правитель повинен був просити його бути намісником після “прилучення Галичини до Польщі”.

З цього приводу М.Грушевський пише: “Тільки за помочю своїх фантазій міг зробити з Романа “слугу” польського князя, він спустив зовсім з ока, що Роман тоді був далеко сильнішим і імпазантнішим володарем, ніж молодий Лешко, що так слабо сидів на своїм краківському столі і відігравав досить сумну роль в руках своїх всевладних баронів” [6, 5-6].

Цікавий погляд Михайла Грушевського на те, що Роман, “опановуючи вдруге Галичину... серед галицького боярства мусив мати свою партію прихильників” на противагу Володимирові та Романові “Ігоревичам”, синам відомого Ігоря Святославича, героя “Слова о полку Ігоревім”, які залишилися при дворі Володимира Ярославича у Галичі. Останні підтримували великих і впливових бояр типу Володислава.

Вступивши на галицький трон, Роман Мстиславич, як пише М.Грушевський, “очевидно ... сів тут міцно”, “становище своє уважав він певним, і в своїй державі і на зверх, показує розпочата ним сувора боротьба з боярством і його інтенсивна загранична політика” [6, 7].

Трон Галицького князівства після смерті Володимира Ярославича став вакантним. Виникло питання: хто зможе очолити князівство? Деякі великі галицькі бояри ласо дивилися на цю вакансію, але боялись запросити на трон сильного і впливового володаря Волині – володимирського князя Романа Мстиславича. І тільки представники міського ремісничого середовища і бюргери запросили на трон князя Романа – саме того, який ще десять років тому намагався очолити Галицьке князівство.

Роман Мстиславич зі своїми прибічниками на чолі волинських княжих полків пам'ятного 1199 р. прибув до Галича і таким чином здійснив історичну злуку двох великих західноукраїнських земель – Галичини і Волині. Враховуючи

свою першу помилку ще в 1188 р., він, за словами М. Грушевського, “сим разом був уже обережнішим, не пускав з рук Володимира” – столичного града Волині.

Виникає питання: чому столицею об'єднаних Галицько-Волинських земель Роман обрав саме Галич над Дністром? Це пояснюється, по-перше, тим, що Галицьке князівство на той час виділялося своєю політичною і торгово-економічною могутністю. По-друге, Галич лежав на вигідних торгових шляхах, що з'єднували ці землі не лише з основними градами України-Руси, але й з головними містами центральної Європи, сухопутними і водними артеріями. По-третє, Галич був відомий на той час як значний політичний центр у міжнародних відносинах XII ст. По-четверте, могутньо фортифікований Галич залишався надійною твердинею на випадок агресивної навали сусідніх монархів і східних кочовиків. По-п'яте, і це головне: Роман Мстиславич розраховував на підтримку надійних градських бюргерів, які були зацікавлені у міцній князівській владі, що могла економічно зміцнити державу та утихомирити самочинних і розгнуданих великих і впливових боярів. Це і вчинив пізніше Роман Мстиславич, який розгромив олігархічну боярську еліту, особливо з роду “Кормильчичів”.

Усе це дало підстави новому правителю столицею об'єднаних Галицько-Волинських земель залишити Галич, а номінально в розумінні центру тогочасної української державності тримати під своїм впливом Київ – колишню столицю України-Руси.

Так утворилася українська княжа Галицько-Волинська держава – спадкоємиця Київської України-Руси. Злука двох земель, на базі яких утворилась сильна українська княжа держава, переконливо свідчить про історичну закономірність української державності на противагу великодержавній російській історіографії. Це науково і теоретично обґрунтував Михайло Грушевський у своїй праці “Звичайна схема “русскої” історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства”. На основі вагомих аргументів він довів, що “київська держава, право, культура була утвором одної народності, українсько-руської; володимиро-московська – другої, великоруської ...

Київський період перейшов не у володимиро-московський, а в галицько-волинський XIII в.” [7, 299; 2, 13-14].

І саме цей перехід започаткований історичною злукою 1199 р. Тоді не зовсім точним хронологічно залишається твердження професора Михайла Брайчевського, що “прямым спадкоємцем Київської держави було перше українське королівство, створене Данилом Галицьким” [14]. Ця спадкоємність була здійснена раніше за батька Данила Романа Мстиславича, вікопомного 1199 р. Саме ця дата злуки залишається висхідною у переході української державності від Київського періоду до Володимиро-Волинського. Годішня українська княжа Галицько-Волинська держава обіймала основні простори лісостепу, Прип'ятське полісся, Прикарпаття, Поділля, Дністровське пониззя і Волинь.

Важливе значення в період феодалної роздробленості мало те, що окремі удільні династичні князі боролися між собою за вплив на великокнязівський престол. Серед усіх тогочасних руських князів за оволодіння київським престолом змагалися володимиро-суздальські князі, чернігівські Ольговичі і галицько-волинські правителі. Завдяки мудрій і далекоглядній політиці за князювання Володимирка, а потім його сина Ярослава Осмомисла та остаточно за Романа Мстиславича Київ знаходився під впливом Галича. Маючи політичний вплив на Київський столий град, Роман Мстиславич фактично став головним володарем тогочасної України-Руси. Не випадково автор Галицько-Волинського літопису починав свою розповідь такими словами: “У рік 6709 (1201). Початок княжіння великого князя Романа, що був державцем всієї Руської землі, князя Галицького” [1, 368]. Він проводив мудру зовнішню і внутрішню політику, за що його літописці називають “вікопомним самодержцем всієї Русі”. За іншими джерелами його титулюють “великим князем”, “царем в руській землі”. Про князя Романа широко заговорили в європейських країнах [3, 53]. У чому ж виявилася його велика заслуга? По-перше, Роман Мстиславич у 1199 р. об'єднав Галицьку і Волинську землі в одну велику державу, яка не поступалася розмірами державі Фрідріха Барбаросси. Це об'єднання зміцнило економічні зв'язки і сприяло надійному захистові об'єднаної території від зовнішньої агресії.

По-друге, Роман зумів приборкати значну частину тих великих бояр, які вели міжусобиці, а деяких з них, як Кормильчичів, “загнав у Пониззя (Поділля) й Угорщину”, міцно спираючись у справі централізації своєї держави на воїнів, середніх і дрібних бояр, градських мужів та інші верстви міста.

По-третє, він утихомирив спроби київського князя Рюрика Ростиславича, свого тестя, який намагався підкорити Галич своєму впливові і готувався в похід на Романа. Останній випередив цей похід і сам з галицькими і київськими полками захопив Київщину, взяв Київ під свій вплив і змусив князя Рюрика зректися великокнязівського престолу, а коли той і далі продовжував інтригувати, Роман силою примусив його постригтися в ченці.

По-четверте, на Русі стали широко відомі його неодноразові антиполовецькі походи, два з яких були найважливішими. У 1202 р. він рушив у половецькі степи і, як пише літописець, “взяв вежі половецькі і привів багато бранців і душ християнських велику силу визволив від них; і була радість велика в Руській землі”. У 1204 р. узимку Роман організував похід князів на половецькі кочовища і знову взяв багато половців у полон [4, 80-81]. Саме за це автор Галицько-Волинського літопису оспівує його високохудожніми словами: “Він бо кинувся був на поганих, як той лев, сердитий же був, як а рись, і губив [іх], як той крокодил, і переходив землю їх, як той орел, а хоробрий був, як той тур, бо він ревно наслідував предка свого Мономаха, що погубив поганих ізмаїльтян” [1, 368], тобто половців.

По-п'яте, він зумів перехитрити чернігівських князів з династії Ольговичів, які претендували на безроздільне панування в Південно-Західній Русі і заручались допомогою від угорців та поляків, щоб домогтись підкорення своїй владі й самого Галича.

По-шосте, могутність Галицько-Волинської держави в часи князювання Романа стала відомою в Європі. Він підтримував міцні зв'язки з Угорщиною, Польщею, Візантією. У Романа шукав захисту візантійський імператор Олексій III Ангел, якого у 1204 р. вигнали із Константинополя хрестоносці. Навіть Папа Інокентій III, ініціатор четвертого хрестового походу 1204 р., пропонував Романові королівську корону і з цією місією висилав до Галича свого легата.

По-сьоме, він уміло відбивав напади литовських племен на волинські землі, але ще більш успішно наступав на ятвягів і фактично підкорив їх своїй владі, перед ним тремтіли деякі польські князі – противники краківського князя Казимира Справедливого, з яким Роман був у союзі. І так слава про Романа Галицького ширилася.

Влучно підмітив академік Б.О.Рибаків, що коли Роман оволодів Києвом, то в його руках виявився великий шматок руських земель [13, 217], який дорівнював “Священній Римській імперії”.

Та, на жаль, під час одного з походів на допомогу польському князеві Роман загинув (19 червня 1205 р.) в нерівному бою під Завихвостом на Віслі у Польщі. Він відлучився від свого табору із невеликим загonom, його оточили поляки і вбили. Тіло його перевезли і поховали, за описом Суздальського літопису, в Галичі, а за даними польського хроніста Яна Длугоша, – у Володимирі на Волині.

Ця раптова смерть перервала подальші плани видатного князя. Але слава про Романа прокотилася гомоном по всій Русі та європейських країнах. Справедливо писав про нього відомий російський історик Татіщев у своїй “Истории Российской...”: “Сей Роман Мстиславич – онук Ізяславів на зріст був хоча не дуже великий, але широкий і понадміру сильний, з лиця гарний, очі чорні, ніс великий з горбом, волосся чорне і коротке; вельми ярий був у гніві; запинаяся, коли сердився, довго не міг слова вимовити; багато веселився з вельможами, але п'яним ніколи не був. Багатьох жінок любив, але жодна ним не володіла. Воїн був хоробрий і вмільний на військові справи; найпаче [це] він показав, коли угрів велике військо з малим своїм розбив. Усе життя своє у війнах проводив, багато перемог здобув, а в одній був переможений. Через те всім навколишнім був страшний. Коли “ішов на поляків, то сказав: “Або поляків подолаю і підкорю, або сам не вернусь!” І збулося останнє” [16, 257].

Михайло Грушевський писав про Романа: “Слава князя сильного, грізного, могутнього, який нікому не дозволить його легковажити, пішла не тільки по

всій Україні, а й по сусідніх державах; так відзиваються про нього сучасні письменники грецькі, польські” [5, 113]. Академік І.П.Крип'якевич високо оцінює діяльність князя: ”В той час Роман став наймогутнішим з південноруських князів і більше значення мав лише володимиро-суздальський князь Всеволод Юрійович, якому підкорялися всі північноруські князі”. Характеризуючи Романа, польський хроніст пише, що він ”за короткий час так піднявся, що правив майже всіма землями і князями руськими” [10, 85].

Роман Мстиславич залишив про себе пам'ять не лише в писаних історичних джерелах, але й у народі. Довго на Україні зберігалася весняна гра ”Воротар”, у якій згадується про ”людей князя Романа, нашого пана”, ”про мизинне дитятко у сріблі і золоті, на золотім кріслі”, тобто пам'ять про Романових дітей, сиріт-княжат Данила і Василька. Є згадка про князів і в давньоруських билинах.

А про його переможні бої з литовцями та використання їхніх полонених у роботах залишилася приказка, коли полонений литвин, тягнучи плуга, промовляв: ”Ой, Романе, Романе, лихом живеш, Литвою ореш”.

Підсумовуючи аналіз процесу об'єднання Галицько-Волинських земель, Михайло Грушевський стверджував, що внаслідок цієї злуки Волинь разом з Галичиною з'єдналася ”в одну велику, сильну, багату, об'єднану державу” [5, 112].

Наступні визначні історики України високо оцінили цю історичну злуку, яка фактично відновила єдність княжої української держави XIII ст. Дмитро Дорошенко стверджував, що коли Галичина перейшла до Романа Мстиславича, ”найвидатнішого князя на цілій Україні-Русі кінця XII ст., за короткий час удалося об'єднати в одних руках Галичину й Волинь і створити нову велику державу, яка збирала українські землі від Карпат до Дніпра” [8, 87].

Учень історичної школи Михайла Грушевського, відомий історик України Іван Крип'якевич так висловився про цю злуку Галича і Володимира: ”Щойно після смерті Володимира в 1199 р. вдруге заволодів Галичем Роман і злучив його з Володимиром. Так постала Галицько-Волинська держава. Це була важлива подія: утворився новий сильний політичний організм на Заході, що міг перейняти на себе спадщину після занепадаючого Києва. Нова держава мала свою економічну основу: вона лежала на шляху Буг – Дністер і мала у своїх руках частину балтицько-чорноморської торгівлі. Ця комунікаційна лінія заступила давню дніпрову артерію, що тоді вже втрачала своє значення. Важливе було і те, що Галицько-Волинська держава займала саме тільки українські землі, тому легше було провести внутрішню консолідацію” [11, 74].

Цю думку в лаконічному висновку майже словами Івана Крип'якевича підтвердила історик Наталія Полонська-Василенко, коли писала, що ”внаслідок цього об'єднання на Заході України з'явилася сильна політична організація. Нова держава мала багату економічну основу і торговельні шляхи на Заході на Балтійське море, почасти на Чорне море” [12, 175].

Орест Субтельний також однозначно висловився про цю історичну злуку: ”У 1173 р. після смерті батька, – писав він, – Роман сів на волинський стіл, відновивши розпорошені і занедбані мастки свого роду. В 1188 р. галицькі бояри запросили його князувати, але зробити це йому перешкодили суперники і вороже настроєні боярські угруповання. Лише у 1199 р. він зміг повернутися в Галичину та об'єднати її з Волинню, створивши на політичній карті Східної Європи нову велику державу на чолі з спритним, діяльним і талановитим князем” [15, 65].

Деякі сучасні історики, публікуючи нариси історії України, як це стало модно, перефразовуючи вищезгаданих дослідників (М.Грушевського, І.Крип'якевича, О.Субтельного), повторили характеристику значення об'єднання Галицько-Волинських земель.

Раніше радянські історики свідомо замовчували історичне значення злуки Галичини і Волині 1199 р., виходячи зі своїх тенденційних поглядів на українську державність княжої доби, яка не вкладалася у великодержавну шовіністичну схему російської історії часів панування династії Романових. Ні в окремих монографіях, ні навіть у багатотомних виданнях [9, 375-376], як радянські українські, так і російські вчені не давали найменшого натяку на утворення української державності часів історичної злуки Галичини і Волині 1199 р.

1. Літопис Руський. /Переклад Л.Махновця. – К., 1989.
2. Вивід прав України. – Б.м.: Вид-во ”Пролог”, 1964.
3. Грабовецький В. Нарис історії Галича. З найдавніших часів до початку XX ст. До 1100-річчя заснування града Галич. – Галич, 1997.
4. Грабовецький В. Нариси історії Прикарпаття. З найдавніших часів до кінця XV ст. – Т.І. – Івано-Франківськ, 1992.
5. Грушевський М. Ілюстрована історія України. – К. – Відень, 1921.
6. Грушевський М. Історія України-Руси. – Т.ІІІ. – Львів, 1905.
7. Грушевський М. Стаття по славяноведенню. /Под ред. В.И.Ламанского. – Вып.1. – СПб, 1904. – С.299.
8. Дорошенко Д.І. Нарис історії України. – Львів, 1991.
9. Історія Української РСР. – Т.І. – Кн. І. – К., 1977.
10. Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. – Львів, 1964.
11. Крип'якевич І. Історія України. – Львів, 1992.
12. Полонська-Василенко Н. Історія України. – Т.І. – К., 1992.
13. Рыбаков Б.А. Первые века русской истории. – М., 1964.
14. Співдоповідь Михайла Брайчевського. З установчого з'їзду Руху // Літературна Україна. – 1989. – 12 жовтня.
15. Субтельний О. Україна: історія. – К., 1991.
16. Татищев В.М. История Российская. – Т.ІІІ. – М. – Л., 1964.

V.V. Hrabovetsky.

THE UNIFICATION OF HALYCHIAN AND VOLYNIAN LANDS INTO
A SINGLE STATE – THE SUCCESSOR OF THE KYIVAN RUS.

The article highlights the formation of the unified Halychian-Volynian Principality in the late 12th century. An emphasis is made on the role of this Principality as the bearer of the Kyiv Rus statehood traditions.

О.Б. Гуцуляк

ЛІТОПИСНІ ТИВЕРЦІ, ЇХНІЙ “ТОЛК” І ТАЄМНИЧА
ОРАТАНІЯ

I.

Слов'янське плем'я тиверців, згадане у “Повісті временних літ”, населяло у VII-X ст. межиріччя Прута та Дністра, лівобережжя Дністра, Побужжя, а також нижній Дунай та Серет [49; 44, 245-251; 7, 137, 140; 11, 88]. Сучасна історична думка канонізувала погляд, за яким тиверці спільно з подніпровськими уличами утворювали військово-політичне об'єднання під назвою “Велика Скіфія”. З часом воно стало васалом Хазарського каганату, а пізніше – Київської держави варягів [33, 14, 24, 210, 220; 15].

За археологічними даними, під тиском степовиків тиверці переселялися на північ, заселяли Закарпаття і Семигородщину, змішуючись із білими хорватами, спорідненими з ними у культурі. Цю культуру археологи іменують Лука-Райковецькою і до неї також відносять полян, деревлян, бужан та уличів [5, 88; 37, 22-29; 47; 32, 66-68; 4, 213]. Генеза її сягає так званої корчаківської культури, носіями якої вважають склавинів – північний ареал праслов'ян [38, 18; 32, 69]. Склавіни були спершу відомі як венеди і заселяли лісостепове межиріччя Дністра і Серету. Вони з VII ст. також почали асимілювати південну групу праслов'ян – антів, носіїв пеньківської археологічної культури, що навіть дало підставу бачити нащадками антів у південній частині тясмино-побузьких старожитностей “носіїв середньоадніпрянських курганів з тілопокладанням у ямах”, тобто тих же уличів, тиверців та білих хорватів [38, 18; 32, 69]. Як на нас, ці три племена лише зайняли територію антів після їх міграції на Лівобережжя, адже саме з північною групою праслов'ян (склавінами) пов'язують спадкоємців антської землі (тиверців, уличів, хорватів) антропологічні ознаки [10, 109-110; 2, 61-64, 201-203]. Тиверці межиріччя Прута та Дністра в XIII-XIV ст. зазнали асиміляції з боку східно-романських племен, внаслідок чого стали субстратом молдаван [49, 258-259].

Востаннє етнонім *тиверці* згадується у руських джерелах під 944 р. як означення складової частини війська київського великого князя Ігоря Рюриковича. Під 949 р. візантійський імператор Константин Порфірогенет у своїй праці “Про управління імперією” у переліку слов'янських племен згадує Teberbanoi [49, 258-259]. Але у XIV ст. на Південному Бузі фіксується топонім *Тиврів* (тепер – районний центр Вінниччини).

В арабських джерелах етнонім *тиверці* подано у формі “ас-табрани”. Зокрема, Аль-Масуді (пом. 956 р.) згадує це плем'я поряд з валіана (волиняни), дулаба (дуліби), бамджін (бужани), манабан (якесь германське плем'я), сорбін (білі серби теперішньої Бойківщини), марава (морави), харватин (білі хорвати), баранджабін (варяги) [31, 4, 8].

Цар “ас-табранів” у Аль-Масуді іменується “Саклаїх”. Як на нас, формант “сак” – “олень” може вказувати на те, що ядром тиверсько-уличського царства “Велика Скіфія” була якась “сакська” (скіфо-аланська) династія, яка в очах нащадків склавинів мала харизму, можливо, спадкоємність від “Малої Скіфії”, що існувала у Криму до III ст. н.е. Ця спадкоємність від таврійської скіфської династії дала підставу ромеям іменувати певну частину війська Святослава Ігоровича “тавро-скіфами” [43, 181, 187]. Останній етнонім знав ще Птолемей, називаючи так мешканців Пониззя Дніпра. Аналогічне явище відбулося із сучасниками тиверців – булгарами. Через те, що останні заселили землі фракійських місійців, візантіїці почали офіційно іменувати болгар з X ст. місянами [43, 181, 187]. Самі ж тавроскіфи, як вважає О.Стрижак, колись називалися тавріанами (taurini) і згадуються ще за часів Ганнібала як плем'я на півдні Франції, де їхню столицю було засновано на місці теперішнього Туріну [40, 175-178]. У “Географії” Птолемея вони виступають як тавріски чи тауріски і сусідять із костобоками (Costoboci), у яких вбачаємо прадревлян (санскр. *Kastha* – “дерево, палиця, кий” і *Vhagas* – “володіючий”).

Тавріски Південної Франції були одним з кельтберських етносів величезного Іберо-Альпійсько-Італійського масиву (який перебував колись під культурною домінантою етрусків “расенів”), вони через гото-римсько-гуннське протистояння мігрували на схід, де й набули слов'янської ідентичності. Про неслов'янське походження тиверців та уличів говорить також О.Бубенок. Він вважає їх нащадками аборигенів Північно-Західного Причорномор'я [8, 91], споріднених з тим же іберобаскським конгломератом, що був асимільований кельтами, внаслідок чого й постали культуртрегери – кельтбери-тавріски.

Власне кельтського походження у давньоруській мові слово “толк” (сер.-кельт. *tolc* – “сила”; укр. “толочити” – “прикладати силу”), від якого походить іменник “толковин”. Ним літописець називає (конкретизує, характеризує) плем'я тиверців: “Иже суть тълковины” (варіанти: тълковины, тълковани).

II.

Домінує версія, за якою слово “толковин” означає “тлумач”, “перекладач”. І що містом тиверців-толковинів є Толмачь (тепер – Тлумач, районний центр Івано-Франківщини) [28, 172; 9, 115]. Але на думку Б.Рибакова, слово “толковин” означає “спільник, союзник, посібник” і походить від українського “толока” – “спільництво”. Начебто тиверці у війську князя Ігоря користувалися певною автономією [48, 124; 52, 148, 149], про що, однак, немає жодних свідчень.

М.Брайчевський, розвиваючи гіпотезу Б.Рибакова, шляхом аналізу літописних текстів дійшов висновку, що слово “толковини” – “союзники” стосується не тільки тиверців, але й дулібів та хорватів [7, 148]. Проте автори гіпотези не звернули увагу на те, що і у “Слові о полку Ігоревім” згадуються якісь толковини, тобто нехристияни.

У словнику В.Даля наявне визначення слова “толк” як “якесь особливе вчення про віру чи моральність, і // саме товариство, всі послідовники цього вчення” [61, 412]. Якщо ж первинне кельтське значення слова “толк” – це “сила”, а самоназва іншого етнічного масиву “тюрк” означає “сильний”, “спосібний”, то цілком вірогідно, що слово “толковин” утворене і наповнене такою ж семантикою, як і слово “тюрк”. Хоча, можливо, носії цих обох визначень давно забули, що ці етноніми означають одне і те ж – “сильний”, “вдатний” (і, можливо, сягають одного ностратичного кореня).

Але кельтське *tolc* має ще паралелі в інших індоєвропейських мовах. У германських воно споріднене з англ. *talk* – “розмова”, “витлумачення”, “лекція” < *tale* – “розповідь”, “казка” < “сила сказаного слова” < “сила” [3, 77]. А отже, слово “толковин” може розглядатися як синонім до слова “слов’янин”, як саме придніпровська ідіома (кельто-германського походження) на означення представника певної мовної спільності, інших членів якої літописець визначає слов’янами. Це схоже на те, як у колишньому СРСР поряд із визначенням “советские” народи (нації) допускався також і місцевий його аналог – “радянські”.

III.

Але американський русист К.Г.Менес вважає, що проблему походження визначення “толковини” слід вирішувати у поєднанні з етимологією самого етноніму *тиверці*, вважаючи, що літописець словом “толковини” переклав (або пояснив) даний етнонім. К.Г.Менес і його німецький колега М.Фасмер прийшли до висновку, що переклад був здійснений з якоїсь тюркської мови: гіпотетичне слово *tiv-ag* – “перекладач” [46, 55]. Але такого тюркського слова не засвідчено [19, 557, 564], про що зауважили самі автори гіпотези. Проте ця версія про переклад словом “толковини” етноніму *тиверці* видається більш логічною і ставить проблему походження етноніму в нову площину (з конкретизацією, що

слово *тиверці* може бути перекладом слов’яно-кельтського *толковини*). Г.Ковальов вважає, що тиверці – це один з катаяконімів, які позначають територіальні об’єднання більш великих слов’янських етнічних підрозділів [21, 44], і заперечує погляд О.Стрижака, за яким цей етнонім сформувався у антському племінному союзи та пов’язувався з іменем римо-ромейських династій Тиверіїв (Тіберіїв) [42, 50, 53-56]. Згідно з гіпотезою О.Стрижака, виходило б, що південнослов’янське плем’я дукляни (*Diokletianoī*) отримало своє ім’я від римського імператора Діоклетіана, а не від гори Діоклеї (Доклеї) у південній частині Далмації (тепер – Чорногорія), де народився і сам Діокл (Діоклетіан). Мовби передбачаючи наведену версію, російський поет XIX ст. Д.Майков наводив як зразок псевдонауковості таку гіпотезу пояснення етноніму *тиверці*: “... по-італійськи Тібр – *Tevere*, отже, народи, які живуть вздовж Тібру, будуть тиверці, ergo тиверці в Росії – вихідці з берегів Тібру, римляни” [48, 128]. Але поет не підозрював, як близько перебував до вірогідного тлумачення!..

IV.

Гідронім Тібр відомий у басейні Дністра як притока Смотрича, тобто там, де селилися тиверці. Ця ж ріка Тібр має ще одну назву – Батиг. Як на нас, цей останній гідронім походить з тюркського *batıg* – “низьке, вологе місце, низина”, де корінь *bat* означає не тільки “опускатися”, “занурюватися”, але й “швидко, бистро” [19, 88-89]. Це підтверджує погляд М. Фасмера про те, що етнонім може ще походити від назви якоїсь незасвідченої “... ріки “Т и в ь р ь...”. яка пов’язана з давньоіндійським *tivras* – “бистрий”, “різкий” і близька до грецької назви Дністра – Тірас [46, 150]. Це навіть дало підставу О.Попову заявити, що від назви греками Дністра та однойменного міста слід виводити етнонім *тиверці*, у якому начебто відбулося перетавлення (метатеза): тиверці – тиверці [34, 42]. Гідронім Тібр як *Tifr* фіксується на Русі у давньоісландському “Описі світу і святої мудрості”, хоча О.Мельникова не змогла локалізувати його [26, 150]. На гідронім Тібр – Батиг вказував і О.Стрижак [42, 56; 41, 122], але не ввів його у етимологічний обіг, хоча чергування “б//в” засвідчене іншомовними джерелами (*ас-табран, Teberbanoī*).

Римський гідронім Тібр походить від теоніму Тіберін. Це ім’я носив син дволикого бога Місяця Януса (етруського Ані Кулсанса). Саме в етруському словнику наявне слово *tiv(-R)* у значенні “Місяць, бог Місяця” [27, 59], від якого походить родове ім’я італійських Тіберіїв. Етруське ж запозичення *tivag* – “боги” наявне й у словнику давніх германців, які асимілювали більшість прямих мовних нащадків етрусків (ретів), що мешкали у Швейцарії, Баварії та Австрії. Саме тут, у Ретії (Реції), як встановлено вченими, створено германцями знамените рунічне письмо на основі етруського [36, 21-23, 393-394]. Особливості ж рун полягають у тому, що їх не пишуть, а видряпують, затираючи потім червоною

фарбою [18, 57; 53], що символізує кров бога-царя Одіна, який приніс себе у жертву (висів, пробитий списом, на магічному дереві) взамін отримання знання рун (за легендою, рунам навчив його бог Хеймдал у образі ведмеда, дряпаючи кігтями стовбур дерева). Тому давньогерманське слово *tauf* чи *tauf* – “червона фарба” (первісно – “божественна кров”) – мало ще одне значення – “магічна сила (написаного) заклинання”. Від цієї прадавньої форми *tauf* походять слова в інших германських мовах: дв.-ісланд. *tauf* – “чародійство”; дв.англ. *teafor* – “червона фарба”; дв.-саксон. та сер.-нижн.-нім. *tover* – “чародіяти”; дв.англ. *tifer*, *tifer*, дв.-верхн.-нім. *zebar* – “жертва”; дв.-сканд. *tiffur* – “бог”; нім. *zaubern* – “чародіяти”, англ. діал. *tiver* – “фарба, вохра” [20, 172]. Саме з цим прагерманським словом *tauf* слід, на нашу думку, пов’язувати етнонім *тиверці* та пояснювати його як “чародій-знавці магічної сили рун”, “удатні, сильні, спрактиковані, толкові у рунічному (сакральному) знанні”. Поки що немає підстав ототожнювати з етнонімом *тиверці* турецьку назву тлумачів снів *tabirici* – “табірчі” (від *tabir* – “тлумачення снів”, “термін”, “мовлення”, що запозичене із семітського континууму). Галицький краєзнавець Г.Марченко, власне, вважає, що один із перехідних варіантів від етрусського до рунічного письма було занесено в Галичину мігрантами з Альп, творцями черняхівської культури. На цій основі він спробував дешифрувати написи на знахідках цієї культури у с. Ріпне на Львівщині. У 1967 р. під час розкопок біля с. Військове (на Дніпрі) теж виявлено черняхівську ритуальну чашу, на поверхню якої нанесено напис знаками, схожими на рунічні. Відомий український етнолог та письменник В.Бер-Петров-Домонтович свого часу виявив на відомому карпатському “Писаному камені” знаки, близькі до германських рун, і на їх основі вибудував концепцію, за якою готи започаткували етногенез карпатських гуцулів [25; 29, 125-126; 54], у культурі яких значне місце посідає різьблення сакральних знаків (опредмечених рун) на речах побутового вжитку [14; 22].

V.

З XIV ст. на місці колишнього розселення “чародіїв”-тиверців фіксується топонім Вережане [39, 165], що виводимо зі східнороманського “враже” – “чародійство”, “врежи” – “чародіяти” (від латин. *variego* – “розшвічувати”, “розфарбовувати” [17, 1057]). Таке ж походження має наддністрянський антропонім Вережак (засвідчений у с. Копаченці Городенківського р-ну Ів.-Фр.). Відповідно наша версія дає змогу зрозуміти одне “темне місце” “Слова о полку Ігоревім” – “вережений меч”. Це – магічний меч, бо його сила залежить від того, який саме знак (руна) поставлено на ньому. Археологічні знахідки свідчать, що у межиріччі Дністра та Пруту існував центр виготовлення різноманітної та високоякісної зброї [47, 105], що зрозуміло з причини межування зі Степом. Анонімний арабський автор “Книги меж світу” свідчить, що центром

виготовлення особливих “соломонових” мечів було третє царство русів – Артанія (Уртаб). Воно відрізнялося від двох інших руських царств – Куявії-Київщини та Славії-Переяславщини – тим, що тут вбивали чужинців (35, 27). Цей звичай ідентичний до того, який побутував, за античними авторами, у жорстоких таврів Північного Причорномор’я: ст.-грец. *tauros* – “бик”, дв.-ісланд. *thjurt* – “бик”, дв.-інд. *tivra* – “строгий”, латиськ. *skarbs* – “суворий”, “гострий”, ст.-слов. *xrabrŭ* – “хоробрий, міцний”, дв.-верх.-нім. *tafara* – “хоробрий, міцний”, латин. *faber* – “ремісник, художник”.

З цими прикладами цікаво співставити церковнослов’янське *къзнь* – “ремісник, художник” (від “къзнь”, “кознь” – “мистецтво”, “техніка”), від якого походять слова “кузнец” – “вмілий, мудрий, коваль” та “кознь” – “хитрість”, “таємничість”. З останніми є однокорінними слова на означення контакту з таємничим (знанням): ст.-грец. *koeo* – “розумію”, латин. *saveo* – “остерігаюся, бережусь”, дв.-англ. *havian* – “споглядаю”, дв.-інд. *kavis* – “ясновидець, мудрець”, дв.-іран. *kavus* – “мудрець, жрець, знавець сакрального знання”, укр. КОВАЛЬ – “спеціаліст із таємничого ремесла”. Отже, знаючи семантику слов’янського слова “къзнь”, яке позначало те, в чому були вдатні, “толкові” тиверці, не дивно, що араби приписали їм таємничість та підступність, а також відомий античний переказ про негостинних таврів цього ж регіону.

VI.

Відомо, що столицею царства русів Артанії було місто Арта [6, 135] (варіанти назви – Ортанія і Орта, за А.Кримським). Це наводить на думку про те ж давньогерманське походження цього топоніму (або ж, вірогідніше, у германців збереглася колись спільна прабалто-германо-слов’янська лексема): нім. *ort* – “місце, містечко, область, гостряк, вершина”, з яким споріднене дв.-руськ. РЪТЬ – “гостряк”, “вершина”; сербо-хорват. РТ – “гостряк, верх”, болгар. РЪТ – “пагорб”. На території Поділля, біля м. Тиврів, фіксується топонім Оратів. З цим нім. *ort* дослідники співставляють як латин. *ars* – “вільне поле”, так і корінь “АРТ-”, начебто наявний у самоназві полян “рось”, які жили “у полі”, на відкритому просторі київських пагорбів [12, 302-304]. Звідси вірогіднішою є гіпотеза О.Стрижака, який вважає слово “рус” кельтським перекладом слов’янського “поле” [41, 204]. Нібито з приходом до Києва кельтських християн-місіонерів [23, 172-175] та при наявності кельтів у варязьких дружинах відбулася “народноетимологічна” заміна давньо-слов’янського етноніму “роси” на “руси”. Одне нім. *ort* має ще архаїчне значення “кут” (дв.-укр. “УГОЛ”). Саме зі словом “угол” О.Трубачов пов’язує походження етноніму сусідів тиверців та їх спільників – уличів [45], архаїчна форма етноніму яких – УГЛИЧИ – засвідчена у візантійських джерелах у такому написанні – *hogglos* (у фонетичній вимові – “хонглос”). Тут наявне ще архаїчне існування у слов’янській мові носового “о”,

що пізніше змінилося на “у”, яке збереглося тільки у польській мові. Як на нас, то етнонім уличі (“угличі”, “хонглос”) слід пов’язувати з тюркським (огузьким) *angla* – “зрозуміти, тлумачити” [19, 644]. Тобто етнонім *уличі* є тюркським перекладом германського за походженням етноніму *тиверці* – “толковини”. Але з часом первісне значення огузького слова забулося і етнонім зазнав “народно-етимологічного” витлумачення у відповідності до власного слов’янського “угол”. До того ж саме уличі спершу мешкали на Лівобережжі, у районі р. Орель [45]. Цей гідронім у перекладі з тюркської означає “кут” [1, 45].

Як встановлено археологами, район Орелі – Ворскли заселяли до VII ст. до н.е. праслов’яни – представники чорноліської культури, носії якої входили у військово-політичне об’єднання зі скіфами – аротерами. З падінням скіфської могутності чорнолісці трансформувалися в носіїв зарубинецької культури, які під тиском сарматів відходять у I ст. н.е. на Побужжя та Подесення. Сюди ж просунулася частина носіїв пшеворської культури, в яких К.Годловський вбачає германо-кельтське плем’я лугіїв. У Наддніпров’ї з’єднання зарубинців та лугіїв у III ст. породило носіїв так званої київської культури [30, 136; 50, 270; 55, 257], яких Йордан знає під етнонімом *росамони*. Якщо ж у зарубинецько-чорноліських племенах вбачати прауличів, то тиверці та сіверяни відповідно є прауличькими групами на Побужжі та Подесенні. Не дивно, що збереглася навіть приказка, у якій зафіксовано в’ятицьку ідіому: “тевери - севери” – “те-се”, “ні те, ні се” [16, 395]. Вона спершу відображала сприйняття в’ятичами своїх південних сусідів, яких через значний домішок германо-кельтських лугіїв (пшеворців) не можна було зарахувати ні до чистих (“білих”) слов’ян, ні до германців. У цьому контексті цікава паралель між етнонімними групами “тиверці – уличі” та “британці – англи”. По-перше, етнонім *англійці* філологи пов’язують з праїндоевропейським словом на означення “кута” (*apǵǵ* < *apk-*, *apg-* – “гнути, згин, зкривлення”), з яким, як бачимо, співвідноситься і етнонім *уличі/угличі*. По-друге, слово “Британія” пов’язане з татуюванням (роздряпуванням, розфарбовуванням тіла), яке, як ми вже з’ясували, притаманне і тиверцям – “розфарбовувачам та вирізалникам магичних руни”(на предметах, тілах). Власне, до нашестя кельтів на Британію в мові місцевих племен піктів слово “розфарбований” або “розтатуований” звучало як “прідан” або “брідан”. Цим словом тубільці почали називати войовничих прибульців – кельтів [24, 277]. Можливо, сам етнонім носіїв пшеворської культури лугіїв походить від імені солярного кельтського бога Луга (“сяючий”; ірланд. Ллеу), який, проте, у пантеоні самих кельтів вважався чужинцем. Луг був покровителем ремесел і вихованцем мага Гвідіона. Римляни ототожнювали Луга зі своїм богом Меркурієм, покровителем ремесел, таємниць, знавцем магії та астрономії.

Отже, тиверці та уличі дотримувалися спільного толку, тобто язичницького культу магичної сили, що був основним у світогляді праїндоевропейців взагалі

та мешканців Подністров’я, Побужжя та Наддніпров’я зокрема. Культ виявлявся в поклонінні золотому плугові [13]. Лексема “плуг” пройшла такий семантичний розвиток: “плуг” > “творець” > “володар” > “сила творення і захисту”. Плуг, як відомо, був царською річчю, “інсигнією” у скіфів-сколотів, носіїв чорноліської культури [13; 30, 153], (вони ж прауличі). Прийняття від кельто-германців (лугіїв) – носіїв східної гілки пшеворської культури – “толку” про магичні руни не суперечило світоглядові нащадків сколотів, а навпаки, вдосконалювало та розвивало саму язичницьку систему, яка, як вважають, і називалася “Артанія”: “... Арта іранців – це й “ідеальна країна”, і “найвищий світогляд”, а загалом – Золотий Вік людства... Арта – класичний зразок найдавнішої державності періоду священної демократії”[51].

1. Агеева Р.А. Страны и народы: Происхождение названий. – М.: Наука, 1990. – 256 с.
2. Алексеева Т.И. Этногенез восточных славян по данным антропологии. – М.: Наука, 1973. – 203 с.
3. Андреев Н.Д. Раннеиндоевропейский праязык. – Л.: Наука, 1986. – 328 с.
4. Баран В.Д. Давні слов’яни. – К.: Альтернативи, 1998. – 336 с.
5. Баран В.Д. та ін. Походження слов’ян. – К.: Наукова думка, 1991. – 144 с.
6. Боровський Я.Є. Куявія, Славія і Артанія за історичними і археологічними джерелами // Дослідження з слов’яно-руської археології. – К.: Наукова думка, 1976. – С. 135 – 145.
7. Брайчевський М.Ю. Походження Русі. – К.: Наукова думка, 1968. – 224 с.
8. Бубенок О.Б. Ясы и бродники в степях Восточной Европы (VI – начало XIII вв.). – К.: Логос, 1997. – 224 с.
9. Бучко Д.Г. Походження назв населених пунктів Покуття. – Львів: Світ, 1990. – 143 с.
10. Великанова М.С. Палеоантропология Прутско-Днестровского междуречья. – М.: Наука, 1975. – 110 с.
11. Винокур І.С. Історія Лісостепового Подніпров’я та Південного Побужжя: Від кам’яного віку до середньовіччя. – Київ-Одеса: Вища школа, 1985. – 126 с.
12. Возняк Т.С. Тексти та переклади. – Харків: Фоліо, 1998. – 667 с.
13. Гуцуляк О.Б. Золотий Тік, Золоте царство і золоті руки індійського бога Савітара // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Вип. 1. Ів.-Франківськ: Плай, 1998. – С. 21-34.
14. Гуцуляк О.Б. Про таємничу символіку писанки // Писанка. 1994. – Ч. 3. – С. 12.
15. Гуцуляк О.Б. Раш Хазарі: Роль Хазарської імперії в історії Київської держави варягів (882 – 965 рр.) // Четвер (Ів.-Франківськ). – 1993. – Ч. 3. – С. 48-54.

16. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. – Т. 4. – М.: Рус. язык, 1982. – 683 с.
17. Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь /2-е изд. перераб. и дополн. – М.: Рус. язык, 1976. – 1096 с.
18. Дынгес А.А. Германские культурные приобретения в Меотиде и Северной Понтиде в раннее средневековье // Вісник Донецького університету. Серія В. Гуманітарні науки. – 1998. – Ч.1. – С. 55-60.
19. Древнетюркский словарь / Ред. В.Н. Наделяев, Д.М. Насилов и др. – Л.: Наука, 1969. – 676 с.
20. Зализняк А.А. Материалы для изучения морфологической структуры древнегерманских существительных. II //Этимология. 1964. – М.: Наука, 1965. – С. 160 – 235.
21. Ковалев Г.Ф. История русских этнических названий. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1982. – 160 с.
22. Кос Г. Джерела народного орнаменту // Жовтень (Львів). – 1979. – Ч. 10. – С. 120-123.
23. Кузьмин А. Падение Перуна: Становление христианства на Руси. – М.: Мол. гвардия, 1988. – 240 с.
24. Лукьяненко В.П. По следам кельтских богов // Атеистические чтения: Сборник. 1989. – М.: Политиздат, 1989. – С. 195-203.
25. Марченко В. Етруски в Галичині // Жовтень (Львів). – 1982, –Ч. 2. – С. 103-108.
26. Мельникова Е.А. Древняя Русь в исландских географических сочинениях // Древнейшие государства на территории СССР: Материалы и исследования. 1975. – М.: Наука, 1976. – С. 141-156.
27. Немировский А.Й., Харсекин А.И. Этруски: Введение в этрускологию. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1969. – 193 с.
28. Нерознак В.П. Названия древнерусских городов. – М.: Наука, 1983. – 280 с.
29. Нудьга Г. Промінь у таємниці // Жовтень (Львів). – 1979. – Ч. 10. – С. 124-134.
30. Павленко Ю.В. Передісторія давніх русів у світовому контексті. – К.: Фенікс, 1994. – 416 с.
31. Памятники истории Киевского государства IX-XII вв.: Сб. документов / Подгот. Г.Е. Кочиным. Предисл. В.Д. Грекова. – Л.: Госсоцэкиздат, 1936. – 219 с.
32. Півторак Г. Українці: Звідки ми і наша мова. – К.: Наук. думка, 1993. – 200 с.
33. Повесть Временных лет / Подгот. текста Д.С. Лихачева. Под ред. В.П. Адриановой-Перетц. – Т.1. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1950. – 403 с.

34. Попов А.И. Названия народов СССР: Введение в этнонимистику. – Л.: Наука, 1973. – 170 с.
35. Рыбаков Б.А. Первые века русской истории. – М.: Наука, 1964. – 240 с.
36. Руны : Переводы / Сост. А. Кайя. – М.: Локид, 1998. – 429 с.
37. Русанова И.П., Тимошук Б.А. Древнерусское Поднестровье: Историко-краеведческие очерки. – Ужгород: Карпати, 1981. – 140 с.
38. Седов В.В. Славяне Среднего Поднепровья /По данным антропологии//Советская этнография. – 1974. – Ч. I. – С. 16-31.
39. Словник староукраїнської мови XIV-XV ст. / Ред. Д.Г. Гринчишин та ін. – Т. 1. – К.: Наук. думка, 1977. – 630 с.
40. Стрижак О.С. Етнімія Геродотової Скіфії. – К.: Наукова думка, 1988. – 224 с.
41. Стрижак О.С. Етнімія Птолемєєвої Сарматії. – К.: Наукова думка, 1991. – 233 с.
42. Стрижак О.С. Тиверці (Таємничі літописні плем'я) //Мовознавство. – 1969. – Ч. 4. – С. 49-56.
43. Сюзюмов М.Я., Иванов С.А. Комментарий // Лев Диакон. История / Отв. ред. Г.Г. Литаврин. – М.: Наука, 1988. – С. 166-227.
44. Третьяков П.Н. Восточнославянские племена / 2-е изд., перераб. и дополн. – М.: Изд-во АН СССР, 1953. – С. 245-251.
45. Трубочев О.Н. О племенном названии УЛИЧИ //Вопросы славянского языкознания. – Вып. 5. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – С. 186-190.
46. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / Перев. с нем. – Т.4. – М.: Прогресс, 1987. – 263 с.
47. Федоров Г.Б. Население юго-запада СССР в начале II тыс. н.э. // Советская этнография. – 1961. – Ч.5. – С. 222-229.
48. Федоров Г.В. Славяне Поднестровья //По следам древних культур: Киевская Русь. – М.: Госкультпрослитиздат, 1953. – С. 121-154.
49. Федоров Г.Б. Тиверцы (Из итогов Славяно-днепровской экспедиции ИИМК АН СССР в 1950 г.) //Вестник древней истории. – 1952. – №2. – С. 250-259.
50. Чмихов М.О. та ін. Археологія та стародавня історія України: Курс лекцій. – К.: Либідь, 1992. – 376 с.
51. Шилов Ю.О. Найглибший корінь Русі //Українська культура. – 1992. – Ч. 7. – С. 34-36.
52. Янко М.Т. Топонімічний словник-довідник Української РСР. – К.: Рад. школа, 1973. – 179 с.
53. Яценко В. Письмена у знахідках археологів // Українське слово. – 1999. – Ч. 1. – С. 6.
54. Ber W. Sledy kultury gockiej na Huculszczyźnie //Wiedza i Zicie (Warszawa). – 1936. – Rok XI. Zeszyt 6-7. – S.456-459.

55. Gediga B. *Sladami religii praslowian*. – Wrocław etc.: Ossolineum, 1970. – 287 s.

O. B. Hutsulyak

CHRONICLED TIVERIANS, THEIR “TOLK” AND THEIR MYSTERIOUS STATE OF ORATANIA.

The article examines a number of hypotheses concerning the origin of the terms “tyvertsi” and “talkovyny” designating a Slavonic tribe of tiverians.

The author holds the view that the word “talkovyny” is the translation of the ethnic name “tyvertsi” (tiverians). He argues that this word is Proto-Germanic in origin, but not Turkic as it has been deemed. Greater Scythia (an ancient state formed by East Slavic tribes of ulichians and tiverians) is identified with “Oratania” (Artania, Arsanian, Urtab) – the name found in Arabic chronicles. The administrative and cultural centre of this state was located in Podillya (Orativ, Tyvriv) and its name is derived from the term “arta”, designating ancient pagan cults practiced by Iranian tribes. The kindred word “aroter”, a name for a Scythian tribe, is considered to be an immediate source-word for the borrowed appellation “Oratania”.

M.I. Koшиk

КУЛЬТУРНА ТА ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ЛЬВІВСЬКОГО УСПЕНСЬКОГО БРАТСТВА В КІНЦІ XVI СТ.

У XVI ст. політико-релігійні стосунки в Європі внаслідок розвою ідей протестантської реформації і відповідної до неї протидії католицької церкви суттєво змінилися. Втративши в перші десятиліття реформації близько двох третин своїх вірних на Заході, католицька церква повернула свій погляд на східні землі. Протестантизм вбачав у землях Речі Посполитої внаслідок територіальної близькості свій “lebens rauf”. Боротьба за ідеологічні впливи на східних територіях була відчутною і безкомпромісною. Таким чином, в середині XVI ст. Корона Польська та Велике князівство Литовсько-Руське стали полем битви між Реформацією та Контрреформацією, що не могло не відбитися на розвитку культурного процесу.

Подібна боротьба за впливи позитивно відбилася на розвитку культури Речі Посполитої, а української зокрема, яка, синтезуючи віяння Заходу, створювала самобутню Ренесансну культуру. Сама ідея церковної унії, яка реалізувалась в 1596 р., була синтезом західного і східного бачення церковної обрядовості [12, 120-121].

Ми не маємо змоги докладно зупинитися на аналізі і висвітленні розвитку гуманістичної культури України тих часів, та це й не потрібно, адже основні її риси знайшли своє відображення в декількох спеціальних дослідженнях [11; 16; 14; 18; 20; 8]. Нас більше цікавить культурно-освітній процес в середовищі українського міщанства, на якому, без сумніву, теж позначився відбиток релігійної полеміки XVI ст.

Оскільки на розвиток ідей братської культурно-освітньої діяльності великий вплив мав протестантизм, то основні протестантські культурні здобутки, головні засоби агітації були використані братчиками. Насамперед це стосується друкарської справи, яка була найдієвішим засобом впливу на маси, далі – освіти, зокрема шкіл, які були відповіддю на створення мережі католицьких освітніх закладів, де навчалось багато представників як протестанських, так і православних кіл. У радянській, а подекуди і в дожовтневій українській історіографії часто підкреслювались факти зміни віри і, як наслідок, втрати національності українськими магнатами, дворянством, що не сприяло об’єктивному вивченню історії. З цього приводу хотілось би навести слова відомого літературознавця Б.Кравціва: “Українського суспільства чи, за теперішнім визначенням, “громадськості” 15-16 сторічч і під Польщею, і в Литовсько-Руській державі не можна обмежувати тільки до українськомовного міщанства, духовенства й селянства і згодом козацтва, очолених в найкращому випадку невеликою горсткою православного панства, як це чинили С.Єфремов, подекуди М.Грушевський і інші. Поза названими суспільними верствами (станами) була ще численна верства шляхти і магнатів (колишнього боярства і князів), які хоч і сполонізовані і покатоличені, не всі і не цілком відрікалися від руської нації і віри. Це з-поміж них і частинно з-поміж українського міщанства рекрутувалася тогочасна освічена інтелігенція, вихована в польських, італійських, німецьких, французьких чи й англійських університетах і колегіях” [14, 307]. Звичайно, якщо відкинути участь українців-католиків у культурному процесі, як це робилося віками, то на тлі того, що залишилося, братська діяльність буде виглядати потужною і значимою. Ми ні в якій мірі не маємо наміру применшити значення братського друкарства чи шкільництва, а лише маємо на меті висвітлити основні проблеми їхнього культурного руху, пам’ятаючи, що він був лише невеликою частиною бурхливого, захоплюючого розвитку української культури епохи пізнього Ренесансу і початків Бароко.

Як вже наголошувалось, з винайденням книгодрукування друкарський верстат став невід’ємною частиною пропаганди братських ідей, поширення освіти. Церковні братства в Західній Україні теж зрозуміли значення друкованого слова. Проте створити широку сітку братських друкарень не вдалося. На заваді стояли урядові формальності щодо їх реєстрації, а також вартість друкарських приладів та витрат під час набору і публікації книг [17, 164-179].

Основну роль у розвитку друкарства Західної України відігравав Львів, де з 1573 р. працював відомий друкар Іван Федоров. Його друкарські витрати були настільки великими, що в 1579 р. він був змушений заставити свою друкарню єврейському лихвареві Ізраїлю Якубовичу. Федоров помер, так і не викупивши своєї друкарні, і після його смерті Якубович вирішив її продати. Львівські братчики висловили бажання придбати ту друкарню. У цьому їм почав активно допомагати єпископ Гедеон Балабан, який вніс першу суму викупу. Проте грошей не вистачало, і єпископ, який ще тоді не був у конфлікті з братством, 8 листопада 1585 р. видає пастирський лист до вірних єпархії, в якому закликає жертвувати кошти на викуп друкарні [7, № LXXIX, 111-112]. Слід сказати, що за неї Якубович правив аж півтори тисячі золотих [17, 109]. Щоб уявити собі цю суму, нагадаємо, що вил у той час коштував від 20 до 24 золотих [22, 30].

Відразу зібрати потрібну суму братчики не змогли, і друкарня була куплена в кредит. Ще в 1596 р. антиохійський патріарх Йоаким V, перебуваючи на українських землях, закликав складати пожертви на викуп друкарні [7, № LXXX, 113-119]. Але все це не допомагало, міщани були занадто бідними, щоб заплатити такі великі кошти. Крім того, через свої посягання на владу у церкві Успенське братство було позбавлене підтримки єпископа Балабана. Не маючи потрібних коштів на остаточний викуп друкарні, братство не могло розпочати друкарську діяльність (хоч братчики найняли або підготували зі своїх рядів професіоналів, які мали займатись друкарством: чернець Онуфрійського монастиря Мина, Іван Друкарович (син Івана Федорова), Гринь Іванович з Забудова та двоє передміщан – Сачко Сідляр та Сенько Корунка [17, 111]). Можливо, лихвар Якубович не віддав всю друкарню відразу, а видавав приладдя в міру того, як виплачували гроші. У 1589 р. братство звернулось за допомогою до Константинопольського патріарха Єремії II, який 6 листопада 1589 р. видав пастирське послання, в якому закликав населення Львівської єпархії допомогти братству: “Пришли къ намъ Братство Успенія, гражане Лвовскіе иже имеют нужную потребу новобудувати храмъ Успенія Пресвятыя Богородица... таже и штанбу отъ рук єврейскіи искупите, юже заставитъ Феодор Москвитянин” [5, № CLXXVI, 442-443]. Як бачимо, на кінець 1589 р. друкарня ще не була в руках братства.

Братська друкарня почала працювати лише на початку 1591 р., коли до Львова приїхав Київський митрополит Михайло Рогоза і наказав видрукувати грамоту патріарха Єремії II. Це було перше документальне свідчення того, що братська друкарня запрацювала. Крім того, дидакалі та спудеї братської школи вітали митрополита панеґриком, який був надрукований братською друкарнею 1 лютого 1591 р. [17, 114]. Він носив назву “Просфонема” та був зразком віршованого риторичного писання без впливів латинської поезики. Ймовірно

автором панеґрика був вчитель братської школи Кирило Транквіліон Ставровецький [10, 355].

Братство зібрало чималу бібліотеку, в якій були навіть твори Платона і Арістотеля [6, №6, 26-28]. Воно обмінювалось літературою з іншими братствами, переважно з Віленським. Так, 28 травня 1588 р. Віленське братство у листі дякувало львів'янам за пересилання з їхніх бібліотечних фондів слов'янсько-грецької граматики та видрукованого у Львові статуту Віленського братства і книги “Маргарит” [3, №4, 5-6].

Вершиною видавничої майстерності братської друкарні на початку її діяльності була “Грамаіка доброглаголиваго Еллино словенского языка”, яка називалась “Адельфотес”. Братські вчені, зокрема ректор їхньої школи єпископ Елассонський Арсеній, почали працювати над укладенням цієї книги ще в 1588 р., а завершили цю важливу роботу в 1591 р. У тому ж році Успенське братство вислало декілька екземплярів граматики іншим братствам та впливовим українським меценатам. Зокрема, воєвода Мінський Богдан Сапіга 11 жовтня 1591 р. висловлює подяку львівським братчикам за те, що Віленське братство отримало два екземпляри “Адельфотесу”, і просить направити до Віленської братської школи вчителів [7, № CCI, 310; 5, № XLI, 74-75]. Подібну подяку висловлює магнат Федір Скумин, який ще й повідомляє львівських братчиків про свій вступ до Віленського братства [7, № CCV, 316-317; 5, № XLII, 75-76]. Слід наголосити, що саме оформлення і видання книги, яка мала обсяг 182 сторінки, на думку багатьох дослідників, було досить примітивне та бідне [17, 114; 19, 40].

Незважаючи на активний початок видавничої справи, в майбутніх десятиліттях її розвій дещо сповільнився. Наприклад, у 1591-1622 рр. львівська друкарня спромоглася видати лише 13 книжок (для порівняння: київська братська друкарня за перші 15 років свого існування видала 40 книг, серед яких значна частина була монументальними виданнями in folio (до півтори тисячі сторінок) [8, 99-100]. Подібну малопродуктивність львівської братської друкарні можна пояснити загальним занепадом братського руху в Західній Україні на початку XVII ст. та відсутністю внаслідок постійної конфронтації підтримки місцевої церковної влади.

Паралельно з організацією видавничої справи Успенське братство почало здійснювати програму щодо заснування школи. Щоб мати уяву про стан шкільництва на українських землях в XVI ст., можна навести свідчення одного католицького пастира з Ковна, який розмовляв із православними священниками на тему освіти: “Русини мають завжди при церквах школи; тут тридцятилітній молодик учить дітей перших початків письма; їх азбука дуже подібна до давньої грецької. Катихизму не вчать ніякого, а подають дітям лиш молитви до Пресв. Діви і св. Миколая, написані в книгах; а втім учаться апостольського символу, дещо зміненого, потому йдуть псалми Давида, що їх уживають і вдень, і вночі” [14, 308].

При такому становищі можна повірити в свідчення Петра Скарги, яке він висловлює в книзі “Про єдність церкви Божої під єдиним пастирем”, про те, що в Україні вся наука впала, а священники “схлопіли, і ніколи з них такої, якої треба, потіхи вівці не можуть мати”. Кількома роками пізніше єзуїт Антоній Поссевіно частково підтримав Скаргу, але зауважив, що освіта все ж таки починає виходити з глухого кута, маючи на увазі діяльність школи в Острозі [15, 20].

Православні міщани Львова в другій половині XVI ст. постійно вимагали від уряду освітніх прав. Хто з українців бажав здобувати якусь ширшу освіту в межах Львова, міг її винести лише зі шкіл при римо-католицьких церквах. Українцям, як і решті некатоликів, створювали щоразу більше труднощів у доступі до школи, і вони не раз зверталися до короля з проханнями зрівняти їх з католиками у правах користування освітніми закладами. 20 травня 1572 р. король Сигізмунд Август надав привілеї українцям Львова, зрівняв їх з католиками в правах на здобуття освіти (було дозволено українцям посилати своїх синів до шкіл і гімназій як Львова, так і інших міст Речі Посполитої, щоб учились там вільних наук) і пригрозив штрафом у розмірі 20 тис. угорських золотих католикам, які переслідуватимуть православних мешканців міста [5, № XXVII, 42-48]. Пізніше грамоту короля підтвердили його наступники – Генріх (15 квітня 1574 р.) [5, № XXVIII, 48-49] та Стефан Баторій (30 березня 1577 р.) [5, № XXXI, 54-55].

За таких обставин створення школи у Львові мало неабияке значення. Заходи щодо впровадження шкільництва проводились братством паралельно із започаткуванням друкарської справи.

Тісний зв'язок школи і друкарні підкреслив також Антіохійський патріарх Йоаким V у своїй грамоті від 15 січня 1586 р. Він заохотив грецького єпископа Арсенія очолити новостворений навчальний заклад. Арсеній був одним із багатьох східних церковних достойників, які у 80-х р. XVI ст. вирушали на територію, населені православними, для збору пожертвувань з метою посісти керівні місця в монастирях та церковній адміністрації церкви в Речі Посполитій та Московській державі. До приїзду у Львів Арсеній два роки прожив у Москві, де збирав кошти для потреб грецької церкви. У червні 1586 р. він зайняв посаду ректора братської школи. Трохи пізніше склав відомий “Порядок шкільний”, який став взірцем для майбутніх шкільних уставів.

“Порядок” вимагав від учителя, щоб він був “благочестивъ, разумен, смиреномудрый, кротокъ, воздержливый, не піяница, не блудникъ, не лихоимецъ, не гнѣвливъ, не завистьникъ, не смѣхостроител, не срамословникъ, не чародѣй, не басносказатель, не пособитель ересемъ”, але він мав бути “благочестію поспѣшитель, образ благых во всемъ себе представляще”. У таких чеснотах вчитель повинен був виховувати й учнів. Два члени братства наглядами за шкільною справою, наукою й поведінкою учителів. Місця учні займали

відповідно до поступів у науці, бо “богатыи надъ убогих в школѣ нѣчимъ вышши” не мають бути, тільки самою наукою. Також “учити даскал и любити масть дѣти вси заровно, якъ сыновъ богатых, так и сиротъ убогих и которіи ходят по улицам, живности просячи, якъ который ведле силы научитис может, только не полнѣй единого ниж другаго учити”. За всілякі провини приписував “Порядок” в суботу по обіді “и памятного не боронити по чаши школьной испити”. “Школы львовское наука починается. Напервый научившися складовъ литеръ, потомъ грамматики учать, при томъ же и церковному чину учать: читанию, спиванию; также учать на каждый день, абы дѣти единъ другаго пытал по грецку, абы ему отповедалъ по словенску, и тижъ пытаются по словенску, абы им отповѣдано по простой мовѣ, и тиж не маот из собою мовити простою мовою, едино словенскою и грецкою. А такъ нынѣ тому учатся, до болшихъ наукъ приступуючи, ко диалектице и реторице, которые науки по словенску переведенные вынайдено в школѣ львовской рускимъ языкомъ списано, диалектику и реторику и иные философские писма, школе належачие” [10, 350]. “Порядок шкільний”, перший список якого дійшов до нас від 8 жовтня 1587 р., був написаний на 18 половинках аркушів з додатком копії на грецькій мові [1, спр.87, арк. 1].

Звістку про заснування школи у Львові з прихильністю зустріла більшість культурних і громадських діячів того часу, навіть з далекої Александрії прийшов лист від патріарха Мелетія (8 травня 1587 р.), в якому він дякує братству за захист православ'я і заснування школи [1, спр.86, арк. 1].

Відомо, що першим вчителем у школі м. Львова був Теодор Ружневич, походження якого невідоме [5, № CLXXIII, 435-437]. Згодом до вчительського колективу школи приєднався відомий полеміст Стефан Зизаній, трохи пізніше – Кирило Транквіліон Ставровецький. 24 січня 1591 р. Київський митрополит Михайло Рогоза дозволив їм обом займатись проповідництвом у православних церквах [3, №27, 37-38]. Сам єпископ Арсеній навчав грецької та старослов'янської мов [1, спр.81, арк. 1]. Пізніше в школі з'явився новий вчитель – о.Ігнатій, якого згодом відправили до Віленської братської школи з метою налагодження викладання грецької мови [5, № XLIV, 79-81]. У 1592 р. починається педагогічна діяльність молодшого брата Стефана Зизанія – Лаврентія. Слід зауважити, що вчитель братської школи сам повинен був бути членом братства, оскільки керівництво хотіло тримати під контролем життя дидакалів і мати вплив на методи їхнього викладання. Митрополит Рогоза декілька разів закликав Львівського єпископа Гедеона Балабана не дозволяти викладати в братській школі вчителям, які не були членами цієї організації [5, № XXXV, 62]. Балабан був проти подібних ідей, оскільки вважав, що така корпоративність буде шкодити загальному рівневі викладання.

За свою працю вчитель одержував оплату за попередньою домовленістю щоквартально. Вчитель не міг самостійно приймати дітей до школи, цим мали

займатись провізори. Плата при вступі до школи не була однаковою для всіх. Сироти вчилися безкоштовно, а внески коливались в межах 6-16 грошів. Можливі були варіанти, коли розраховувались не грошима, а послугами і товарами [1, спр.91, арк. 3].

Слід додати, що, як і в наш час, вчитель отримував заробітну плату останнім із залишків братських прибутків. Незабезпеченість учительських сил дозволяла втручатись у шкільні справи багатьом далеким від освіти людям, про що писав братчикам Александрійський патріарх Кирило Лукаріс. Зокрема, він відзначав, що якщо братчики бажають мати дидакала і фондувати школу, то повинні насамперед придбати на це кошти і подумати про достойну платню вчителів, бо “ніхто з них не житиме без винагороди й ніхто не вчитиме задарма” [13, 114].

Школа, на думку деяких дослідників, повинна була відображати принципи візантійсько-слов'янської культури, саме тому така велика увага приділялася вивченню грецької та слов'янської мов [16, 105]. Грецькі традиції виявлялися в шкільній термінології: учні називались спудеями (гр. *spudaios*), учителі – дидакалами (гр. *didascalos*).

Навчання у Львівській братській школі та й у тих, які виникали пізніше, починалося з елементарних предметів – читання і письма. Другий етап навчання починався з вивчення граматики, яка вважалася підвалиною всіх премудростей. Матеріал при вивченні граматики брався зі старослов'янської, грецької, латинської та польської мов. Подібна система вимагала доброго володіння всіма мовами і розуміння місця і значення кожної з них. Старослов'янська мова вважалась вишуканою, стародавньою, свого роду ангичною. Старослов'янська мова постійно протиставлялась розмовній українській мові XVI ст., якою учні не мали права розмовляти в стінах школи.

Грецька мова теж посідала вагоме місце. Їй, як і старослов'янській, приписувалась роль захисника народності (на взірць арамейської мови перших християн). Крім того, вважалось, що грецька мова у слов'янській культурі повинна була бути на вершині, це мова високої науки і поезії. Деяку аналогію можна провести з місцем латинської мови в культурі Західної Європи.

Вимогам часу відповідало й введення польської мови в освітню програму шкіл. Спостерігаємо наявність курсу польської мови у львівській, берестейській, печерській, луцькій, пінській та київських школах.

Латинська мова була необхідною, враховуючи обставини в тогочасній Європі, де всі урядові документи складались цією мовою, крім того, більшість книг писались і друкувались саме цією мовою. У середовищі православного духовенства латинська мова засуджувалась, вважалась “барбарійською”, але в Речі Посполитій вона була мовою державною, мовою суду і адміністрації, а отже, обійти її було неможливо. Крім того, багато передових полемістів, письменників

вважали вивчення латинської мови вкрай потрібним, щоб наш народ у Європі не називали “дурною Руссю” (Сильвестр Косів).

Розвій братської освіти знайшов підтримку в урядових колах. 15 жовтня 1592 р. король Сигізмунд III надав Львівському Успенському братству два привілеї. Другий привілей стосувався юрисдикції над Онуфріївським монастирем та сусідніми угіддями, а згідно з першим, Львівська братська школа могла стати школою вільних наук [7, № ССLIII, 394-395]. Отже, мова велась про введення у плани навчання так званих *trivium*'у та *quadrivium*'у. У *trivium* входила граматика, а також риторика та діалектика. Про вивчення граматики ми вже вели мову. Риторика викладалася разом з пійтикою, і у навчальному процесі широко використовувались праці Цицерона. Діалектику вивчали за “Філософською книгою” Іоана Дамаскина та декількома грецькими і латинськими посібникам. Після проходження цього курсу починався *quadrivium*, до складу якого входили такі предмети: арифметика, геометрія, астрономія і музика. Відомості про викладання математичних наук надзвичайно обмежені. Музика ж викладалась або професійними співаками, регентами, або юнаків відсилали на науку до інших міст, а то й країн. Наприклад, ще в 1558 р. четверо львівських хлопців були скеровані до Молдавії для навчання грецького і сербського церковного співу [1, спр.24, арк. 1].

Отримавши королівське покровительство і користуючись постійною підтримкою Київського митрополита Рогози, Львівське Успенське братство почало сприяти поширенню сітки братських шкіл, яка в 90-х рр. була вже досить густою. 28 червня 1594 р. на щорічному Берестейському соборі було дозволено заснувати школу при Люблінському братстві. Михайло Рогоза в особливій грамоті дав благословення на створення Люблінського Спаського братства і дозволив православним люблінським міщанам-братчикам “науку школьную чядом своим мѣти, пришелцов убогих по чину школьному примовати” [18, 172]. 22 квітня 1596 р. Сигізмунд III затвердив цю грамоту [4, №51, 39-40]. Ще раніше, в 1589 р., патріарх Єремія II, благословляючи братство в Рогатині, дозволив відкрити школу і закликав Львівське Успенське братство допомогти у цьому рогатинським міщанам. На початку 1590 р. до Рогатина було відправлено двох вчителів зі Львова [18, 174]. 7 січня 1590 р. митрополит Рогоза підтвердив рішення патріарха і прийняв Рогатинське братство і його школу під свою опіку [1, спр.127, арк. 1].

1 липня 1592 р. Перемишльський єпископ Михайло Копистенський просив Львівське братство прислати одного або двох вчителів до Перемишля для навчання “книжного” дітей, повідомляючи, що в його місті вже заснована школа і жителі прагнуть “се zde от благородных станов желают сицеваго учителя и хошут подаяти дѣти свои к научению письменаго” [7, № ССXXXIII, 363]. У серпні 1592 р. львівський дидакал Олександр Чунга та його помічники вирушили до Перемишля. Видно, рівень підготовки львівських вчителів

задовольнив єпископа Копистенського, і в тому ж році він дозволив відкрити братську школу в Комарно.

Навіть найбільший магнат Речі Посполитої – князь Острозький – просить Львівське братство опікуватись його сином, навчаючи “науки школьной”, про що свідчить його лист від 1 грудня 1592 р. до Львова [7, № CCLVII, 401].

Львівське Успенське братство, поширюючи свої погляди в інших містах України, суворо слідкувало за монополією своєї школи в межах Львова. Так, коли в 1591 р. Львівське Благовіщенське братство висловило намір заснувати при своїй церкві школу, то Успенське братство цьому перешкодило. Лідери його заявили, що однієї школи на Львів досить, на що у відповідь благовіщенські братчики перейшли на бік традиційного ворога Успенського братства – Гедеона Балабана – і почали розпускати чутки про те, що братство Успенське – з Туреччини, що там піддають церковному прокляттю тих українців, які співпрацюють з поляками, і після цього братчики заборонили своїм дітям відвідувати Успенську братську школу [2, №11, 523-526]. Гедеон Балабан допоміг цьому братству в боротьбі проти сусідів, а вже в 1609 р. при Благовіщенському братстві існувала школа, і навіть було збудоване спеціальне приміщення для неї [18, 173]. З альтернативних до Успенського братства шкіл слід виділити школу у Замості, яку спромоглося відкрити місцеве братство в 1633 р. [9, 80-81].

Таким чином, слід зауважити, що мережі братських шкіл (про сітку друкарень говорити не доводиться) бракувало міцних інтелектуально-педагогічних засад у їхній діяльності. Серед дидактичних майже не було випускників західноєвропейських університетів, а боротьба проти латинства оберталася консервацією творчості і поверненням до схоластики. Багато вчених порівнюють братські школи з вищими учбовими закладами, проте, на нашу думку, це занадто сміливо. У братських школах зовсім не вивчалася медицина, право, а богословська освіта зводилася до катихизації. Математичні дисципліни вивчалися доволі слабо, а основна увага приділялась тому, що ми зараз називаємо філологією. Проте братські школи відіграли помітну роль у розвитку шкільництва, навіть наукового процесу, а з виникненням на початку XVII ст. на базі Київського братства наукового центру створюються умови для розвитку вищої освіти, які пізніше знайшли втілення в діяльності Києво-Могилянської академії.

- 1.Центральний Державний Історичний Архів у Львові, ф. 129, оп. 1.
- 2.Акты относящиеся къ истории Западной Россіи. – Т. III – СПб., 1848.
- 3.Там само. – Т. IV. – СПб., 1851.
- 4.Архивъ Югозападной Россіи. Часть первая. – Т. I. – К., 1859.
- 5.Там само. – Т. X. – К., 1904.
- 6.Пам’ятки братських шкіл на Україні. – К., 1988. – 344 с.

7.Monumenta Confraternitatis Stauropigianae Leopoldensis. – Т.І. – Leopoldis, 1895.– 698 L. 802

8.Антонович Д., Лотоцький О. Українська книга //Українська культура. – К., 1993. – С.92-146.

9.Будилович А. Русская православная старина въ Замостѣ //Киевская Старина. – Т.II. – 1882. – С.76-88.

10. Возняк М. Історія української літератури. – Львів, 1992. – Кн.І. – 696 с.

11. Грушевський М. Культурно-національний рух на Україні в XVI-XVII віці //Духовна Україна. – К., 1994. – С.136-256.

12. Дмитрієв М. Про деякі шляхи проникнення гуманістичної ідеології в українську культуру кінця XVI–першої половини XVII ст. //Європейське Відродження та українська література XIV-XII ст. – К., 1993. – С.110-126.

13. Добрянський А. Історія єпископів Перемишльської єпархії. – Львов, 1893. – 217 с.

14. Кравців Б. Ренесанс і гуманізм на Україні //Європейське Відродження та українська література XIV-XVIII ст. – К., 1993. – С.300-319.

15. Крип’якевич І. З діяльності Поссевіна //Записки НТШ. – Кн.5. – Т. CXVI. – 1912.– С.1-29.

16. Маслов С. Культурно-національне відродження на Україні в кінці XVI і першій половині XVII ст. //Українська література. – 1943. – № 12. –С.100-114.

17. Огієнко І.І. Історія українського друкарства. – К., 1994. – 448 с.

18. Савич А. Нариси з історії культурних рухів на Україні та Білорусі в XVI-XVIII в. – К., 1929. – 336 с.

19. Студинський К. Адельфотес //Записки НТШ. – Т. VII. – 1895. – С.1-43.

20. Тумасов Н. Дворянство Западной Россіи въ XVI вѣкѣ. – К., 1869. – 112 с.

21. Фаворський В. Церква та національний рух на Україні в XVI-XVII ст. – Харків – К., 1929. – 122 с.

22. Jablonowski A. Handel Ukrainy w XVI w. – Lwow, 1895 –176 s.

M.I. Koshyk.

CULTURAL AND EDUCATIONAL ACTIVITIES PURSUED BY THE LVIV ASSENTION BROTHERHOOD IN THE LATE 16TH CENTURY.

This article describes cultural and educational pursuits of the Lviv Brotherhood in the late 16th century. The author examines the patterns that marked the culture of the Ukrainian petty bourgeoisie, focusing on the development of printing and school culture. The author also highlights the role of the Lviv Brotherhood School in promoting Ukrainian school education at the end of the 16th century.

ДО 80-РІЧЧЯ ЗЛУКИ УНР І ЗУНР

С.В. Адамович

СПІВПРАЦЯ СОЮЗУ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ З
УКРАЇНСЬКИМИ ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ
І ПАРТІЯМИ ГАЛИЧИНИ

З кінця XIX – початку XX ст. думки про соціальне, економічне, національне визволення заповнили уми української інтелігенції, для якої проблема державності стала одним із наріжних каменів політичної думки [1, 10].

Ідея соборності українських земель, яка була важливою складовою частиною політичної програми українських самостійників XX ст., формувалася як під впливом зовнішніх факторів, так і внаслідок взаємовідносин між українськими землями Австро-Угорщини і Наддніпрянщиною. Значну роль відіграли особистісні стосунки між українцями по обидва боки кордону, спільні проекти і напрацювання, у ході здійснення яких українська еліта на практиці вчилася жити і працювати разом, у її свідомості утверджувалась думка про необхідність єднання всіх українських земель.

Одним із прикладів такої співпраці стали взаємовідносини в роки Першої світової війни між Союзом визволення України (СВУ) й галицькими українцями. СВУ створили у Львові в серпні 1914 р. емігранти з України, відомі політичні діячі Д.Донцов, М.Залізняка, А.Жук, М.Меленевський, О.Скоропис-Йолтуховський та інші задля відстоювання інтересів України в міжнародному військовому конфлікті. Але через те, що Союз прагнув добитися незалежності України, та ще за підтримки держав австро-німецького блоку, діяльність членів Союзу на території Наддніпрянської України була ускладнена. Крім того, далеко не всі українські політичні кола Наддніпрянщини мали бажання пов'язувати свої визвольні змагання з якимись зовнішніми чинниками, зокрема з німецько-австрійським блоком.

У зв'язку з цими та іншими обставинами СВУ близько співпрацював із західноукраїнськими політичними і громадськими організаціями, спирався на підтримку галицької громадськості й безпосередньо, через малочисельність наддніпрянської еміграції в Галичині, рекрутував своїх співробітників з числа місцевої інтелігенції.

Навіть саме заснування Союзу відбулося, як пише Дмитро Дорошенко, “в ході порозуміння з провідними галицькими українцями (головно з К.Левицьким)” [2, 31]. Відвідували члени Союзу і митрополита А.Шептицького [3, 261], а серед документів, які фігурували в його судовій справі, були листи до нього деякого із засновників СВУ [4, 33].

СВУ намагався зав'язати стосунки й з іншими провідними політичними й культурними діячами Галичини. Так, відомо, що В.Дорошенко від імені Союзу

запрошував І.Франка до співпраці у їхніх виданнях [5, 75]. І.Франко, проте, відповів, що “Ваше розуміння визволення України відмінне від мого, і я поки що не хочу влізати вам в дорогу” [6, 432]. Але Союз переймався долею Каменяря, який проводив останні роки життя в голоді й хворобах, члени СВУ здійснювали виходи, щоб полегшити “тіркі обставини життя славного мужа України” [7, 14].

Союз, як згадує тогочасний відомий галицький політичний діяч С.Баран, складаючись “з маленького гуртка властивих закордонних українців... майже цілу свою роботу перевів при помочи австрійських українців...” [8, 168]. Серед них були добре відомі в Галичині імена: буковинський соціал-демократ Йосип Безпалко, галицькі соціал-демократи Лев і Микола Ганкевичі, політики й журналісти В'ячеслав Будзиновський і Ярослав Веселовський, літературознавець Михайло Возняк, економіст і суспільствознавець Тит Войнаровський, Володимир І натюк, Остап Грицай, адвокат Роман Домбчевський, відомі майстри слова Василь Стефаник, Петро Карманський, Василь Пачовський, Богдан Лепкий, журналісти Михайло Лозинський і Йосип Назарук, посли до віденського парламенту Володимир Бачинський, Євген Левицький, Лонгін Цегельський, Михайло Новаковський і Роман Перфецький, славнозвісний професор Іван Пулюй, історики Мирон Кордуба, Омелян Терлецький, Степан Томашівський, Іван Крип'якевич, етнограф Зенон Кузеля, географ Степан Рудницький, соціолог Володимир Старосольський, мовознавці Роман Смаль-Стоцький та Василь Сімович, Андрій і Микола Чайковські та ін [9, 29].

Активно Союз співпрацював з утвореною в серпні 1914 року галицькими українцями Головною Українською Радою (ГУР), мав у ній двох делегатів з дорадчим голосом і був інформований про її роботу [10, 24]. Найважливішою справою, якою займалися члени ГУР, була праця над створенням дійсно загальноукраїнської організації, у якій були б представлені всі політичні партії та депутатські клуби Галичини й Буковини, а також партії з Наддніпрянської України [11, 71-72]. СВУ теж неодноразово виступав з пропозиціями скоординувати “політичні акції всіх українських політичних чинників без огляду на партії й політичні кордони” [12, 3].

Але однією з причин, яка стримувала входження Союзу як повноправного члена в усі галицькі політичні структури, а також заважала створенню єдиного репрезентативного центру для всієї України, був сумнів у представницьких можливостях СВУ [11, 94-95, 162]. Членів Союзу звинувачували в запроданстві й фінансових зловживаннях як вороги [13, 9-12; 10, 1-2; 14, 753], так і колишні однодумці [15, 1-2; 16, 81]; звинувачували їх і в тому, що робота СВУ в таборях військовополонених була “несистематична і з малими успіхами” [17, 1]. Перешкоджала зближенню і міжфракційна боротьба в галицьких політичних колах, коли, як згадував К. Левицький, “...над всякими проектами велися довгі наради і

переговори з нашими групами і партіями, доки узгіднилися розбіжні думки і особисті непорозуміння [11, 71-72].

З виникненням Загальної Української Ради (ЗУР) у травні 1915 р. до її складу як до репрезентанти всього українського народу ввійшли три делегати СВУ з правом голосу, які представляли Наддніпрянську Україну [18, 1].

Співробітництво СВУ із ЗУР продовжувалося до відомих актів 5 листопада 1916 р., після яких Союз, передбачаючи загострення внутрішніх суперечок у галицькому таборі та прагнучи бути далі від них, тимчасово вийшов із Ради, запропонувавши їй для вирішення всіх незгод і безсторонньої оцінки діяльності політичної репрезентації скликати загальноукраїнський національний з'їзд [12, 3-4].

У кінцевому результаті СВУ так і не вдалося створити загальноукраїнську політичну репрезентацію, але неодноразовими заявами і проектами з цього приводу члени Союзу підтримували в галицькому суспільстві об'єднавчі тенденції.

СВУ, попри неоднозначне сприйняття його в ГУР, а пізніше в ЗУР, координував свою діяльність з цими органами, розробляв і втілював спільні проекти і напрацювання. Так, відомо, що об'єднана делегація СВУ і ГУР була восени 1914 р. в Константинополі, а наприкінці 1915 р. відбулася поїздка ЗУР з делегатом СВУ до Угорщини, де спільно відстоювались інтереси українства перед австро-німецькими державними чинниками. СВУ й галицькі політичні кола виступали зі спільними політичними заявами. Союз разом із ЗУР через створене "Бюро культурної помочі для українського населення окупованих областей" піклувалися про розвиток шкільної справи та проведення загальнопросвітньої роботи серед українського населення на захоплених австро-німецькими військами територіях [19, 3], допомагали утвореному в 1915 р. у Львові "Львівському Комітетові Союзу визволення України для помочи полоненим російським українцям в Галичині", до того ж і фінансові витрати цього комітету взяв на себе СВУ [17, 4-6зв.].

На Союз спиралися також галицькі політичні партії-радикали і соціал-демократи та гурток так званої опозиції з-поміж національних демократів [8, 168]. Так, В.Дорошенко згадував, що К.Трильовський, як, зрештою, всі його товариші з радикальної партії, були великими прихильниками Союзу [20, 273]. Діяльність СВУ цілком відповідала політиці й практиці УСДП, тим паче, що до СВУ належали майже виключно українські соціал-демократи – колишні члени РУП і УСД – "Спілки", що сприяло його зближенню з УСДП [16, 80].

* Актами 5 листопада 1916 р. цар Франц Йосиф I і кайзер Вільгельм II проголосили створення в областях, визволених з-під Росії, Польської держави, так званого Королівства Польського і " велику автономію Галичини".

СВУ користувався значним авторитетом і підтримкою в середовищі українського січового стрілецтва (УСС), як найбільш активної і радикальної в своїх поглядах на майбутнє України частини галицького суспільства. Чи не найяскравішим виявом ставлення УСС до Союзу став лист стрільців сотні Д Вітовського від 1 травня 1915 р., в якому вояки дякували Союзові за "велику і важку діяльність" і підтримували ідеї СВУ [21, 16; 22, 104].

Значний розголос і популярність мали поширювані в галицькому суспільстві періодичні видання й книжкова продукція СВУ, а особливо "Вісник СВУ". Саме завдяки ознайомленню з друкованими органами СВУ, авторами невеликої кількості дописів до яких були галичани й буковинці, відбувалося сприйняття Наддніпрянської України, зміцнювалося відчуття спільності всіх українських земель.

Діяльність СВУ, як бачимо, об'єктивно сприяла зближенню і єднанню політичних і культурних еліт обидвох частин України. Агітація за створення єдиного загальноукраїнського політичного центру, реальна співпраця з галицькими політичними колами і громадськістю, видання друкованих органів всеукраїнських за змістом, попри всі мінуси Союзу і неоднозначне сприйняття його різними політичними течіями, внесли свій вклад у посилення об'єднавчих тенденцій серед українства Галичини й Буковини, у торжество ідей соборності української нації.

1. Кармазіна М.С. Ідея державності в українській політичній думці (кінець XIX-початок XX століття). – К., 1998. – 350с.
2. Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. – Нью-Йорк, 1954. – Т.І. – 464с.
3. Донцов Д. Рік 1918. Київ // Хроніка-2000. – 1997. – Вип.19-20. – С.257-300.
4. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле (1914-1920). – Мюнхен: Укр. вид-во, 1969. – 544с.
5. Куриленко Й. Іван Франко проти соціал-шовінізму // Жовтень. – 1955. №12. – С.75-76.
6. Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах. – Т.50 – К.: Наукова думка, 1986. – 704с.
7. Вісник Союзу визволення України (далі – Вісник СВУ). – 1914. – Ч.5-6. – 31 груд.
8. Баран С. Австрійські українці на військовій еміграції у Відні // Ілюстрований народний календар товариства "Просвіта" з термінарком на преступний рік 1916. – С.164-175.
9. Лавров Ю.П. Початок діяльності Союзу визволення України // Український історичний журнал. – 1998. – №4. – С.17-32.

10. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВОВУ України), ф.4405, оп.1, спр.13.
11. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914-1918. – Львів, 1928. – Ч.1. – 285с.
12. Вісник СВУ. – 1917. – Ч.131. – 1 січня.
13. ЦДАВОВУ України, ф.4405, оп.1, спр.9.
14. Вісник СВУ. – 1917. – Ч.178. – 25 листоп.
15. Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІАУ у Львові), ф.360, оп.1,спр.53.
16. Жерноклеєв О. Українська соціал-демократична партія (1899-1918). – Івано-Франківськ, 1997. – 104с.
17. ЦДІАУ у Львові, ф.395,оп.1,спр.2.
18. Вісник СВУ. – 1915. – Ч.19-20. – Травень-червень.
19. ЦДІАУ у Львові, ф.395,оп.1,спр.1.
20. Дорошенко В. “Січі” і їхнє всеукраїнське значення// Гей, там на горі “Січ” іде!.. Пропам’ятна книга “Січей”. – К.: Віпол, 1993. – С.270-274.
21. Вісник СВУ. – 1915. – Ч.15-16. – 24 квітня.
22. Ріпечкий С. Українське січове стрілецтво. Визвольна ідея і збройний чин. – Нью-Йорк.: “Червона калина”, 1956. – 360с.

S.V. Adamovych.

COOPERATIVE EFFORTS PURSUED BY THE UNION FOR LIBERATION OF UKRAINE, UKRAINIAN PUBLIC ORGANIZATIONS AND POLITICAL PARTIES IN HALYCHYNA.

The article highlights cooperation of the Union for Liberation of Ukraine with the political parties of Halychyna during World War I. The author argues that the Union concentrated its efforts on establishing close links between the elites and public organizations of both parts of Ukraine and promoted the idea of unifying all Ukrainian lands.

В.П.Педич

ПИТАННЯ ЗЛУКИ ЗУНР ТА УНР НА СЕСІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РАДИ У СТАНІСЛАВІ (СІЧЕНЬ 1919 Р.) НА СТОРІНКАХ ЧАСОПISУ “НОВЕ ЖИТТЯ”

1-2 січня 1919 р. Українська Національна Рада і Державний Секретаріат ЗУНР перебралися до нової тимчасової столиці – Станіслава. Часопис “Нове життя” (редактор – Ростислав Заклинський), що виходив у Станіславі, у редакційній статті “Нехай живе наш парламент!”, повідомляючи про це, стверджував, що “... вибрані українським народом мужі сходяться тут, щоби порішити важкі і назрілі питання” [1]. Серед таких назрілих питань одним із найважливіших було названо “актуальну справу злуки обох українських держав в одну Народну Республіку” [2].

4 січня 1919 р. часопис “Нове життя” подав розширений звіт із першого засідання Української Національної Ради, яке відбулося 2 січня 1919 р. “На загальне жадання – повідомлялося у звіті, – поставлено на першу точку дневного порядку справу злуки обох українських держав в одну республіку” [2]. Розгляд цього важливого питання розпочався виступом Є.Петрушевича, який закликав не “упадати під тяжістю хвилі, бо вона дала ... можливість скинути окови” [2]. Новопризначений голова Державного Секретаріату С.Голубович (він замінив К.Левицького) заявив про те, що тепер може бути оголошений “Предвступний договір між Радою державних секретарів ЗУНР та Директорією УНР про маючу наступити злуку обох українських держав в одну державну одиницю”, який був укладений 1 грудня 1918 р. у Фастові. Згодом його виголосив з трибуни Української Національної Ради керівник державного секретаріату зовнішніх справ Л.Цегельський (текст договору було надруковано в часописі “Нове життя”) [2]. Голова уряду С.Голубович зазначив, що “ціле правительство стоїть на становищі злуки” [2], а також коротко прозвітував про стан справ. С.Вітик, який узяв участь у дискусії про злуку, пристрасно заявив, що тепер “...до голосу приходять самі народи. Мусять впасти граничні стовпи. Треба установити переходову комісію, а ціле правління передати в руки української влади в Києві. По злуці буде наш край найбагатший. Злука конечна й з економічного боку. Мусимо проголосити її з огляду на мирову конференцію вже сьогодні. Як народи хочуть, так і Антанта мусить поступити. Не можна казати “завтра”, бо це повинно було бути “вчора”. Душа народна рветься до Києва” [2].

Більш обережну позицію зайняв державний секретар з військових справ Д.Вітовський, який, правда, виступав не як член уряду, а як депутат Національної Ради. Він застеріг проти “знесення границь до того часу, поки не буде договору

про товарооблік” і запропонував, щоб “ЗУНР задержала свою автономію доти аж в Києві зберуться Національні Збори (Конституанта)” [2]. Посол парламенту Т.Старух запропонував “справу злуки ... рішити в святочний спосіб без дебатів”, а також щоби до Директорії в Києві було включено двох представників від Галичини і “замість нового уряду утворити ліквідаційну комісію” [2]. Депутат від Косівського повіту П.Шекерик-Доників заявив, що “народ, який стільки жертв поносить, жадає злуки без застережень. Ми хочемо однако стогнати, однако радуватись, однако співати як під Чорногорою, так і на Кавказі ... Всі справи мають бути рішені в Києві” [2]. Депутат А.Крушельницький, директор української гімназії в Городенці, додав, що “повинні бути для цілої України спільні й однакові закони в земельних справах”, що “між обома частинами Української Республіки (Наддніпряниною і Галичиною) не можна творити цлової границі”, що “до спільних справ повинно належати також шкільництво” [2].

3 січня Українська Національна Рада прийняла ухвалу про злуку Західно-Української Народної Республіки з Українською Народною Республікою. “Українська Національна Рада, виконуючи право самовизначення Українського народу, – говорилось у цьому вікопомному документі, – проголошує торжественно з’єдинене з нинішнім днем Західної Української Народної Республіки з Українською Народною Республікою в одну, одноцільну суверенну Народну Республіку.

Зміряючи до найскоршого переведення сеї злуки, Українська Національна Рада затверджує передвступний договір про злуку, заключений між Західно-Українською Народною Республікою і Українською Народною Республікою дня 1 грудня 1918 р. у Хвастові, та поручає Державному Секретаріатові негайно розпочати переговори з київським правительством для сфіналізованя договору про злуку...” [3].

На честь омріяного віками еднання українського народу відбулись багатотисячні народні віча в містах і селах Галичини. 3 січня відбулося віче у Станіславові, 5 січня – у Войниллові, 8 січня – у Калуші та Тлумачі, 12 січня – в Долині та Богородчанах [4].

Тогочасні настрої галичан добре відображає редакційна стаття Ростислава Заклинського “Велика хвиля”, в якій говорилося: “Нема і не було серед українців ані одного чоловіка, що протививбися злуці обох частей України. Ріжници проявлялися тільки в тім, як се зробити, щоби злука була повна, корисна для будущности нашого народу... Переживаємо хвилі, про котрі будучі покоління нашого народу будуть писати як про найважнійший час у новітній політичній історії українського народу. Наші потомки читатимуть про сі події з внутрішнім дрожанням дрожем – таким самим, який відчуваємо ли, переживаючи сі події... Відчуваймо сю історичну хвилю. Нехай же живійше заб’ється кожде українське серце, нехай розігнється спина, придавлена віками неволі, нехай заіскриться око бажанням волі, нехай наші енергїя до боротьби з противностями скріпиться

благородним огнем національного запалу! Не чужого ми бажаєм, а свого то права! Не другим на шкоду, тільки собі самим на користь довершили ми історичного діла з’єднання українських земель” [5].

1. Нове життя . – Ч.3. – 3 січня 1919 р.
2. Там само. – Ч.4. – 4 січня 1919 р.
3. Там само. – Ч.5. – 5 січня 1919 р.
4. Там само. – Ч.9. – 12 січня; Ч.11. – 17 січня; Ч.21. – 29 січня 1919 р.
5. Там само. – Ч.6. – 7 січня 1919 р.

V.P. Pedych.

THE UKRAINIAN NATIONAL RADA'S RESOLUTION ON THE UNIFICATION OF THE WESTERN-UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC (STANISLAV, JANUARY 1919) ILLUMINATED BY THE CHRONICLE “NOVE ZHITTYA” (NEW LIFE).

The article surveys an account of the Ukrainian National Rada's resolution regarding the unification of the Western-Ukrainian People's Republic with the Ukrainian People's Republic in Stanislav (January 1919) that was published in the magazine “Nove Zhittya” (New Life).

Б.Д. Кіндратюк

УТВЕРДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕЇ СОБОРНОСТІ В ПІСНЯХ ГАЛИЦЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ

Нам, українцям, особливо притаманна почуттєвість, сердечність, яку вчені іноді позначають як кордоцентричність. Вона неповторно виявляється в піснях своєрідному сплаві слів і мелодії. Тут, через прямі та метафоричні смисли словесного тексту, що багатократно підсилюються сокровенними інтонаціями і звуковими модуляціями мелодії, наш народ споконвіків виражав свої думки про Україну, прагнення до соборності.

Українська пісня в усі часи не лише вбирала та відтворювала реальне життя людей: історичні події, побут, роздуми тощо, а й допомагала нашим співвітчизникам мріяти про волю, про велику і міцну соборну державу, зміцнювала їхній дух у важкі хвилини. Особливий вплив популярних музично-поетичних творів пояснюється тим, що вони “живуть протягом цілих століть не ради свого буквального смислу, а ради того значення, котре в них може бути вкладене” (О. Потебня). Прикладом таких художніх феноменів є пісні “Ще не вмерла Україна”, “Ой у лузі червона калина”, “Гей, там на горі Січ іде” та багато інших.

Музикологи пов'язують появу нових творів зазвичай зі зміною громадського устрою, суспільних відносин, важливими історичними подіями тощо. Здійснюючи вплив на життя народу, привертаючи до себе загальну увагу людей, вони закликають різні верстви до художньої творчості. Наприклад, це спонукало дружинників у ті давні часи до створення нових колядок, у яких вбачають відгомін походів, боротьби з кочовиками, облоги городів чи лицарських двобоїв. Так, у Галицько-Волинському літописі знаходимо вплетені туди його редакторами окремі "слави" – величальні піснеспіви. Саме вони, як зазначають дослідники, мають багато спільного з обрядово-величальними колядками. На підтвердження цього є слава князеві Роману – "самодержцю всієї Русі" – чи прославляння перемоги володаря Галицько-Волинської держави Данила та його брата Василька, коли вони "багато християн із полону ... вибавили, і пісню слави вони співали їм" [1, 6, 79]. Немало відомих історичних пісень і дум залишив період Козаччини.

Особливо багато пісень створено під впливом умов, що передували Великій східно-європейській революції початку ХХ ст., проголошенню Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР), Актові злуки ЗУНР і УНР 22 січня 1919 р. Прагнення до соборності, боротьба за це та саме проголошення об'єднання спричинили компонування багатьох музично-поетичних творів, які під назвою "пісні українських січових стрільців" стали безцінним внеском у скарбницю національної музичної спадщини. Їхніми авторами були самі учасники визвольних змагань, як-от: Василь Безкоровайний, Михайло І айворонський, Роман Купчинський, Левко Лепкий та багато інших.

Оскільки стрілецькі пісні створені в період особливого національно-визвольного піднесення, то в них закодовано специфічну енергію українців. При цьому доречно розглядати особистості авторів слів і мелодій музично-поетичних творів як певну модель незвичайного душевного стану в той чи інший час творчого процесу, що різними своїми гранями відобразилася в його результаті. Тому в піснях галицьких січових стрільців художньо-образна енергія найталановитіших представників нашого народу виявилася в стрімкому й могутньому вирі думок, багатстві музично-поетичних ідей, нестримній пристрасності їхнього вираження та застосування, невгамовному темпераменті тощо. Зокрема, це простежується в тих музично-поетичних творах, де йдеться про утвердження української ідеї соборності.

З метою підтвердження зазначеного, звернемося до короткого аналізу лише тих художніх творів, які зібрані та впорядковані викладачем Прикарпатського університету ім. Василя Стефаника Петром Чоловським (обробку для баяна або акордеона вміщених тут 80 популярних музично-поетичних творів, що побутували серед вояків формувань УСС у часи національно-визвольної боротьби українського народу (1915-1920 рр.), здійснено спільно з викладачем Чернівецького державного університету ім. Юрія Федьковича Любомиром Богославцем) [2].

Так, споконвічна єдність українських земель оспівується в народній пісні "Гей, зі Львова до Мукачєва": "Гей, зі Львова до Мукачєва, // З Мукачєва до Київа // Приспів: Кожний буде пам'ятати, // Що не мож українських стрільців зачіпати". Після такого ж приспіву в останньому – п'ятому – куплеті продовжується: "Клич, що знає наша лава, // Українська все держава"...

У пісні "Зажурились галичанки", слова і мелодію якої написав Роман Купчинський, оповідається про те, як "Зажурились галичанки та на тую зміну, // Ой виходять наші стрільці десь на Україну". Усе ж, як співається далі, галичанки мають надію, що їхні кохані повернуться переможцями з далекого походу.

Автора пісні "Гей на горі, на Маківці" поки що не знаємо. Вона теж подається у згаданому збірнику як народна. У ній після кожного куплету рефреном звучать слова приспіву: "Хлопці, підемо, боротися будемо за Україну, за рівні права, державу". Після першої строфи-зачину, у якому згадується бій січових стрільців на горі Маківці, та щойно цитованого приспіву у другому куплеті співається: "Наша сотня вже готова, // Від'їжджає до Київа"; у четвертому – втілена надія на успішне здобуття столиці: "Є в Київі злата брама, / / На ній висить синьо-жовта фана". Після цього співається, що коли "Є у Львові усуси, // Україна мусить бути". І нарешті, останній – шостий – куплет твору стверджує: "Україна – наша мати, // Як здобудем, будем мати".

У пісні "Із-за гори високої" Зеновія Лиська, що "повстала, як припускають, правдоподібно в III Корпусі в 1919 р.", розповідається про перехід Української Галицької Армії за ріку Збруч і здобуття спільно з Дійовою Армією Петлюри Києва, про Україну, села якої горять, а тому вона сумна. Створенню проникливої, тужливої розповіді сприяє повільний темп, у якому написана мелодія, її мінорний лад. Але з розвитком подій усе більшої маршовості набирає темп, мужніє голос: "Йде піхота, йде кіннота, // Котяться гармати, // Гей! Гей! А все галичани, // Кінця не видати. // Поспішають галичани, // Піт їм очі вийв. // Гей! Гей! Генерали кажуть: "На Київ! На Київ!" ... А в Київі Галичанів // Цвітом обкидали. // Гей! Гей! "Слава Україні", – // Гуртом заспівали".

Трагічні події осені 1919 р. в "чотирикутнику смерті" відобразив у своєму творі "Засумуй, трембіто" Роман Купчинський: "Засумуй, трембіто, // Іа по всьому світу, // Що пропало галичанам // Сорок тисяч цвіту". У кожному куплеті пісні показано не лише смуток України за полеглими в бою січовими стрільцями, але й масштабність всенародної туги: "Засумуй, трембіто, // Та на всі Карпати ... // Та на все Поділля ... // Що галицька сила // Та від Збруча по Славуту // Трупом застелила".

Про величність і єдність українських земель співається також у творі "Від синього Дону" (слова і музика М. Гайворонського): "Від синього Дону до сивих Карпат // Одна нероздільна родина, // Без панства, без рабства, насильства і зрад, // Вільна, незалежна Україна". Характерно, що автор – талановитий композитор-

пісняр – родом із Галичини, там же здобув вищу музичну освіту, але, як переконаємося далі, впевнено бачить себе у великій державі. Її запорукою є наша соборність: “Ми діти України, широких степів, // Ми завжди готові до бою. // За правду, за волю, за славу батьків // Наш прапор леліє горою”. // Сини України! Ставаймо вільні // Під прапор ідеї одної – // Зберем з поля рідного квіти рясні // В вінок України вільної”. Зауважимо, що перший куплет шойно згаданої пісні перегукується з другою строфою народної – “Єднаймося, брати-галичани”: “Від Чорного моря до синіх Карпат // Одна нероздільна родина. // Без панства, без рабства, насильства і зрад – // Одна самостійна Україна”. У наступному ж куплеті пісні “Від синього Дону” ще більше підсилюється ідея єдності українських земель: “Почують це гори і доли, // І блескот гарматний, і спів. // А жовто-блакитні прапори // Замають наш Київ і Львів”. Завершується композиція спогадом про славу козацтва і Січі.

Оспівуванню величі легендарної Січі та непохитної єдності різних поколінь українців, а разом звеличенню їхніх проводирів присвячений музично-поетичний твір “Б’ють литаври гучні” (слова Василя Пачовського, мелодія Ярослава Ярославенка): “Б’ють литаври гучні, ясні сурми гримлять! // Іде Січ, грають полки, як море // ... Довбуш трубить з верхів: зруйнував цар нам Січ, // Ми втекли в сині гори з трубою ... // Двісті літ спали ми, – стрепенулася ніч, // Ми зірвались і трубим: до бою! ... // На нас дивляться всі: наш Хмельницький Богдан, Дорошенко, Мазепа, Виговський, // Всі гетьмани за нас, всі криваві від ран, // Гей, ляхи, і ти, царю московський!” Після кожної строфи виконується такий приспів: “Січ іде, Січ іде, Січ іде, стяг несе, // Україна встає, Україна гуде. // Україна клекоче, як море!”

Як бачимо, пафосом значної частини пісень, створених у часи визвольних змагань, було утвердження української ідеї соборності. Цьому сприяло також те, що принциповою прикметою музичного життя перших десятиліть ХХ ст. було “глибоке усвідомлення спільності українських історико-культурних коренів, успадковане від попереднього покоління передової української інтелігенції. Воно виявлялося, зокрема, у контактуванні з діячами музичної культури Наддніпрянської України, незважаючи на наявність значних перешкод” [3, 565]. Ця взаємодія активізувалася відразу після петроградських подій 1917 р. Наприклад, повертаючись з російського полону, Станіслав Людкевич зустрічався в Києві з Миколою Леонтовичем і Кирилом Стеценком. Після злуки ЗУНР і УНР з ініціативи останнього троє молодих галицьких музикантів – Нестор Нижанківський, Михайло Гайворонський, Роман Придаткевич – були залучені з УГА до праці у відділі організації хорів і капел при Міністерстві преси і пропаганди УНР. Додамо, що М.Гайворонський у 1914-1919 рр. був організатором військових оркестрів УСС [4, 214]. З цього видно ту увагу, яка приділялася музиці навіть у скрутні часи для України.

І нарешті, останнє. У світлі новітніх поглядів на мову не лише як на засіб спілкування, а насамперед як на спосіб світобачення, особливої значущості

набуває розробка етнолінгводидактичних засад національного виховання (див., наприклад, праці Віталія Кононенка) [5]. У світлі цього методологічного підходу стрілецькі пісні можуть розглядатися в педагогічному процесі у зовсім нових, навіть несподіваних вимірах. Так, цілеспрямоване створення ситуацій сприйняття семантики пісні як тонкої взаємодії, взаємоосвічення, взаємокоректування поезії та музики спонукає пізнати ментальність народу, спосіб його світосприймання. Тому, на наш погляд, потребує вдосконалення сама методика проведення в університеті наукових конференцій, зокрема таких, як “Соборність України: історія і сучасність” (20.01.99.). Оскільки, як відомо, люди, а особливо українці, пізнають світ не лише за допомогою раціонального мислення, а й почуттєво, у єдності цих двох процесів, то поміж децю скороченими виступами доповідачів доречним бачиться в майбутньому виконання якоїсь із згаданих тут пісень чи музичних творів такого типу. Це сприяло б, на нашу думку, не лише збільшенню інтересу до сприйняття студентами-істориками (після своєрідної перерви, спричиненої прослуховуванням вокально-поетичних творів) ідеї наступної доповіді, а й активізації процесом підготовки до наукового зібрання з нагоди вікопомної події в історії України ширшого загалу молоді, яка навчається. Йдеться про студентів музичного факультету, які підготовкою до виступу-виконання пісень стимулюватимуть свою художньо-пізнавальну активність. Усе це, зрештою, сприятиме не лише зверненню до дискусійних питань, а й кращому сприйманню загальноновизнаних ідей та творенню міцнішої, притаманної українцям, своєрідної картини світу.

1. Галицько-Волинський літопис. – Львів, 1994. – 255 с.
2. Пісні українських січових стрільців /Ред.-упорядник П. Чоловський/. – Івано-Франківськ, 1994. – 126 с.
3. Історія української музики: У 6 т. – Т. 4. – К., 1992. – 616 с.
4. Михальчишин Я.В. З музикою крізь життя /Упорядник Л.І. Мелех-Яросевич/. – Львів, 1992. – 232 с.
5. Кононенко В.І. Етнолінгводидактика. Навчальний посібник для студентів педагогічних інститутів і університетів. – Київ – Івано-Франківськ, 1998. – 156 с.

B.D. Kindratyuk.

THE IDEA OF UKRAINE'S UNITY REFLECTED IN SICH RIFLEMEN'S SONGS.

The article deals with the idea of Ukraine's unity reflected in the songs by Halychian Sich riflemen...

С.Й. Кобута

ІДЕЇ СОБОРНОСТІ В ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Поняття “соборності” в сучасному трактуванні багатьох українських істориків, політологів розглядається як необхідність збереження та захисту єдності, цілісності українських земель в рамках незалежної держави, як процес єднання на демократичній, рівноправній основі всіх громадян України заради утвердження свободи, толерантності, віротерпимості, як консолідація української нації та злагода різних верств населення в справі розбудови національної держави.

Саме через призму розвитку соборницьких ідей слід розглядати процес політичної боротьби українського народу за здобуття незалежності та утвердження власної державності в кінці ХХ ст.

Одним із наслідків завершення Другої світової війни для України стало територіальне об'єднання всіх українських етнічних земель в рамках єдиної державної одиниці – Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР) у складі Радянського Союзу. Однак тоталітарна комуністична система СРСР, нещадно експлуатуючи продуктивні сили та природні ресурси України, в політичному плані позбавила український народ права на реальне національно-державне життя. Курс союзного керівництва на побудову комуністичного суспільства, а в національній політиці на стирання “національних кордонів” і “сформування нової історичної спільності – радянського народу” супроводжувався широкомасштабною русифікацією, фальсифікацією української історії, наступом на українську культуру, жорстким придушенням за допомогою репресивно-каральних органів будь-яких проявів національної свідомості та самобутності, якщо вони не вкладались в рамки офіційної політики.

В умовах загрози повної денационалізації українського суспільства важливим консолідуючим чинником для народу залишалася українська мова, яка водночас була першочерговим об'єктом наступу з боку новітніх імперських сил. Саме захист української мови, опір русифікації, боротьба за збереження національної самобутності поряд з відстоюванням демократичних принципів були основною метою українських національно-визвольних змагань в 60-80-тих рр. ХХ ст. [1]. Слід відзначити, що географія українського дисидентського і правозахисного руху охоплювала усі регіони України: і більш національно-свідомий Захід, і зрусифіковані Південь та Схід, що свідчило про єдність суспільних прагнень передової частини українського народу, яка включилась у боротьбу за національні права [2].

Тож не дивно, що в умовах задекларованих вищим керівництвом СРСР на чолі з М.Горбачовим суспільних реформ український національний рух

швидко трансформувалася з національно-культурного в політичний. Головним завданням для себе націонал-демократи визначили боротьбу за політичний, економічний та національний суверенітет України, консолідацію жителів республіки навколо досягнення цієї мети. Уже перша широка кампанія громадськості в республіці на підтримку вимог розвитку та надання українській мові статусу державної завершилася перемогою – прийняттям Верховною Радою УРСР старого скликання в жовтні 1989 р. відповідного закону. На цей момент значну підтримку населення одержала ідея здобуття Україною державного суверенітету.

Вперше відкрито ця ідея була заявлена в програмі створеної в 1988 р. на базі правозахисної Української гелсінської групи новітньої політичної організації

Української гелсінської спілки (УГС). Саме в “Декларації принципів” УГС, виголошеній 7 липня 1988 р. на одному з львівських мітингів, наголошувалось на необхідності “відновлення української державності” і як можливий шлях для реалізації цього завдання пропонувався варіант трансформації СРСР в “конфедерацію незалежних держав” через перехідну “федерацію демократичних республік”, утворених в результаті політичної, економічної та культурної децентралізації союзного центру [3]. Уже через рік, в умовах зростаючої політичної активності населення України, УГС посідала тверду позицію щодо здобуття повної незалежності та виходу України зі складу Союзу РСР.

Таке ж завдання поставив перед собою восени 1990 р. і Народний Рух України – широка громадсько-політична організація, яка виникла в 1989 р. і стала головною опозиційною силою до комуністичної влади в Україні. Національно-демократичне спрямування програми НРУ викликало жорсткий спротив з боку партійно-державних органів УРСР. Це виявилось в розгорнутій ними ідеологічно-пропагандистській кампанії залякування населення загрозою поширення “войовничого українського націоналізму”, “бандерівського екстремізму”, протиставлення “націоналістичної” Галичини іншим регіонам України. Щоб не допустити наростання антидемократичних, антинаціональних проявів, запобігти політичному розколу українських територій, спростувати ідеологічні вигадки компартійних керівників, 21 січня 1990 р., в розпал виборчої кампанії до Верховної Ради УРСР та місцевих рад, Рух та інші громадські організації провели важливу політичну акцію демонстрації єднання українських земель, приурочену 71-й річниці проголошення акту злуки УНР і ЗУНР 22 січня 1919 р. У “живому ланцюзі”, який простягнувся від Івано-Франківська через Львів до Києва, під національною жовто-блакитною символікою стояли сотні тисяч людей, демонструючи національну єдність та прихильність до ідей нової демократичної України. Важливим політичним наслідком таких суспільних настроїв стала перемога на місцевих виборах у галицьких областях представників національно-демократичних сил, а також здобуття демократичним блоком чверті

депутатських місць у Верховній Раді УРСР і створення опозиційної до комуністичної більшості парламентської фракції Народної Ради. Саме активна діяльність членів Народної Ради дозволила українському парламенту прийняти 16 липня 1990 р. важливий політичний документ – Декларацію про державний суверенітет України, яка стала юридичним підґрунтям для практичного здобуття незалежності. У Декларації державний суверенітет характеризувався як “верховенство, самостійність, повнота і неподільність влади республіки в межах її території та незалежність і рівноправність в зовнішніх зносинах” [4]. Викладені в ній принципи лягли в основу прийнятого Верховною Радою УРСР 24 серпня 1991 р. Акту проголошення незалежності України, який юридично зафіксував “незалежність України та створення самостійної Української держави – України” [5].

Цей історичний документ був підтверджений волевиявленням українського народу на всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 р. За незалежність проголосувало 92% учасників референдуму, виявивши при цьому не тільки високу політичну свідомість, але й приклад національного єднання у вирішальний для нації час. Так була реалізована головна соборницька ідея українського народу – створення самостійної незалежної держави.

Із здобуттям незалежності перед Україною серед багатьох проблем політичного, економічного, соціального характеру серйозно постала і проблема збереження єдності та цілісності своїх земель. При цьому загроза соборності української території (і відповідно самостійної держави) визначалася як зовнішньополітичними, так і внутрішньополітичними чинниками.

Зовнішньополітичний аспект був пов’язаний з посиленням зазіхань на частину українських територій з боку шовіністично налаштованих антиукраїнських сил у Росії, Польщі, Румунії. Найбільш агресивні плани виношували шовіністи в Росії, піддаючи під сумнів правомірність та законність перебування в складі України півострова Крим, нагнітаючи політичну кампанію за його повернення до складу Російської Федерації. Підтримала такі зазіхання і Державна Дума Росії, прийнявши в липні 1993 р. постанову про надання м. Севастополю статусу міста Російської Федерації, що було відвертою територіальною претензією до України. Український уряд при підтримці світового співтовариства відхилив будь-які пропозиції щодо можливого обговорення таких питань. Відмежувалась від антиукраїнських заяв і виконавча влада Росії на чолі з президентом Б.Єльциним.

Існування потенційної загрози подібних претензій підштовхнуло українське державне керівництво до активних зовнішньополітичних дій з приводу утвердження статусу незалежної суверенної держави. Завдяки виваженим діям Президента України Л.Кучми, МЗС України, Верховної Ради протягом 1997 р. Україною було укладено міжнародні договори з сусідніми державами

(Польщею, Румунією, Молдовою, Словаччиною, Білорусією), у яких сторони підтверджували сталість та непорушність кордонів, відмовлялись від висунення територіальних претензій одна до одної. У травні 1997 р. в Києві президенти України та Росії підписали базовий політичний договір про дружбу, співробітництво та партнерство між двома країнами, яким підтверджувались суверенність та рівноправність держав і готовність розв’язання усіх спірних питань на принципах норм міжнародного права.

Незважаючи на тривале затягування російською стороною ратифікації даного договору (він був ратифікований тільки в лютому 1999 р.), територіальні претензії щодо України зараз є предметом політичних спекуляцій окремих російських діячів – мера Москви Ю.Лужкова, лідерів російських націонал-патріотів С.Бабуріна, К.Затуліна, але не є практикою міждержавних відносин офіційної російської влади.

Внутрішньополітичний аспект збереження цілісності та єдності території України був пов’язаний як з проблемою вибору форми державного устрою, так і з загостренням політичної боротьби між полярними за орієнтацією політичними силами. Ще на етапі боротьби за незалежність, в період становлення багатопартійності, новоутворені українські партії поділились на прихильників унітарної та федеративної концепцій побудови незалежної України. Партії лівоцентристського спрямування – Соціал-Демократична партія України (СДПУ), Партія демократичного відродження України (ПДВУ), Народна партія України (НПУ), Ліберально-демократична партія України (ЛДПУ) у своїх програмах наголошували на необхідності заміни унітарного устрою УРСР на федеративний, з відповідною заміною обласного адміністративного поділу на земельний. Аргументувалося це необхідністю зруйнування радянської командно-адміністративної системи шляхом децентралізації влади та нового адміністративного переділу з урахуванням історичних, економічних і культурних особливостей регіонів (земель). Партії правого спрямування – Українська республіканська партія (УРП), Демократична партія України (ДПУ), Українська селянська демократична партія (УСДП) – відстоювали позиції унітаризму, справедливо побоюючись небезпеки поширення сепаратистських настроїв під час становлення незалежної держави. Підтримувало цю позицію і керівництво НРУ, хоча під час президентської кампанії 1991 р. кандидат від Руху В.Чорновіл агітував за земельний поділ України [6]. Після здобуття незалежності дії окремих політичних сил зумовили поширення сепаратизму в Криму (при відомій позиції та підтримці з боку російських кіл), у Закарпатті (проблема “русинства”) у ряді східноукраїнських областей.

Це було пов’язано з кризою соціально-економічної системи, різким падінням життєвого рівня населення, наростанням небезпеки соціальних

конфліктів, політичним наслідком чого стало поширення прокомуністичних ідей на зразок “відновлення СРСР”, а також із кризою політичної влади через правову неврегульованість взаємовідносин між гілками державної влади в центрі та на місцях. Небезпека територіального поділу серйозно нависла над Україною. У січні 1994 р., історик І.Курас, характеризуючи сучасний стан українського суспільства, відзначав: “Всеохоплююча криза реально загрожує самому існуванню нашої державності. Сьогодні, як ніколи, тривожно за збереження єдності та територіальної цілісності України” [7].

Парламентські і президентські вибори 1994 р. чітко визначали позиції різних політичних сил щодо перспектив подальшого розвитку України як держави. Щоб не допустити надалі розколу в суспільстві, уникнути небезпеки територіального і національного сепаратизму, українській політичній еліті необхідно було зробити рішучі кроки в напрямі подолання деструктивних тенденцій.

До честі державного керівництва України, політичних партій та громадських рухів, вони змогли об’єднати свої зусилля для розв’язання цього болючого питання. Політичне рішення знайшло свій вияв у юридичних нормах прийнятої Верховною Радою України 28 червня 1996 р. Конституції України. У статті 2 Основного Закону було чітко зафіксовано: “Україна є унітарною державою. Територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою”, а в розділі IX визначено, що територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднанні централізації та децентралізації у здійсненні державної влади” (ст.132), і що в систему адміністративно-територіального устрою входять Автономна Республіка Крим та 24 області (ст.133) [8]. Конституційне визначення державного устрою сприяло нормалізації політичної ситуації і вирішенню проблем сепаратизму політичними методами.

Сьогодні соборницькі ідеї нерозривно пов’язуються з процесом консолідації української нації, вирішенням практичних завдань з розбудови та зміцнення національної держави, розвитку демократичного суспільства, подолання соціально-економічної кризи, культурного та духовного піднесення українського народу.

1.Барладяну В. Право на без’язикість // Сучасність. – 1991, березень. – Число 3. – С.102-103.

2.Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ століття. – К., 1997. – С.318-320.

3.Гарань О. Убити дракона: З історії Руху та нових партій України. –К, 1993. – С. 13.

4. Декларація про державний суверенітет України // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – №31. – 31 липня.

5. Акт проголошення незалежності України // Голос України. – 1991. – 27 серпня

6.Томенко М. Українська перспектива: історико-політологічні підстави сучасної державної стратегії // Політичні студії. – Вип.2. – К., 1995. – С.53-54.

7.Курас І. Передмова // Проблеми соборності України в ХХ столітті. – К., 1994. – С.7.

8.Конституція України. – Івано-Франківськ, 1996.

S.I. Kobuta.

THE IDEA OF UNITY IN THE POLICY OF CONTEMPORARY UKRAINE.

The article shows the influence of the ideas of the national unity on the current political processes underway in Ukraine.

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У НОВІТНЮ ДОБУ

М.В. Кугутяк, Б.Г. Хруслов

УКРАЇНСЬКЕ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНЕ ОБ'ЄДНАННЯ: ПОЛІТИЧНИЙ КОНФЛІКТ 1931-1933 рр.

Історичний досвід західноукраїнської націонал-демократії становить значний науковий і громадський інтерес. Він зумовлений провідною роллю, яку відіграла націонал-демократія у боротьбі за національне визволення і українську державність протягом ХХ ст. Найважливішою проблемою національно-демократичного руху на всіх етапах його розвитку було питання консолідації національних сил, згуртування їх на визвольній державотворчій платформі. У повній мірі це стосується західноукраїнської націонал-демократії початку 30-х рр. ХХ ст., яка з 1925р. гуртувалася в Українському національно-демократичному об'єднанні (УНДО). УНДО було найвпливовішою політичною силою західноукраїнського суспільства. З ускладненням зовнішньополітичних обставин і внутрішніх умов існування українського народу в кінці 20-х – на початку 30-х рр. перед націонал-демократами постала проблема нової політичної концепції, згуртування на її основі демократичних сил. У цьому контексті автори даної статті роблять спробу розглянути причини, обставини та наслідки політичного конфлікту всередині УНДО в 1931-1933 рр.

* * *

На початку 30-х р. політична лінія західноукраїнської націонал-демократії зазнала докорінних змін. Вирішальний вплив на зміну її політичних орієнтацій мали міжнародні, а також внутрішньополітичні події. Контроверсійні тенденції розвитку міжнародних відносин, з одного боку, утверджували в західноукраїнському суспільстві переконання у стабілізації зовнішньополітичних стосунків, на що вказував пакт Бріана-Келлога, відновлення англійсько-радянських дипломатичних взаємин, підписання договорів про ненапад між СРСР і Польщею та Францією (1932р.), конференція з роззброєння (2.02.1932р.); з другого боку, загострення економічної кризи, зростаюча гонка озброєнь, активізація на міжнародній арені Німеччини та Італії, агресія Японії проти Манчжурії свідчили про ілюзорність стабільності, наростання загрози війни. Суперечні тенденції міжнародних відносин спричинили появу різних, часто контроверсійних, концепцій розвитку української політики.

Ще більший вплив на зміну політичних орієнтацій націонал-демократів мали події на радянській Україні, пов'язані з централізацією державного управління СРСР та ліквідацією автономних прав УСРР, примусовим насадженням колективізації сільського господарства, посиленням русифікації та згортанням українізації, масовими репресіями української інтелігенції, селян, духовенства. Антиукраїнський похід воєнно-комуністичного тоталітарного

режиму на Наддніпрянщині викликав нове перегрупування сил у західноукраїнському суспільстві, спричинив ліквідацію всіх ліворадикальних прокомуністичних політичних угруповань, посилив правоконсервативні настрої, активізував на антирадянській основі процес консолідації національно-демократичних сил.

Однак безпосереднім поштовхом до перегляду політичних засад націонал-демократів було загострення політичного курсу польського уряду стосовно українського населення, що виявилось у масовій пацифікації 1930р., посиленні колонізації та регіоналізації краю, обмеження діяльності українських культурно-освітніх та господарських установ.

Сума всіх цих факторів викликала у західноукраїнському суспільстві суперечливу реакцію. Старша за віком частина українців, вихована в умовах австрійського конституціоналізму, зважаючи на певну стабілізацію міжнародних відносин і зміцнення зовнішньополітичних позицій Польщі, відсутність конкретних результатів гостроопозиційної до польського уряду політики УНДО і його парламентського представництва в 1928-1930 рр., все більше схилилась до думки про необхідність пошуку шляхів польсько-українського порозуміння. Утвердженню таких настроїв сприяли події на радянській Україні. На цьому ґрунті на початку 30-х рр. активізувались клерикальні правоконсервативні угруповання. 24 вересня 1930 р. у Львові була утворена Українська католицька народна партія (УКНП) на чолі з редактором "Нової Зорі" О.Назаруком, професором історії С.Томашівським і єпископом Станіславської єпархії І.Хомишиним. Важливою складовою політичної концепції УКНП була проблема польсько-українського порозуміння, а також вимога національно-територіальної автономії західноукраїнських земель у складі Польщі [1, 1-2]. З ініціативи митрополита А.Шептицького 1 січня 1931 р. у Львові було утворено Український католицький союз (УКС), який відображав настрої лояльної до Польщі частини українського суспільства. Деякі члени УКС були одночасно членами УНДО. Відображенням лоялістських настроїв на Волині було утворення 29 червня 1931р. у Луцьку (з ініціативи волинських українців, послів і сенаторів) Волинського українського об'єднання (ВУО) на чолі з П.Певним. ВУО виступало з крайньо угодових позицій, сповідувало ідеологічні засади проурядового Безпартійного блоку співпраці з урядом (ББСУ) [14, 28].

На відміну від поміркованих поглядів старшого покоління, західноукраїнська молодь, а в першу чергу студентство, згуртована в ОУН, вихована на традиціях українського державотворення 1917-1920 рр., підходила до перспектив національно-політичного руху з інших позицій. В ОУН та наближених до неї колах вважали, що міжнародна стабілізація є тимчасова, а господарська криза, гонка озброєнь, ревізіоністські плани Німеччини неминуче призведуть до

воєнного конфлікту, в результаті якого буде переглянуто умови Версальського миру, ліквідовано існуючу несправедливу систему європейських кордонів, у тому числі і польських. Всім цим мали скористатись українці для відновлення української держави. У зв'язку з цим тактика і стратегія ОУН полягала в актуалізації української проблеми на міжнародній арені при одночасному загостренні опозиційного курсу українців до польської держави, невизнанні її правових засад на західноукраїнських землях. Такій позиції ОУН підпорядковувалась тактика перманентної революції, втягування мас до безперервних революційних виступів [15, 29].

Окреслені в загальних рисах контроверсійні політичні концепції спричинили розкол західноукраїнського національно-політичного табору по лінії – за порозуміння з Польщею чи проти нього. Проблема характеру відносин з Польщею на початку 30-х рр. стала в центрі всього суспільно-політичного життя краю. Протиборство противників і прихильників нормалізації стосунків з Польщею призвело до поділу західноукраїнського суспільства на два основні політичні табори. Лінія боротьби між ними проходила через політичні партії, громадські організації та вікові прошарки суспільства.

Особливо бурхливий характер ця боротьба мала всередині УНДО. Під враженням пацифікації активізувались, у першу чергу, прихильники так званої “реальної політики”, тобто порозуміння з Польщею. Назовні це виявилось у дискусіях щодо опозиційного курсу УНДО та її парламентського представництва, висуненні вимоги автономії західноукраїнських земель в складі Польщі. Важливе значення для зміцнення таких настроїв у партії мала та обставина, що до нового парламентського представництва (в українській і польській літературі його називали Український клуб, або ж Українська парламентська репрезентація (УПР)) прийшли люди, які в своїй більшості схилились до перегляду досі опозиційної тактики УПР, як неконструктивної і неадекватної новій політичній ситуації. Характерно і те, що прихильників опозиційної політики УНДО (Д.Паліїва та інших) восени 1930 р. не було висунуто кандидатами на постів. Становище в партії ускладнювалось також арештом і ув'язненням всієї Президії ЦК на чолі з Д.Левицьким.

Відображенням лоялістських настроїв у керівництві УНДО і УПР була серія редакційних статей в газеті “Діло”, що вийшли друком з 20 листопада по 3 грудня 1930 р. Їх автор – член ЦК І.Кедрин-Рудницький – тимчасово виконував обов'язки головного редактора замість ув'язненого В.Мудрого. У статтях автор піддавав критиці дотеперішню опозиційну тактику УПР, закликав нове парламентське представництво відмовитись від “суто демонстраційних т.зв. засадничих декларацій”, як таких, що “не приносили ніякої користі та не залишали жодного вражіння: тому вони були недоцільні” [6]. У своїй статті

М.В. Кугутяк, Б.Г. Хруслів. Українське національно-демократичне об'єднання: політичний конфлікт.

“Засадничі речі” автор окреслив нову політичну платформу УНДО і УПР. Її суть полягала в тому, що УПР і УНДО мали “своїми виступами допомагати актуалізації визвольних змагань наших братів за Збручем”, а також домогтись створення Західної України у політичний, воєнний, господарський і культурний плацдарм відбудови “української державности над Дніпром”. На думку автора, проблема кордонів Польщі і незалежної України буде вирішена “поміж будучим українським урядом, який засідатиме у Києві та Польщею”. Безпосереднє завдання УПР вбачалось у тому, щоби “влегшити та покращити положення своїх виборців” [7]. Зрозуміло, що реалізація такої політичної програми вимагала докорінної зміни польсько-українських відносин. Запропонована в “Ділі” нова політична лінія для УПР і УНДО суперечила засадам Політичної Платформи 1925 р., а також ухвалам Народного з'їзду 1928 р. Практично вона зливалась з платформою унерівського табору (петлюрівців).

Статті в “Ділі” викликали суперечливу реакцію в західноукраїнському суспільстві. Газета “Неділя” з цього приводу писала, що “загал українському громадянству ахнув і заломив руки від здивування несподіваним поставленням справи з боку передовика “Діла” [8]. Різно негативну позицію щодо редакційних статей зайняла газета “Новий Час”, редагована членом ЦК УНДО Д.Паліївим. Для заспокоєння громадськості Президія ЦК УНДО 3 грудня 1930 р. у своєму комунікаті невиразно заявила про те, що УПР “не заведе висловленого їй довір'я українських народних мас”. Звільнений з в'язниці головний редактор “Діла” В.Мудрий 16 грудня 1930 р. офіційно відмежувався від редакційних статей [9].

Нові підходи спостерігались і в діяльності новообраної УПР. Зокрема, вона не робила будь-яких правно-державних заяв, як це мало місце у березні 1928 р. Принципово нові ідеї прозвучали і у виступах деяких послів. 9 січня 1931 р. посол О.Луцький на пленарному засіданні сейму виступив з критикою лій польського уряду в період пацифікації, засудив репресії польської поліції і війська над українським населенням. У кінці свого виступу О.Луцький зробив заяву про те, що УПР “не піднімає жодних неактуальних справ великої політики”, вказав на необхідність виконання Польщею міжнародних зобов'язань і що “гарантована нам тими умовами територіальна автономія є конечним постулатом практичної політики, від якої не відступимо” [20, 92]. Таким чином, вперше одним з чільних діячів УНДО на парламентському рівні була зроблена заява про те, що метою діяльності УПР є національно-територіальна автономія західноукраїнських земель у складі Польщі.

Стихійна зміна політичних орієнтацій окремих діячів УНДО викликала стурбованість в партії. Неодноразові дискусії на засіданнях ЦК стосовно нової політичної платформи УПР та її парламентської тактики виявили суттєві розбіжності в поглядах. Не було досягнуто порозуміння стосовно парламентської

тактики УПР і на дводенному засіданні ЦК 31 січня і 1 лютого 1931 р. Дискусія залишилась відкритою, вирішення проблеми парламентської тактики було перенесено [21, 78]. Однак засідання ЦК 14 лютого 1931 р. також не внесло ясності. Стало очевидним, що в керівництві партії визрівають два табори з протилежними поглядами стосовно політичної тактики і стратегії УНДО. Побоюючись можливих організаційних ускладнень, Генеральний секретаріат УНДО запевнив місцеві партійні організації в єдності ЦК, правильності парламентської тактики УПР в нових умовах, а також закликав всіх членів партії суворо дотримуватись партійної дисципліни [22, 141].

Водночас УПР не полишала спроб висунути в сеймі справу пацифікації. 20 січня 1931 р. українські послы на засіданні адміністративної комісії сейму офіційно поставили питання про створення парламентської комісії із розслідування всіх обставин пацифікації. Однак на пленарному засіданні сейму 5 лютого, незважаючи на виступи М.Галушинського і В.Загайкевича про нові обставини пацифікаційних репресій та їх трагічні наслідки, більшість польських послів відмовила у створенні парламентської комісії [23, 97]. Передбачаючи такий розвиток подій, 17 українських послів, ще на початку січня 1931 р. звернулись до Ради Ліги націй з проханням розглянути справу пацифікації на сесії Ліги націй, а також зобов'язати Польщу виконати взяті нею в 1923 р. зобов'язання щодо надання західноукраїнським землям національно-територіальної автономії.

Невдачі УПР щодо пацифікації на парламентському терені спонукали її звернутись безпосередньо до представників урядової парламентської фракції ББСУ – польських послів Т.Голувка і Е.Енджеєвича – з проханням вплинути на уряд: припинити репресії, закриття гімназій, культурно-освітніх і спортивних товариств, відшкодувати матеріальні втрати. Польська сторона висловила за обговорення всього комплексу проблем стосовно становища українського народу в Польщі. УПР звернулася до ЦК за відповідними повноваженнями. 24 лютого 1931 р. на засіданні ЦК було вирішено уповноважити делегацію УПР для переговорів з поляками. Прийняття такого рішення свідчило про те, що в УНДО взяла гору група прихильників “реальної політики”.

Офіційні переговори представників УПР О.Луцького, В.Загайкевича і М.Галушинського з лідерами урядового парламентського блоку ББСУ Т.Голувком і Е.Енджеєвичем відбулися 25 лютого 1931 р. Однак умовою для подальших переговорів польська сторона висунула вимогу скласти українським послам в сеймі заяву лояльності до Польщі, а також відкликати з Ліги націй скаргу стосовно пацифікації. Не вважаючи за можливе вести далі переговори на таких умовах, ЦК на своєму засіданні 7 березня прийняв рішення про їх припинення [10].

На прийняття ухвали про припинення переговорів значний вплив мали події, пов'язані з розглядом української проблеми в Лізі націй. Для вивчення численних

скарг українських організацій стосовно пацифікації Ліга націй 19 січня 1931 р. утворила так званий Комітет трьох у складі Англії, Італії, Норвегії на чолі з головою Ради Ліги націй, міністром закордонних справ Англії А.Гендерсоном. Комітет мав своїм завданням вивчити проблему і запропонувати сесії Ліги націй відповідні резолюції. Засідання Комітету трьох в січні в Женеві, а в квітні в Лондоні переконали членів Комітету в необхідності подальшого вивчення становища українського населення в Польщі, у зв'язку з чим розгляд української проблеми було перенесено на травень [16, 23].

Навколо роботи Комітету трьох одразу ж розгорілась боротьба українських і міжнародних політичних чинників. Противники польсько-українського порозуміння з боку ОУН розгорнули активну діяльність, виступаючи за перенесення ваги польсько-українських суперечностей на міжнародну арену. У цьому їх підтримувала значна частина керівництва УНДО, яка вбачала в розгляді справи пацифікації в Лізі націй засіб впливу на Польщу щодо виконання нею міжнародного зобов'язання надати західноукраїнським землям територіальну автономію. Моральну і політичну підтримку українським домаганням надавали політичні кола Англії, зацікавлені в обмеженні ролі Франції та її союзників у Європі [24, 271]. У цих умовах у керівництві УНДО дедалі більше утверджувалась думка, що продовження польсько-українських переговорів може зашкодити розгляду української проблеми в Лізі націй. Тим паче, що польська дипломатія і преса робили особливий акцент на те, що польсько-українські суперечності скоро будуть вирішені шляхом внутрішнього порозуміння. Для спростування подібних тверджень польської сторони ЦК УНДО і УПР напередодні травневої сесії Ліги націй видали два офіційні комунікати, у яких підкреслювалось, що “в українській прилюдній opinio скріпилося переконання, що нема виглядів для розв'язки українського питання на внутрішньому польському ґрунті” [2]. ЦК УНДО на своєму засіданні 16 травня 1931 р. підтвердив позицію керівництва партії щодо припинення будь-яких польсько-українських контактів, а для участі в роботі сесії Ліги націй направив делегацію у складі послів Я.Олесницького і М.Рудницької [17, 34].

Однак засідання Комітету трьох 21-22 травня 1931 р. не принесло очікуваних результатів. Вислухавши міністра закордонних справ Польщі Залеського, який запевнив, що польсько-українські непорозуміння вже успішно вирішуються шляхом переговорів, Комітет висловився за перенесення розгляду справи на своє вереснєве засідання [18, 23].

Травнева ухвала Комітету трьох хоч і суттєво похитнула надії націонал-демократів, однак ставка на Лігу націй в політиці УНДО продовжувала домінувати. Виконуючий обов'язки голови УПР О.Луцький заявив, що УНДО сподівається для українського народу корисного вирішення справи на вересневому засіданні Комітету трьох [25, 350].

Тим часом відбулись події, які значно загострили етнополітичне становище в краї, порушили тимчасову рівновагу в суспільстві і в УНДО. Насамперед, це було пов'язано з вбивством 29 серпня 1931 р. у Трускавці Т.Голувка бойовиками ОУН – В.Біласом і Д.Данилишиним – з метою запобігти можливій польсько-українській угоді, не допустити розв'язки української проблеми, як внутрішньої справи Польщі.

Вбивство Т.Голувка справило велике враження на польське й українське суспільство, засвідчило глибину польсько-українських суперечностей. У середовищі УНДО терористичний акт ОУН викликав різко негативну реакцію з огляду на очікувані результати вересневої сесії Ліги націй, а також можливої загрози відплатної акції польських властей над українським населенням. 31 серпня 1931 р. Президія ЦК і УПР виступили із заявою, у якій офіційно засудили теракт “без огляду на те, хто був його виконавцем” [3]. Крім того, УНДО застерегло польські власті від застосування принципу колективної відповідальності.

Для прихильників польсько-українського порозуміння в УНДО теракти ОУН були аргументом для припинення опозиційної щодо Польщі політики. На їхню думку, продовження конфронтації з польською державою втягує УНДО у фарватер політики ОУН, наражає українське населення на масові репресії, а також нищення його господарських і культурно-освітніх здобутків.

На цьому ґрунті поглибилися протиріччя всередині західноукраїнського суспільства. З середини 1931 р. це виливалось у спорадичні конфлікти між старшим і молодшим поколіннями. 4 червня 1931 р. на загальних зборах товариства “Просвіта” від імені студентів виступив В.Янів, який звинуватив керівництво “Просвіти”, зокрема посла М.Галушинського, в угодовстві і закликів делегатів не обирати до управи товариства людей, що брали участь у польсько-українських переговорах і є знайомими як угодовці. Ще в гострішій формі розгорнулись суперечності між “старшими” і “молодими” на зборах Українського товариства прихильників освіти. Студенти звинуватили керівництво товариства в особі В.Децикевича у протекціонізмі при прийнятті студентів до Академічного дому на користь членів лояльного до Польщі УКС. Президія опанованих студентами зборів була змушена покинути зібрання [19, 41-43].

Конфлікти у просвітніх товариствах викликали стурбованість у суспільстві. Українська преса відгукнулася на них численними статтями. Газета “Мета” – орган УКС – писала, що старше покоління “заступає погляд, що студенти повинні науковою і суспільною працею підготуватися до майбутньої політичної роботи. Однак в часі навчання студенти не повинні брати участь в активному політичному житті. Студенти вважають такі домагання недозволеним посяганням на їхні громадські права та боронять принципу повної свободи своєї участі в практично-політичному житті... На зборах були голоси, що добачували у тій різниці думок різницю поміж батьками і дітьми, поміж старшими і

молодшими” [11]. Газета УНДО “Новий Час” звинуватила в усьому старше покоління, яке, на її думку, вчасно не подбало “про те, щоби молоду енергію спрямувати в русло творчої праці” [12]. З осудом дій молоді виступила гак звана Рада Старих, що була утворена 17 травня 1931 р. у Львові з числа колишніх націонал-демократів, яким виповнилось по 70 років. Рада заявила, що “не може погодитись з тим, щоби недосвідчена молодь поривалась до таких актів, які ведуть до винищення наймолодшого покоління, а не приносять користі. Се затривожує нас небезпекою для будучности української нації” [4].

Загострення суперечностей у суспільстві спричинило посилення протиріч в УНДО між прихильниками і противниками польсько-українського порозуміння. Основним предметом дискусії була проблема територіальної автономії західноукраїнських земель у складі Польщі. Прихильники нормалізації розглядали її як основу до порозуміння, противники ж бачили в ній лише засіб тиску на Польщу, можливість актуалізації української проблеми на міжнародній арені, заперечуючи в принципі можливість внутріпольського вирішення української проблеми.

До нового витка напруженості в УНДО дійшло безпосередньо у зв'язку з розглядом у сеймі законопроекту про територіальну автономію західноукраїнських земель у складі Польщі, внесеному 13 жовтня 1931 р. Польською партією соціалістичною (ППС). У законопроекті ППС пропонувала утворити автономну провінцію у складі Станіславського, Тернопільського, 14 східних повітів Львівського, Волинського воєводств, а також Камінь-Каширського і Сарненського повітів Поліського воєводства. Поза межами автономії залишалась Лемківщина, Холмщина, Підляшшя та інші українські землі. В автономії планувалось обрання сейму, призначення краєвого міністра Урядовими мовами мали стати польська і українська. До компетенції краєвого сейму належали питання мови, конфесій, школи, освіти, культури, адміністрації, промислу, торгівлі, сільського господарства, земельної реформи, охорони праці, шляхів сполучень. Для українського і польського шкільництва створювались окремі шкільні ради [13].

Позицію УПР стосовно законопроекту виклав посол С.Баран, який заявив, що проект ППС має обмежений і маніфестаційний характер, а головне, що існуючий санаційний режим ніколи не піде на його реалізацію. Попри все, УПР вимагала від Польщі виконання міжнародних зобов'язань. Однак, як і можна було сподіватись, сеймова більшість відкинула автономістський проект ППС [26, 545-546].

Автономістські дебати УПР в сеймі спричинили відкритий конфлікт в керівництві УНДО. Радикально настроєна група в ЦК партії на чолі з Д.Паліївим, звільненим в листопаді 1931 р. з в'язниці, вважала недопустимими будь-які польсько-українські переговори, тим паче щодо питання автономії, оскільки українська проблема, на її думку, мала виключно міжнародний характер. З огляду

на воєнний конфлікт, у який неминуче мала бути втягнута Польща зі сходу чи заходу, українці не мали права вступати у будь-які варіанти внутрішньопольського вирішення української проблеми. Тактика УНДО як найвпливовішої національної партії, на думку Д.Паліїва, мала полягати в опозиційному ставленні до Польщі в усіх ділянках суспільного життя. Д.Паліїв закликав провід партії дотримуватись Політичної Платформи 1925 р., якою не допускалось правове визнання панування Польщі на західноукраїнських землях у будь-якій формі. Детальніше свої погляди Д.Паліїв виклав у статті “Шкідливі маньяки”, опублікованій у щоденній газеті “Новий Час”. У своїй статті автор писав про пацифістів державних і недержавних народів. Останні, на його думку, є надзвичайно шкідливі для нації. З ними необхідно вести безкомпромісну боротьбу [5].

Більшість політичного проводу УНДО, на чолі якого з жовтня 1931 р. знову став звільнений з в'язниці Д.Левицький, була розчарована результатами дотеперішньої опозиційної до Польщі політики партії. Зміцнення внутрішньополітичних і міжнародних позицій Польщі, політика винищення українства більшовицьким режимом на Наддніпрянщині спонукали помірковані кола в УНДО до зміни політичних орієнтацій, пошуку розв'язання польсько-українських суперечностей. “Війна на два фронти”, тобто проти польського і радянського режимів, до якої закликали паліївці, не входила в плани лояльно настроєної більшості націонал-демократів. Вибираючи з двох бід, більшість проводу УНДО вважала за можливе йти на компроміс з поляками, а основне вістря боротьби спрямувати проти більшовицького режиму [15, 29]. (Продовження в наступному випуску).

1. Католицька Народна Партія. Програмова заява. – Львів. – 1932. – С.1-2.
2. Проти неправдивих висток. Комунікат УПР// Діло. – 1931. – 9 травня.
3. УНДО і УПР у справі вбивства посла Тадеуша Голувка. Комунікат// Діло. – 1931. – 2 вересня.
4. Слово наших сеніорів до українського громадянства. Лист від Ради Старих// Діло. – 1931. – 13 серпня.
5. Паліїв Д. Шкідливі маньяки// Новий Час. – 1931. – 4 грудня.
6. Доцільні й зайві виступи// Діло. – 1930. – 27 листопада.
7. Засадничі речі// Діло. – 1930. – 28 листопада.
8. Засадничі речі// Неділя. – 1931. – 7 квітня.
9. Про один цикль статей у “Ділі”// Діло. – 1930. – 16 грудня.
10. Як воно справді було?// Діло. – 1931. – 17 березня.
11. Прикрі явища// Мета. – 1931. – 14 червня.
12. Анархія// Новий час. – 1931. – 10 червня.
13. Внесок польських соціалістів про автономію// Діло. – 1931. – 17 жовтня.

14. Sprawosdanie z zycia mnienszości narodowych za II kwartal 1931r. – Warszawa. – 1931. – S.28.
15. Ibid... za IV kwartal 1932r. – Warszawa. – 1931. – S.29.
16. Ibid... za I kwartal 1931r. – Warszawa. – 1931. – S.23.
17. Ibid... za II kwartal 1931r. – Warszawa. – 1931. – S.34.
18. Ibid. – S.23.
19. Ibid. – S.41-43.
20. Sprawy narodowosciowe. – Warszawa. – 1931. – N1. – S.92.
21. Wszystkie stronnictwa. Tygodnik. Komunicat specjalny. – N6/187. – Warszawa. – 1931. – S.78.
22. Ibid. – N11/192. – S.141.
23. Sprawy narodowosciowe. – Warszawa. – 1931. – N1. – S.97.
24. Ibid. – N2-3. – S.271.
25. Wszystkie stronnictwa. Tygodnik. Komunicat specjalny. – N27/208. – Warszawa. – 1931. – S.350.
26. Ibid. – N48/229. – Warszawa. – 1931. – S.545- 546.

M. V. Kuhutyak, B.H. Hruslov.

THE UKRAINIAN NATIONAL DEMOCRATIC ASSOCIATION:
POLITICAL CONFLICT OF 1931-1932.

The article deals with the activity of the most influential Western-Ukrainian political party – National Democratic Association (UNDA). The authors give insight into the causes, circumstances, and essence of the political evolution undergone by the UNDA in the early 1930's and the ensuing conflict within the party. The conflict was caused by different views on ways of handling a Polish-Ukrainian antagonism. This circumstance led to the split of the UNDA and changes in its political platform.

О.С. Жерноклеєв

НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У СКЛАДІ АВСТРО-УГОРЩИНИ (1900-1914 рр.)

Національні меншини відіграли помітну роль в українській історії. Особливо це стосується західноукраїнських земель, де та чи інша етнопонаціональна група впродовж тривалого часу посідала панівне місце в суспільно-політичному житті. Вивчення цих груп сприяло б кращому розумінню історичної долі регіону. Чисельність, розміщення, соціальна стратифікація й статус національних меншин на західноукраїнських землях в складі Австро-Угорщини на початку ХХ ст. стали предметом дослідження в цій статті.

Специфіка кількісного і якісного складу та становища національних меншин була зумовлена особливостями попереднього історичного розвитку регіону. Наприкінці Х ст. за князювання Володимира Великого Галичина, Буковина й Закарпаття ввійшли до складу Київської Русі. Однак уже після розпаду Давньоруської держави, а потім і Галицько-Волинського князівства в другій половині ХІV ст. Угорщина остаточно завершила процес захоплення Закарпаття, який розпочала ще в другій половині ХІ ст. Буковина відійшла до Молдавського князівства, а Галичина була захоплена Польщею, під владою якої перебувала аж до останньої третини ХVІІІ ст. У 1772 р. внаслідок першого поділу Польщі Галичина була приєднана до Австрії, яка в 1774 р. окупувала й Буковину. Під владою Австрійської (з 1867 р. – Австро-Угорської) імперії західноукраїнські землі залишалися до її розпаду в листопаді 1918 р. та утворення ЗУНР. Отже, на початок досліджуваного нами періоду, тобто на 1900 р., Галичина, Буковина й Закарпаття вже близько п'яти з половиною століть перебували під владою іноетнічних державних утворень. Саме з цим була пов'язана поява тут польського, угорського, румунського та значною мірою єврейського населення. Крім того, це не могло не позначитися на етносоціальній структурі населення регіону, на значенні в суспільстві національних меншостей, зумовлюючи не тільки їх значну частку в етнічному складі населення, але й фактичне домінування в економічній і соціально-політичній сферах.

Необхідно також врахувати, що навіть у складі однієї держави – Австро-Угорщини – західноукраїнські землі залишилися штучно розмежованими, належали до різних за розміром та поліетнічних за характером адміністративно-територіальних одиниць. Галичина була об'єднана з частиною польських земель в один коронний край – “Королівство Галиції та Лодомерії (Володимирії) з великим князівством Краківським і князівствами Освенцімським та Заторським” з центром у Львові. Увесь край одержав скорочену назву – Галичина, лише умовно поділявся на Східну (українську) та Західну (польську) Галичину. Українські

землі Буковини разом з частиною румунських входили до складу єдиного Герцогства Буковина, були його північною частиною. Закарпаття входило безпосередньо до складу Угорщини. Все це значно ускладнювало становище корінного українського населення цих земель та його стосунки з національними меншинами, сприяло збереженню панівних позицій у регіоні інонаціональних елітних груп.

Політико-правове становище національностей у Галичині та на Буковині, як і в усій Цислейтанії (австрійській частині двоїстої монархії), визначалось австрійським Державним основним законом від 21 грудня 1867 р. Так, § 19 цього закону гарантував рівність усіх народів у державі та їхнє непорушне право на збереження і розвиток своєї національності та мови. Констатовалося визнання державою рівноправності всіх мов, уживаних в освіті, управлінні та суспільному житті кожного коронного краю. Система освіти мала бути організованою так, щоб кожен народ міг її здобувати рідною мовою без будь-якого примусу до вивчення інших крайових мов [1, 396]. § 14 декларував цілковиту свободу віри та сумління, а також незалежність реалізації громадянських і політичних прав від релігійної приналежності [1, 395]. Австрійські громадяни, згідно з чинним законодавством, могли звертатися до державних органів будь-якою з крайових мов, створювати національні за характером об'єднання, у тому числі й політичні, видавати рідною мовою книги, пресу тощо, виступати нею в парламенті, сеймах, органах місцевого самоврядування.

Насправді ж становище національних груп було далеко не однаковим. Поряд з конституцією важливу роль відіграв ряд інших законів, насамперед виборчі ординації, які визначали механізм формування представницьких органів усіх рівнів (гмінних і повітових рад, крайових сеймів, парламентів). Шляхом значного обмеження виборчого права забезпечувалась повна перевага в цих органах представників найзаможніших соціальних верств, а фактично панівних національностей, зокрема, у Східній Галичині – поляків, на Буковині – румунів і німців.

Офіційною мовою місцевих виконавчих органів визначалася одна з крайових мов. Законом від 9 квітня 1907 р. для виконавчого органу галицького сейму – крайового виділу – такою мовою була визначена польська [2, 39]. На Буковині урядові установи використовували переважно німецьку мову.

Значно гіршим було становище національностей у Транслейтанії, тобто угорській частині імперії, і, зокрема, на Закарпатті. Ще у 1868 р. за законом Деака-Етвеша все населення Угорщини було проголошене єдиною неподільною угорською нацією, а державною мовою була визнана угорська [15, 28-29]. Відповідно до закону від 2 червня 1907 р. запроваджувалось обов'язкове викладання угорською мовою в школах. За 1874-1917 рр. кількість українських

початкових і церковнопарафіяльних шкіл скоротилася з 571 до 34 [15, 32]. Навіть назви населених пунктів, імена та прізвища людей замінювались на угорські, а будь-якому національно-культурному розвитку інших етносів, зокрема, українському, з боку угорської влади чинилися перешкоди [14, 6-8]. В цілому реальне політико-правове становище тієї чи іншої етнічної групи помітно залежало від її соціальної структури, а забезпеченість політичними правами кожної конкретної особи – від її майнового стану.

Можливості визначення чисельності, складу та суспільного становища національних меншин у регіоні значно обмежені особливостями австрійської статистики, і насамперед встановленням національної приналежності не за рідною, а за розмовною (товариською) мовою особи. Крім того, у мовній (національній) статистиці зовсім не бралася до уваги мова євреїв (“ідиш”), і всі вони записувалися до інших національностей. Таким чином фальсифікувалася етнічна структура населення, знижувалася питома вага українців на користь панівних меншостей [26, 519-520, 20, 5-6].

Більшість дослідників вважає ефективнішим визначати етнічну приналежність мешканців Східної Галичини і Закарпаття за їхнім віросповіданням. Отже, греко-католики ідентифікуються з українцями, іудеї – з євреями, римо-католики в Галичині – з поляками [16, 306]. Для Буковини єдино можливим залишається використання мовної статистики, оскільки і українці, і румуни там були православними.

За нашими підрахунками, у 1900 р. на території Східної Галичини, Північної Буковини та Закарпаття мешкало понад 5,7 млн. чол., з них українців – більше 3,6 млн. або близько 63%. Отже, 37% населення склали національні меншини: поляки, євреї, угорці, румуни, німці та ін. [24, 35-36; 10, 45-54; 18, 37, 68-69].

Як і протягом XIX ст., на початку XX ст. спостерігалось поступове зменшення ваги автохтонного українського населення в регіоні. Несприятливими були для українців такі фактори: масова трудова еміграція, тяжке соціально-економічне становище і висока смертність, цілеспрямована денационалізація та колонізація українських земель представниками панівних національностей. Хоча за 1900-1910 рр. чисельність українського етносу в регіоні зросла до 4,1 млн. чол., його частка в усьому населенні впала до 61,8%, відповідно збільшилася питома вага національних меншин [23, 99].

Найчисельнішою етнічною групою після українців були поляки, яких на 1900 р. налічувалось близько 1,1 млн. чол. або 19,1% від усього населення західноукраїнських земель у складі Австро-Угорщини. Переважна більшість поляків проживала у Східній Галичині – 1074,8 тис. або 22,7% населення цього краю (без Бжозовського повіту). Їх територіальне розміщення було досить рівномірним: поляки мешкали в усіх 49 повітах Галичини, ніде не маючи абсолютної більшості. Лише в етнічно прикордонному Ярославському повіті вони

склали майже половину населення – 48,5%, а також 39,4% – у Львівському. Більше 30% вони склали у 6 повітах (трьох етнічно прикордонних і трьох внутрішніх), у 16 повітах мали від 20 до 30%, у 18 повітах – 10-20%, у двох (Калузькому і Снятинському) – 5-10% і в чотирьох (Косівському, Богородчанському, Печеніжинському, Турківському) – менше 5% [24, 38]. За винятком деяких етнічно польських поселень, основна маса поляків мешкала в одних населених пунктах з українцями та представниками інших національностей. У сільських общинах Східної Галичини проживало 798 тис. римо-католиків, які склали 21% сільського населення.

Основними центрами скупчення польського населення були поміщицькі маєтки та міста. На 1900 р. у поміщицьких маєтках мешкало 196 тис. чол., у тому числі 81 тис. римо-католиків (42%) і 65 тис. греко-католиків (33%) [28, 74-75]. Серед міського населення Східної Галичини поляки склали понад третину, помітно переважаючи українців. Так, у 58 містах і містечках з кількістю жителів понад 5 тис. у 1900 р. римо-католиків налічувалося 33%, греко-католиків – 27%, іудеїв – 39%, а у семи більших містах (понад 20 тис. мешканців) – відповідно 44, 19 і 36% [28, 74-75]. У Львові на 1910 р. мешкало 101,3 тис. римо-католиків, 56,8 тис. іудеїв і лише 34,5 тис. греко-католиків [9].

Соціальна структура польської етнічної групи через деякі історичні причини помітно відрізнялася від української та інших. Якщо в умовах економічно відсталого аграрного краю на прибутки від сільського господарства жило 94,4% всіх українців, то серед поляків – лише 59,7%; 12,8% поляків (за мовою) були задіяні у промисловості, 7,7% – у торгівлі, 3,8% – працювали в громадській службі та займалися розумовою працею, 5,5% жили з рент, допомог, були зайняті домашньою службою (серед українців відповідно – 1,4; 0,4; 0,5 та 0,9%) [4, 16].

Поляки за мовою (фактично поляки та євреї) переважали в усіх професійних групах і галузях економіки Східної Галичини, крім сільського господарства. Так, серед зайнятих у промисловості вони становили 70,2%, сюди входила більшість буржуазії, ремісників і постійних робітників. Українці ж переважали лише серед робітників фізично тяжких і шкідливих виробництв (хімічної, лісової, деревообробної та деяких інших галузей), а також серед сезонних і поденних робітників. Серед польськомовного населення, задіяного у промисловості, 41,9% склали самостійні виробники, 44,8% – робітники, 2,5% – урядники [4, 25].

Серед усього східногалицького населення, яке працювало в сільському господарстві, поляків налічувалося тільки 21,9%, але при цьому більша частина великої земельної власності перебувала саме в їхніх руках, що зумовлювало їх домінуюче становище в цій галузі економіки. Понад 40% всієї землі належало поміщикам, головним чином полякам. Наприклад, у 12 повітах Тернопільщини у

1914-1915 рр. було 715 поміщицьких маєтків, з них 552 належали полякам, 139 – євреям і лише 36 – українцям [24, 44]. Польські аристократичні родини Потоцьких, Лянскоронських, Бадені та багатьох інших володіли величезними латифундіями, розкиданими в різних повітах біля десятків сіл.

Цілком природно, що польські магнати і шляхта, великі землевласники домінували в усьому політико-економічному житті аграрного краю, де у сільському господарстві було задіяно понад три чверті населення. Крайові й місцеві органи державної виконавчої влади і самоврядування, правосуддя, управління освітою тощо перебували в руках поляків, а фактично під контролем місцевої польської земельної аристократії.

Уся система формування, організації та функціонування державної виконавчої влади, представницьких органів та самоврядування в Галичині була спрямована на збереження домінуючого становища польського елемента. Як правило, з числа польських аристократів призначався галицький намісник, поляки очолювали повітові ради і староства. Куріальна і ступенева система виборів при високих майновому, віковому та інших цензах фактично позбавляла виборчого права 9/10 населення краю, забезпечуючи повну перевагу польських землевласників і буржуазії в галицькому крайовому сеймі, органах місцевого самоврядування, а до 1907 р. – і серед галицьких депутатів австрійського парламенту. У 1906 р. на 159 послів галицького сейму був 81 великий землевласник. Станом на 1911 р. польська репрезентація в сеймі мала 85% мандатів, а українська (включаючи й москвофілів) – лише 15%, тоді як (навіть за польською статистикою) українці складали 46% населення цілого коронного краю [27, 594].

Введення у 1907 р. загального виборчого права до австрійського парламенту не змінило ситуації кардинально, оскільки збереження політичного впливу поляків було забезпечене шляхом особливої “виборчої геометрії” – створення штучних нерівних і двомандатних округів. У результаті один депутат-поляк представляв у парламенті в середньому 51 тис. чол. населення, один українець – понад 100 тис., а з цілої галицької репрезентації (106 депутатських місць) українці теоретично і практично могли вибороти максимум 28 місць (26%) [6]. Після виборів 1911 р. польський політичний табір був представлений у парламенті 81 депутатом. Польське коло (73 депутати) було однією з найбільших фракцій парламенту і відіграло помітну роль у вирішенні долі австрійських урядів, загальнодержавного бюджету тощо*. До складу цієї фракції входили речники всіх польських партій (консерватори, людовці, всеполяки та ін.), крім соціал-демократів [7; 22, 423].

* Для порівняння: українські політичні сили Галичини й Буковини у цей час були представлені всього 31 депутатом (включаючи й двох москвофілів)

Відповідним було становище польської меншини і в галузі освіти та культури. У 1900/01 навчальному році римо-католики склали 61,3% учнів середніх шкіл, греко-католики – тільки 18,4%. У зимовому семестрі того ж навчального року римо-католики становили половину студентів Львівського університету і 78% студентів вищої політехнічної школи (греко-католики відповідно 30 і 8,9%). З усіх 392 періодичних видань, що виходили в Галичині у 1910 р., 312 були польськомовними [3, 110-111, 125, 134].

В умовах активізації процесів українського національного відродження панування польської меншини в усіх сферах призводило на початку ХХ ст. до ледачі більшого ускладнення і загострення українсько-польських відносин в краї, суспільно-політичне життя якого розвивалося під знаком майже тотального українсько-польського протистояння. Політична боротьба сконцентрувалась довкола питань сеймової виборчої реформи, українізації Львівського університету і крайового шкільництва, поділу Галичини на два окремих коронних країв – український та польський [21, 99-120]. Тільки на початку 1914 р. було досягнуто компроміс щодо деякого збільшення українського представництва в сеймі та відкриття окремого українського університету. Однак реалізації цих заходів перешкодила Перша світова війна.

Лише невеличка частина польської етнічної групи мешкала на Північній Буковині: в 1900 р. – 20,3 тис. (4% населення краю), в 1910 р. – 30,3 тис. (6%). Поява поляків тут була пов'язана з перебуванням Буковини у складі Галицької губернії (до 1849 р.), купівлею маєтків польськими землевласниками та будівництвом залізниць, управління якими здійснювала польська адміністрація в Станіславі. Найбільше місцевих поляків проживало у Чернівцях (14,9 тис. або 17% мешканців міста) [10, 52].

Другою за чисельністю національною меншиною на західноукраїнських землях у складі Австро-Угорщини були євреї, яких на 1900 р., за нашими підрахунками, було близько 757 тис. чол. Основна маса їх проживала в Східній Галичині – 613,8 тис. або 12,96% населення краю.

На території краю єврейське населення з'явилося ще в середині ХІІІ ст., а в період Речі Посполитої встигло практично монополізувати її торгівлю, посередити в своїх руках великі капітали. На 1772 р. євреї складали 7% населення Східної Галичини. До середини ХІХ ст. їх частка постійно збільшувалася, а потім стабілізувалась на рівні 12-13% [19, 13, 17, 28].

Територіальне розміщення єврейського населення було ще рівномірнішим, ніж польського. У жодному з повітів краю у 1900 р. євреї не складали менше 5% населення. У 13 повітах їх частка коливалась від 5 до 10%, у 31 повіті – 10-15%, і в чотирьох – 15-20%, у м. Львові – понад 25%. Євреї становили 23% мешканців поміщицьких маєтків, у тій чи іншій кількості були практично в

кожному селі. Але особливо високою їх частка була у містах – 36-39% населення [28, 101; 5]. 71% всіх євреїв Східної Галичини були міськими жителями.

Суспільне становище єврейської етнічної групи було специфічним і суперечливим. За своєю соціальною структурою вона була близькою до пануючих національностей: понад 82% галицьких євреїв були задіяні поза сільським господарством, і, зокрема, 26,4% – у промисловості, 29,4% – у торгівлі, 7,9% жили з рент, допомог, працювали в домашній службі або ніде не працювали. У відповідних професійних групах частка євреїв була непропорційно високою. Так, серед усіх зайнятих у промисловості Східної Галичини у 1900 р. євреї складали майже 40%, у торгівлі – 74%, на громадській службі – понад 27%. Серед усієї галицької інтелігенції євреї складали майже половину – 49,3% [4, 20-21; 28, 129, 131]. За показниками розподілу цих професійних груп між національностями євреї помітно переважали навіть поляків, не кажучи вже про українців.

Позиції єврейської меншини в економіці визначалися не тільки тим, що вони складали значну частину буржуазії, власників промислових підприємств, банкірів, але й постійно зростаючою земельною власністю. У 1890 р. євреям належало понад 13% поміщицьких земель Галичини, а в окремих повітах (Стрийському, Долинському) – більше половини. Крім того, вони становили майже половину всіх орендарів поміщицьких маєтків [17, 32].

Матеріальне становище та проживання переважно в містах створювало євреям і кращі умови для здобуття освіти. З 1900 по 1910 р. частка євреїв серед учнів середніх шкіл зросла з 19,3 до 22,6%, а серед студентів Львівського університету – з 19,7 до 27,5% [3, 110-111, 125]. Водночас, будучи рівноправними австрійськими громадянами, євреї були позбавлені прав національної спільноти. Сильніша в політико-економічному відношенні польська верхівка використовувала союз з євреями як один з інструментів національного гноблення українського населення. Видатний єврейський діяч В.Жаботинський у 1906 р. з цього приводу писав: “В усій польській гегемонії в Галичині визначну роль досі відігравала єврейська допомога. Фальшування перепису “зарахувало” до польської народності все єврейство краю... і втрата цього “доростку” означатиме кінець легенди про польську більшість і початок кінця реакційно-шляхетського панування. Найкраще це відчувають самі поляки, – звідси й та лють, з якою вони переслідують єврейський “сепаратизм” [13, 40-41].

В умовах швидкого зростання національної самосвідомості народів Австро-Угорщини, загострення національних протиріч роль “поляків Мойсеевого віросповідання” дедалі менше влаштовувала галицьке єврейство. Вже в ході кампанії за виборчу реформу восени 1905 – взимку 1906 рр. австрійські сіоністи та соціал-сіоністи висунули вимогу національного представництва євреїв у парламенті та сеймах, галицькі євреї підтримали цю вимогу на численних зборах та мітингах [13, 40-41].

Сіоністський рух у Галичині був започаткований ще у 1887 р. заснуванням товариства “Syon”. На виборах 1907 р. сіоністи провели в австрійський парламент 4 депутатів, у 1911 р. – жодного, хоча кількість голосуючих за них залишилася практично незмінною (32 тис.) [6; 8]. Проте сіонізм так і не став домінуючим, як і його протилежність – асиміляторство [11, 87-88]. З десяти єврейських періодичних видань у Галичині (не враховуючи релігійні та соціалістичні) у 1908 р. тільки одне пропагувало ідеї асиміляції євреїв поляками. У цілому ж превалювали консервативні настрої. Значною перешкодою асиміляції була й належність переважної більшості галицьких євреїв до релігійно-містичного руху хасидів [25, 197-198].

Аналогічним було становище євреїв на Закарпатті (75 тис. чол., 1900 р.) і Північній Буковині (68,1 тис.), де вони становили однакову частку – 14% всього населення цих регіонів. На Північній Буковині основна маса єврейського населення з'явилась вже після окупації краю Австрією. За півстоліття з 1857 по 1910 р. – число євреїв зросло тут утричі [10, 50-51]. Найбільше їх мешкало у Чернівцях (34% населення міста), а за кількістю членів виборної міської управи у 1900 р. вони були другими після німців – 18 з 50, у той час, як українців було лише 2 (у 1910 р. – 4) [17, 80].

Помітною етнічною групою на західноукраїнських землях і, зокрема, на Закарпатті були угорці. За офіційними даними у 1900 р. вони складали (за мовою) 27% населення Закарпаття. Проте, як видно з віросповідної статистики, 15% з них становили євреї. Отже, реально чисельність угорців не перевищувала 106,6 тис. [18, 67-69], а враховуючи примусову мадяризацію місцевого українського населення і фальсифікації переписів, була ще меншою.

У політико-правовому відношенні угорська меншина займала панівне становище, яке зумовлювалось належністю Закарпаття в рамках дуалістичної імперії Угорщині. Українські землі Закарпаття входили до складу 4 комітатів (жуп) і не становили єдиної адміністративно-територіальної цілості, не мали автономного статусу.

За таких умов на початку ХХ ст. спостерігалася тенденція до зростання частки угорців у закарпатському населенні: за 1900-1910 рр. вона збільшилась на 2,2%, а частка українців (за мовою) зменшилась на 3,2% (з 59,4 до 56,2%), греко-католиків – на 0,3% (з 65,1 до 64,8%) [18, 67-69].

Однією з груп корінного населення Північної Буковини поряд з українцями були румуни. У 1900 р. їх нараховувалось тут 77,2 тис. (16% населення краю), у 1910 р. – 96,2 тис. (19%). Румуни проживали в усіх семи північних повітах Буковини, не перевищуючи в жодному з них половини мешканців [10, 49-50].

З політико-правової точки зору румуни були однією з панівних національностей. Це пояснювалось насамперед переважанням серед економічно

сильніших верств та їх безпосереднім зв'язком з владними структурами. Зокрема, румуни становили значну частину великих землевласників (більшість з яких придбала свої маєтки ще у XIV-XVI ст., і які на початку XX ст. володіли понад 40% всіх земельних угідь краю), а також міських жителів. Саме з посиленням тиску з боку впливових румунських політичних кіл, активізацією діяльності румунських політичних партій та посиленням національної пропаганди пов'язувались надзвичайно високі темпи росту "румуномовного" населення: лише за 1901-1910 рр. воно збільшилося на 25%, у той час, як кількість українців – тільки на 5% [10, 49-50]. Є також підстави вважати ще одним "фактором" значну фальсифікацію перепису 1910 р. Але й за його даними навіть у цілій Буковинській провінції, яка включала і румунську Південну Буковину, українці на 4% переважали румунів (відповідно 38,4 і 34,4%) [12, 44-45].

Мабуть, найскладніше визначити точну чисельність і суспільне становище етнічних німців. За офіційними даними переписів, німецькомовне населення в Східній Галичині у 1900 р. становило 175,5 тис. чол. (3,7% населення краю), на всій Буковині – 65 тис. (8,1%), на Закарпатті – 52 тис. (9,8%), тобто разом близько 292,5 тис. чол. Однак в дійсності, як це видно з віроповідної статистики, переважну більшість німецькомовного населення склали євреї, зокрема у Східній Галичині – дві третини, на Закарпатті – 85,6% [18, 68]. Власне німців реально було до 100 тис., з них 60,8 тис. – у Східній Галичині, 29,3 тис. – на Північній Буковині, решта – на Закарпатті.

Попри нечисельність німецька етнічна група була привілейованою і політично впливовою як частина державної нації. Особливо це було характерним для Буковини, де німецька мова домінувала в усіх урядових установах, суспільному житті. Німецькомовне населення (в тому числі австрійці) було, в основному, прийшлим, виявляло тенденцію до постійних міграцій у пошуках кращого застосування капіталу, високої професійної кваліфікації [10, 51].

Крім вищезазначених етносів, на західноукраїнських землях проживали також чехи, словаки, вірмени, росіяни, цигани та ін. Чисельність кожної з цих груп коливалась у межах декількох тисяч чол. і помітної ролі в економічному чи суспільно-політичному житті регіону вони не відігравали.

Отже, в цілому, незважаючи на формальну рівноправність усіх національностей, національні меншини домінували в політичному, економічному і культурному житті західноукраїнських земель у складі Австро-Угорської імперії. Представники національних меншин помітно переважали серед економічно сильніших соціальних прошарків, серед населення міст, мали значно більший, ніж українці, вплив на політичну владу і місцеве самоврядування.

Довготривала відсутність власної національної держави і панування інонаціональних політичних систем стали причиною не тільки соціальної

неструктурованості та економічної слабкості української нації в західному регіоні України, але й того, що в політико-правовому відношенні українці на власних етнічних землях були штучно поставлені у становище національної меншини. Все це призводило на початку XX ст. до дедалі більшого загострення відносин між українцями й національними меншинами, створювало додаткові труднощі в розвитку українського національно-політичного руху, зумовлювало надзвичайну складність боротьби за українську державність на західноукраїнських землях у 1918-1923 рр.

1. Staatsgrundgesetz vom 21. December 1867, über die allgemeinen Rechte der Staatsbürger für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder // Reichsgesetz-Blatt für das Kaisertum Oesterreich. Jahrgang 1867. – Wien, 1867.
2. Landes-Gesetz- und Verordnungsblatt für das Königreich Galizien und Lodomerien samt dem Grossherzogtume Krakau. Jahrgang 1907. – Lemberg, 1907.
3. Podręcznik statystyki Galicyi. – Lwów, 1913. – Т. IX. – Cz. 1.
4. Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych. – Lwów, 1905. – Т. XX. – Zesz. II.
5. Діло. – 1910. – 3 верес.
6. Діло. – 1911. – 1 квіт.
7. Там само. – 1911. – 17 лип.
8. Там само. – 1911. – 27 лип.
9. Там само. – 1911. – 29 серп.
10. Ботушанський В.М. Національний склад населення Північної Буковини (друга половина XIX – початок XX ст.) // Питання нової та новітньої історії країн Європи і Північної Америки. – Чернівці, 1993. – Вип. 2. – Ч. 1.
11. Дашкевич Я. Східна Галичина: етнічні відносини, національні міфи та менталітети // Україна в минулому. – К. – Львів, 1994. – Вип. 6.
12. Добржанський О.В. Чисельність українського і румунського населення Буковини за статистикою XIX – початку XX ст. // Укр. іст. журн. – 1998. – № 6.
13. Жаботинський В. Вибрані статті з національного питання. – К., 1991.
14. І ми в Європі. Протест галицьких Русинів проти малярського тисячоліття // Житє і слово. – 1896. – Т. 5. – Кн. 3.
15. Історія міст і сіл Української РСР: У 26 т. Закарпатська область. – К., 1969.
16. Історичні передумови возз'єднання українських земель. – К., 1989.
17. Компанієць І.І. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку XX ст. (1900-1919 рр.). – К., 1960.

18. Копчак В.П., Копчак С.И. Население Закарпатья за 100 лет. Статистико-демографическое исследование. – Львов, 1977.
19. Копчак С.И., Мойсеенко В.И., Романюк М.Д. Етнічна структура та міграції населення українського Прикарпаття (Статистико-демографічне дослідження). – Львів, 1996.
20. Кордуба М. Розвій українського населення в Галичині за останні 100 літ // Світ. – 1926. – №13-14.
21. Кугутяк М.В. Галичина: Сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.). – Івано-Франківськ, 1993.
22. Левицький Є. Національне і партійне угруповання в новім парламенті // Літ.-наук. вісник. – 1911. – Т.55. – Кн. 9.
23. Мазурок О.С. Города западноукраинских земель эпохи империализма (социально-экономический аспект). – Львов, 1990.
24. Макаруч С.А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма. – Львов, 1983.
25. Панейко В. Національні відносини Галичини // Записки НТШ. – 1908. – Т.84. – Кн.4.
26. Франко І. Число русинів в Австрії // Збір. творів: У 50 т. – Т.44. – Кн.2. – К., 1985.
27. Цегельський Л. Довкола виборчої реформи до галицького сейму // Літ.-наук. вісник. – 1911. – Т.56. – Кн.12.
28. Bujak F. Galicya. – Т.1. Kraj. Ludnosc. Spoleczeństwo. Rolnictwo. – Lwów – Warszawa, 1908.

O.S. Zhernokleyev.

ETHNIC MINORITIES RESIDING ON THE WESTERN-UKRAINIAN TERRITORIES INTEGRATED BY AUSTRO-HUNGARY (1900-1914).

The article provides insight into the size, structure, political and legal status of ethnic minorities residing on the Western-Ukrainian territories from 1900 to 1914. The author argues that ethnic minorities dominated social and political life of the region in conditions when Ukraine experienced long-term absence of statehood.

Т.В. Галицька-Дідух

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ НА МІНСЬКІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ

(17 серпня – 2 вересня 1920 р.)

Україна в 1920 р. опинилася у вирі радянсько-польської війни. Польсько-український наступ, що розпочався 25 квітня 1920 р. був призупинений і вже 14 липня уряд УНР разом з військами змушений був відступити за р. Збруч. За умов військових невдач під тиском урядів країн Антанти польський уряд на конференції в Спа (15-16 липня 1920 р.) погодився розпочати переговори з радянським урядом Росії.

11 липня міністр закордонних справ Англії Дж. Керзон надіслав урядові РСФФР ноту з пропозицією припинити наступ Червоної Армії на захід і підписати з Польщею перемир'я на наступних умовах: польські війська відійдуть на лінію Гродно – Валовка – Немирів – Брест-Литовський – Дорогунськ – Устілуг, на схід від Грубешова, через Крилов, на захід від Рави-Руської, на схід від Перемишля і далі до Карпат; в свою чергу Червона Армія повинна була зупинитися за 50 км на схід від цієї лінії. У радіограмі британський міністр закордонних справ виступив з ініціативою скликати конференцію у Лондоні за участю Радянської Росії, Польщі, Литви, Латвії, Фінляндії та Східної Галичини для переговорів “про кінцевий мир між Росією і її сусідами” [17, 145]. У випадку, коли більшовицький уряд Росії не прийме запропонованих умов, а радянська армія продовжить наступ на територію Польщі, уряди країн Антанти погрожували, що “допоможуть польській нації захищати своє існування всіма способами, які є в її розпорядженні” [18, 55].

17 липня 1920 р. уряд РСФФР надіслав відповідь на ноту Керзона, в якій заявив про свою готовність розпочати мирні переговори з польським урядом, але без участі посередників [18, 47-53].

22 липня 1920 р. міністр закордонних справ Польщі Е. Сапега телеграфував Г. Чичеріну: “Намагаючись припинити кровопролиття і відновити мир, польський уряд пропонує радянському урядові негайне перемир'я і відкриття мирних переговорів” [9, л.25]. Цього ж дня шеф польського генерального штабу – генерал Т. Розвадовський – надіслав радіограму головному командуванню Червоної Армії, в якій містилася пропозиція про припинення військових дій на фронті і направлення військових представників на ведення переговорів про перемир'я [15, арк.4].

Для радянського уряду Росії війна на два фронти – проти Польщі і білогвардійської армії Врангеля – була обтяжливою, тому уряд РСФФР теж намагався прискорити підписання перемир'я. В умовах, коли Червона Армія наступала на Варшаву, голова радянського уряду заявив: “Якщо Польща хоче миру, ми за; сказали це зрозуміло і повторюємо” [24, 243]. 23 липня 1920 р. наркомат закордонних справ Росії виступив з нотой до польського уряду, в якій пропонував “негайно розпочати переговори з метою заключення перемир'я і

підготовки майбутнього миру між обома країнами” [18, 60-61]. І вже 24 липня командуючий військами Західного фронту М.Тухачевський повідомив польський уряд про згоду радянської сторони на зустріч делегацій в запропонований польським командуванням термін – 30 липня, з тим, щоб делегати переїхали в Барановичі для початку переговорів [18, 65].

Уряди РСФРР і Польщі, погоджуючись на початок мирних переговорів, дбали насамперед про свої інтереси. Так, нарком закордонних справ РСФРР Г.Чичерін у листі до В.Леніна пропонував укласти перемир'я з Польщею без терміну. “Ставши на нову лінію, – писав він, – поставимо Польщі свої умови, якщо не підкоряться, відновимо наступ з нової лінії” [8, л.1]. Подібний характер мала заява члена нового уряду Польщі, сформованого 24 липня 1920 р., І.Дашинського, в якій він заявив, що Польща хоче “скоритися перемир'ям для перепочинку, щоб дати змогу своїм арміям оговтатися і перейти в новий наступ” [21, 223]. Тобто обидва уряди не відкидали можливість продовження активних воєнних дій за сприятливих обставин.

Перші кроки до порозуміння між урядами Польщі та радянської Росії знайшли відгук в Україні. Уряд УНР надіслав на розгляд Ради оборони держави (далі – РОД) проект ноти до радянського уряду Росії з пропозицією розпочати з ним переговори, а командуючий армією УНР М.Омелянович-Павленко направив до Варшави запит про те, чи буде поширюватися перемир'я між Польщею і РСФРР на ту ділянку фронту, на якій розташовані українські війська [26, 193]. Дані документи розглядалися на засіданні РОД 26 липня, але більшістю членів Ради їх було відхилено. Начальник генерального штабу Польщі Т.Розвадовський вважав українські запити передчасними, бо “про перемир'я з більшовіками говорити ще рано” [1, к.17]. Та насправді в політичному середовищі Польщі під впливом поразки “київського походу” поширювалися мирні настрої. Так, 29 липня 1920 р. на Раді Міністрів Польщі Е.Сапега заявив, що “можна було б укласти мир без втручання союзних держав, оскільки більшовики запропонували вигідні умови” [26, 214].

Зі свого боку уряд Росії прагнув скористатися воєнними перевагами і підписати вигідний для себе мир. В інструкції наркома закордонних справ РСФРР Г.Чичеріна радянським делегатам на переговорах з Польщею зазначалося: “Швидко заключення миру дуже бажане, і якщо ви можете форсувати хід переговорів, зробіть це, тільки щоб це не коштувало нам серйозних непотрібних поступок” [6, л.4].

30 липня 1920 р. польські делегати прибули в Кобрин, звітти у супроводі члена Реввійськради Західного фронту направилися в Барановичі. Та вже під час першої зустрічі сторін виявилось, що польська делегація уповноважена лише на попередній обмін думками і її мандати підписані Головним командуванням, а не урядом [9, л.25]. Радянські представники запропонували польській стороні отримати

додаткові повноваження по телеграфу. На запит польських делегатів з Варшави прийшла відповідь уряду з вимогою до делегації, щоб та повернулася до Польщі для отримання ширших мандатів [2, к.42]. Зустріч польських і радянських представників в Барановичах, незважаючи на її короткочасність і безрезультатність, була першим кроком до налагодження безпосередніх взаємин між Польщею і РСФРР.

З огляду на початок радянсько-польських мирних переговорів, уряд УНР уповноважив полковника М.Ткачука ввійти до складу польської делегації як представника УНР для ведення переговорів про припинення військових дій і підписання миру з делегацією РСФРР. “У випадку припинення війни, – говорилося у виданій М.Ткачукові урядовій інструкції, – лінія фронту нашої армії повинна йти до Дністра і не відходити далі Серета”, а “умови перемир'я повинні бути почесними” [19, 186].

3 серпня 1920 р. уряд Директорії звернувся з меморандумом до польського уряду, в якому не наполягав на безпосередній участі делегації УНР в переговорах, оскільки це могло призвести до їх зриву, але зобов'язував польську делегацію не визнавати “представництва неіснуючого уряду Української Соціалістичної Радянської Республіки рівною стороною”, а також доручав польським парламентаріям виступити на конференції із такою заявою: “Українська Народна Республіка на основі принципу самовизначення народів, волі українських народних мас і рішень Верховних органів влади в Україні та міжнародних актів існує як самостійна держава, кордони якої позначаються ... актами уряду і актами міжнародного значення” [14, 28]. Ця нота засвідчила, з одного боку, повну довіру уряду УНР до польського союзника, а з іншого, – недооцінку Директорією ступеня небезпеки радянсько-польських переговорів і їх наслідків для України.

Із від'їздом польських делегатів з Барановичів перспектива продовження переговорного процесу між РСФРР і Польщею не усувалася, а навпаки, на засіданнях польського уряду і Ради оборони держави вироблялися стратегії основних напрямків діяльності делегації Польщі на наступних етапах переговорів.

Зважаючи на Варшавський договір від 21 квітня 1920 р. і участь українських військових з'єднань в польській армії, перед польським керівництвом постала українська проблема. Під час обговорення на засіданні РОД 4 серпня 1920 р. наслідків попередньої зустрічі з радянськими представниками в Барановичах І.Дашинський звернув увагу на те, що радянські делегати мали повноваження як від уряду РСФРР, так і від радянського уряду України [4, к.6]. На засіданні В.Керник порушив питання про участь українського експерта в польській делегації. “Що ж стосується представника України, – зазначив він, – то такий повинен виступити як експерт в українських справах” [28, 110]. Але ця ідея не була схвалена РОД, більшість членів якої вважали, що уряд УНР повинен сам подбати про свої інтереси. Так, на Мінську конференцію

польським делегатам Радою Міністрів було складено, а РОД затверджено інструкцію, в якій зазначалося: “Що ж стосується української справи, то якщо вона буде піднята, висловлюємося в тому змісті, що Україна має сама вирішити питання про свій державний устрій і взагалі у зв’язку з українськими справами переговорів не переривати” [26, 198]. Тобто польський уряд не мав наміру на переговорах з більшовиками порушувати українське питання.

7 серпня 1920 р. в Москві було отримано нову радіограму від міністра закордонних справ Польщі, в якій вказувалося на готовність польського уряду “прийняти пропозицію рад про відправлення представників в Мінськ для ведення одночасно переговорів про попередні умови миру і перемир’я” [18, 96]. З Москви відразу надійшла відповідь Г.Чичеріна про направлення делегатів у Мінськ 11 серпня [18, 91].

На засіданні Ради оборони Польщі 11 серпня 1920 р. був затверджений склад польської делегації на конференцію в Мінськ: Я.Домбський (голова), В.Врублевський, Н.Барлицький, Л.Вашкевич, С.Грабський, В.Керник, К.Ольшовський, А.Листовський, М.Вихлинський, а також експерти і секретарі [4, к.6]. Польські делегати отримали повноваження підписати перемир’я, обговорити умови обміну військовими і цивільними полоненими, внести пропозицію про включення в попередній мирний договір особливої торгової угоди. Одночасно в інструкції польській делегації містилося застереження не порушувати питання про кордони Польщі з радянськими республіками. У випадку, коли б більшовицькі представники вимагали негайного укладення миру, Рада оборони Польщі зобов’язувала польську делегацію повернутися до Варшави, щоб “повідомити про це уряд” [17, 286].

14 серпня 1920 р. з метою забезпечення успіху делегації Польщі на Мінській конференції та звільнення польської території від радянських військ, розпочався контрнаступ польської армії. 5-а польська армія вдарила по стику 15-ї і 13-ї радянських армій, змусивши їх відступити. Дії 5-ї армії підтримала 1-а польська армія, а також ударна група Ю.Пілсудського. До 19 серпня польські війська вийшли в тил радянської армії. На 26 серпня Червона Армія зупинилась на лінії Гродно – Волковиськ – Кобрин – Володимир-Волинський. Успіхові польської армії, названому польською історіографією “чудом на Віслі”, значно посприяли українські з’єднання під командуванням М.Безручка [25, 542], про що польські історики переважно замовчують.

За таких воєнно-політичних обставин 17 серпня 1920 р. в Мінську розпочалися радянсько-польські переговори.

Радянську сторону на Мінській конференції представляла об’єднана російсько-українська радянська делегація у такому складі: К.Данішевський (голова), К.Смідович, М.Скрипник, Ф.Новицький, В.Гарф, В.Семенов, Г.Штикгольд. Слід відмітити, що у повноваженні М.Скрипника вказувалося, що

він є “членом Всеросійського Виконавчого Комітету РСФРР і рівночасно членом Всеукраїнського Центрального Комітету і народним комісаром робітничо-селянської інспекції УСРР” [12, арк.8]. Тобто М.Скрипник виступав представником урядів двох держав. Взагалі підготовка конференції здійснювалася урядом РСФРР, вказівки якого радянська делегація повинна була виконувати. А доручення Г.Чичеріна радянським делегатам “у кожному випадку звертатися в центр” [7, л.9] підривало не тільки авторитет делегації в цілому, але й демонструвало фіктивність представництва УСРР.

Українська проблема постала вже на першому засіданні Мінської конференції. При взаємній перевірці повноважень виявилось, що в польських делегатів були мандати на ведення переговорів тільки з делегацією РСФРР. Голова радянської делегації К.Данішевський запропонував польській стороні отримати від свого уряду додаткові повноваження на ведення переговорів і з представниками УСРР. Одночасно К.Данішевський зазначив, що правні форми взаємовідносин між РСФРР і УСРР не визначені цілковито, але голова радянської делегації запевнив, що УСРР не є інтегральною частиною Росії [12, арк.23]. Відповідаючи на заяву К.Данішевського, представник польської делегації В.Врублевський зауважив: “... Я думаю, що Українська Радянська Республіка входить до певної міри в склад РСФРР” і висловив прохання підтвердити незалежність УСРР радянським урядом Росії [3, к.2]. Таким чином, питання статусу української радянської делегації залишилося відкритим.

Становлення більшовицького уряду Росії до української проблематики виявилось в запропонованому радянською делегацією на першому засіданні Мінської конференції проекті мирного договору. Невідповідним до національних інтересів України був третій пункт радянського проекту, згідно з яким кордон між Польщею і радянськими республіками проходив по лінії, запропонованій Дж.Керзоном у ноті від 11 липня, але із значними відхиленнями в районі Білостока і Холма [10, л.1]. Ціною поступок у територіальному питанні уряд РСФРР прагнув домогтися від польського уряду припинення війни і підписання миру.

Ще 20 липня 1920 р. у “Зверненні Раднаркому до громадян Росії та України” за підписами В.Леніна, Л.Троцького, Г.Чичеріна була накреслена політика більшовицького уряду щодо цього питання. “Питання територіальне не може являти для нас жодних утруднень. Разом з дійсними представниками польського народу ми без зусиль встановимо кордон Польщі незрівняно більш правильний і відповідний інтересам польського народу, ніж той, який маршал Фош та його поплічники накреслили ... Дійсні кордони Польщі ... будуть східніше від тих кордонів, які з Лондона і Парижа накреслили імперіалісти” [23, 211], – зазначалось у зверненні. Тобто уряд РСФРР пропонував Польщі кордони, які проходили далі на схід від “лінії Керзона”.

Одночасно, виявивши поступливість щодо встановлення кордонів, більшовицький уряд Росії непохитно відстоював існування УСРР. Згідно з другим пунктом радянського проекту, польський уряд в односторонньому порядку зобов'язувався “не допускати утворення і перебування на своїй території будь-яких організацій і груп, претендуючих на роль урядів всієї території або частини РСФРР і УСРР” [10, л.1]. Від польського уряду радянська сторона вимагала роззброїти та інтернувати військові з'єднання “бунтівника Петлюри” і передати їх, а також в повному обсязі листування Головного отамана України, до рук уряду УСРР. Тобто радянський проект передбачав відмову уряду Польщі від союзницьких зобов'язань перед Директорією, ліквідацію військових формувань УНР і визнання єдиною владою на Україні уряд Української Соціалістичної Радянської Республіки.

Проект мирного договору, запропонований радянською делегацією, містив у собі ряд суперечливих статей. У пункті першому зазначалося, що уряди РСФРР і УСРР “безумовно визнають незалежність і самостійність Польської Республіки ... підтверджують безумовне право польського народу влаштовувати своє життя і встановлювати форму державної влади на свій розсуд” [10, л.1]. Проголосивши невтручання у внутрішні справи Польщі, радянські представники послідовно порушували це твердження в наступних умовах проекту. Так, четвертий пункт зобов'язував польський уряд скоротити збройні сили до 50 тисяч чоловік рядових і 10 тисяч чоловік командного і військово-адміністративного складу, не враховуючи робітничої міліції. У проекті також відмічалось, що до робітничої міліції “переходить і функція охорони порядку і суспільної безпеки, замінюючи цим самим поліцію, жандармерію і т.д.” [10, л.2]. Відвертим втручанням у внутрішні справи Польщі був одинадцятий пункт радянського проекту, згідно з яким польський уряд повинен був за шестимісячний термін з моменту підписання миру безкоштовно надати землі сім'ям, які постраждали внаслідок радянсько-польської війни, і “передати наділену землю в дійсне володіння наймитів і селян” [10, л.3].

У цілому радянський проект мирного договору, на нашу думку, був спробою радянізації Польщі. Це бачимо з того факту, що на території, захопленій Червоною Армією, вже діяв “Тимчасовий Робітничо-Селянський уряд Польської Радянської Республіки” [10, л.1], а радянські війська підходили до Варшави.

Але внаслідок польського контрнаступу обстановка на фронті кардинально змінилася. Тому на другому засіданні Мінської конференції польська делегація заявила, що “основи миру, запропоновані російською делегацією, є неприйнятні” [3, к.60]. Особливе обурення з боку польської сторони викликали статті про обмеження чисельності збройних сил Польщі. Та каменем спотикання між договірними сторонами став не тільки радянський проект, але й українське питання. Для

підтвердження факту суверенності УСРР голова радянської делегації К.Данішевський зачитав телеграму народного комісара РСФРР Г.Чичеріна: “Цілком вірно, що Українська республіка не є частиною Російської республіки. Навіть тоді, коли федеративний зв'язок між ними буде встановлено, це буде лише тісний союз при збереженні незалежності обома сторонами” [3, к.21; 15, арк.3; 7, л.4-5].

Відомо, що питання взаємовідносин між радянськими республіками в той час неодноразово порушувалося у верхніх ешелонах радянської влади. У тезах до II конгресу Комуністичного Інтернаціоналу голова РНК РСФРР В.Ленін назвав “федерацію необхідною формою до повної єдності” [22, 41]. Тобто федерацію він розглядав як етап до ліквідації незалежності. Але на даний історичний момент фікція самостійності УСРР використовувалася урядом РСФРР з метою визнання на міжнародній арені ще однієї радянської республіки. Тому у телеграмі Г.Чичерін підкреслював: “Самостійність Української Радянської Республіки є факт, який, можливо, невідомий польській делегації, але тепер його потрібно підтвердити” [15, арк.3]. Х.Раковський доручав Скрипникові (представникові УСРР на конференції) заявити, що “всякі спроби польського уряду створювати і підтримувати контрреволюційні

Урядові формування, такі, як петлюрівські, є недопустимим втручанням у внутрішні справи України” [16, арк.23].

Голова польської делегації у відповідь на зачитану К.Данішевським телеграму Г.Чичеріна заявив: “Радянський федеративний устрій є цілком новим устроєм, в якому іншим державам важко зорієнтуватися щодо його форми. Ми вважаємо УСРР складовою частиною Російської Республіки” [3, к.22].

На третьому пленарному засіданні Мінської конференції 23 серпня 1920 р. знову розгорілася суперечка навколо української проблеми. Голова польської делегації Я. Домбський звинуватив радянський уряд у продовженні ним загарбницької політики російського царизму і заявив, що “польський уряд визнає право народів, які мешкають між Польщею і Росією, на незалежність і самостійне життя” [3, к.40]. У відповідь К.Данішевський запевнив, що український народ “самостійно скинув ярмо Петлюри і утворив УСРР” [3, к.60].

25 серпня 1920 р. на четвертому засіданні Мінської конференції (останньому з ділових зібрань) взаємини між договірними сторонами особливо загострилися. Питання правомірності українського представництва в радянській делегації залишилося відкритим, оскільки польський уряд не надіслав своїй делегації додаткових повноважень. Навпаки, голова польської делегації виступив із небезпідставною заявою: “Уявна самостійність білоруського, литовського, українського народів, яку радянська влада визнала в 1918 р., була і є в сучасних умовах в значній мірі місцевим самоуправлінням, причому органи цього місцевого самоуправління нав'язують місцевому населенню волю російської

радянської Республіки” [3, к.112]. Тобто польський уряд, демонструючи фіктивність самостійності УСРР, на даному етапі радянсько-польських переговорів не визнавав її представництва.

Радянський уряд Росії оцінював категоричну позицію польської сторони як намагання добитися більш вигідного кордону. За дорученням наркома закордонних справ РСФРР Г.Чичеріна К.Данішевський запропонував польській стороні виступити з контрпропозиціями. Він запевнив, що радянська делегація обговорить будь-яку іншу практичну пропозицію або лінію кордону: “Може, не Керзона, може, лінію Пілсудського” [3, к.115].

Поступливість радянської сторони відкривала для польської делегації перспективи заключення вигідного мирного договору. 25 серпня 1920 р. Я.Домбський в телеграмі до міністра закордонних справ Польщі Е.Сапеги писав: “Російська делегація схильна до поступок. Чи заключати вигідне перемир’я? І прелімінарії? Чи чекати? І як довго? [27, 105]. У відповідь той відкликав голову польської делегації спочатку в Брест, потім у Варшаву. Після від’їзду Я.Домбського К.Данішевський був відкликаний до Москви.

На Мінській конференції створилася ситуація, коли договірні сторони не могли прийти до компромісних рішень, зокрема в українському питанні. РНК РСФРР непохитно відстоював факт існування УСРР. “Відхід наших частин з Білорусії і України при внутрішній нестабільності в цих країнах був би досить ризикованим кроком. Це би нас зв’язало” [8, л.8], – писав Г.Чичерін голові РНК В.Леніну.

У заяві польського уряду від 30 серпня 1920 р. відзначалося: “Питання про Україну і Білорусію польська делегація повинна поставити в інтересах цих областей. А якщо Радянський уряд заявляє, що вони є суверенними державами, тоді необхідно, щоб він чітко визначив ознаки незалежності і суверенності України і Білорусії, у цьому випадку виясниться відношення польської делегації до питання визначення взаємовідносин між Польщею, Україною і Білорусією. Ми повинні знати те, що є в дійсності, щоб не вести переговорів з московськими чиновниками замість дійсних представників народів” [3, к.7; 7, л.20]. Таким чином, польський уряд не відкидав можливості ведення переговорів з представниками УСРР у випадку надання радянською стороною гарантій незалежності. “Що стосується зобов’язань, покладених на Польщу договором польського уряду з Петлюрою, – підкреслювалося в польській заяві, – то ці зобов’язання не змушують нас воювати за незалежність України. Ми зобов’язані віддати уряду Петлюри ... ті землі, які будуть отримані воєнним або дипломатичним шляхами і на які Україна має право. Але якщо ми нічого не отримаємо, то природно, нам нічого й буде віддавати” [3, к.7; 7, л.20]. Тобто уряд Польщі застерігав себе від претензій з боку Директорії як уряду союзної держави, одночасно не відмовляючись від її підтримки. 27 серпня

1920 р. на засіданні РОД Е.Сапега заявив, що у “випадку, якщо вдасться домовитися про мир, ми розриваємо зв’язки воєнного і політичного характеру з Петлюрою” [17, 344].

Цього ж дня, 30 серпня 1920 р., уряд УНР звернувся з нотою до польського уряду, в якій висловив впевненість у тому, що “всі принципи та справедливі інтереси молодій Українській державі, які являються для неї питаннями життєвої ваги, будуть взяті під розвагу” [11, арк.191-192]. Головний отаман С.Петлюра направив до Варшави С.Костіва з метою з’ясувати настрої польського уряду щодо розгляду українського питання на наступних етапах радянсько-польських переговорів. Під час зустрічі С.Костіва з міністром закордонних справ Польщі Е.Сапегою останній заявив про підтримку польським урядом Директорії, але одночасно порадив “добиватися від радянського уряду для УНР представництва” [28, 125].

2 вересня 1920 р. відбулося заключне засідання Мінської конференції під головуванням нових голів – К.Смідовича і В.Врублевського. З огляду на те, що договірні сторони не дійшли згоди в жодному із спірних питань, було вирішено перенести переговори до Риги. На засіданні були розглянуті лише технічні питання, пов’язані зі зміною місця переговорів [3, к.116].

Таким чином, зустріч радянських і польських представників у Барановичах і Мінську були першими кроками до врегулювання відносин між урядами РСФРР і Польщі. Вже на початковому етапі радянсько-польських переговорів окреслилася позиція договірних сторін до української проблеми. Уряд РСФРР, створивши об’єднану радянську делегацію на конференцію в Мінськ, домагався від уряду Польщі визнання УСРР. Польський уряд не надав своїй делегації мандату на ведення переговорів з представниками УСРР, вважаючи її складовою частиною радянської Росії. Урядові УНР на Мінській конференції відводилася роль спостерігача, оскільки захист своїх інтересів Директорія поклала на союзний польський уряд. Ця конференція показала, що українське питання початку 20-х рр. ХХ ст. опинилося в центрі дипломатичної боротьби у Східній Європі.

1. Archiwum Akt Nowych (далі – ААН), Ambasada RP w Paryżu, sygn. 152.
2. Ibid., MSZ, sygn. 6737.
3. Ibid., MSZ, sygn. 6738.
4. Ibid., Rkt, sygn. 342.
5. Ibid., PRM, sygn. 342.
6. Российский центр хранения и изучения документов новейшей истории (далі – РЦХИДНИ), ф.5, оп.1, д.2000.
7. Там же, д.2001.
8. Там же, д.2055.

9. Там же, ф.17, оп.1, д.209.
10. Там же, оп.3, д.102.
11. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВОУ), ф. 3696, оп.2, спр.272.
12. Там само, спр.321.
13. Там само, спр.325.
14. Там само, спр.326.
15. Там само, спр.633.
16. Там само, спр.772.
17. Документы и материалы по истории советско-польских отношений. – Т.3. – М., 1969. – 583 с.
18. Документы внешней политики СССР. – Т.3. – М., 1959. – 732 с.
19. Українська революція. Документи. 1919-1921. – Нью-Йорк, 1984. – 478 с.
20. История Польши: В 3 т. – Т.3. – М., 1958.– 667 с.
21. Карпенко О. Імперіалістична інтервенція на Україні 1918-1920. – Львів, 1964. – 255 с.
22. Ленін В. Повне зібрання творів. – Т.40. – К., 1974.
23. Там само. – Т.44.
24. Там само. – Т.57.
25. Полонська-Василенко Н. Історія України. – Т.2. – К., 1993 – 636 с.
26. Симоненко Р. Провал політики міжнародного імперіалізму на Україні (друга половина 1919 – березень 1921). – К., 1965. – 302 с.
27. Ольшанский П. Рижский мир. – М., 1969. – 260 с.
28. Rodnek O. Polityka wschodnia Polski. – Warszawa, 1925. – 250 s.

T.V. Halytska-Diduh.

THE UKRAINIAN ISSUE AT THE MINSK CONFERENCE.

The article focuses on handling the Ukrainian issue at the Minsk conference in 1920.

Л.В. Бурачок

ОСИП НАЗРУК: ДЕРЖАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ (1918-1919 рр.)

Осип Назарук, без сумніву, належить до когорти визначних діячів українського національно-політичного відродження та Української революції 1917-1920 рр. Проте його постать ще вкрай недостатньо вивчена і висвітлена у сучасній вітчизняній історіографії. Зокрема, це стосується й досліджуваного у цій статті періоду 1918-1919 рр., коли виразно визначився початок його ідейної еволюції від соціалізму до консерватизму і монархізму.

На той час О.Назарук був уже авторитетним громадсько-політичним діячем, популярним журналістом-публіцистом, відомим завдяки своїй активній роботі у радикальній партії, її друкованих органах. Саме як представник від радикальної партії він був включений до складу Української Національної Ради (УНРади), створеної 18 жовтня 1918 р. у Львові [4, 1678]. В УНРаді він входив до окремої політичної комісії [2, 28].

З перших днів листопада почалися важкі бої між українськими і польськими військовими підрозділами за м. Львів. 13 листопада 1918 р. було проголошено ЗУНР на чолі з головою Української Національної Ради Є.Петрушевичем. Головою уряду нової держави – Тимчасового державного Секретаріату став – К.Левицький. За таких умов О.Назарук брав участь у делегації Української Національної Ради під керівництвом Л.Цегельського до польського уряду. На переговорах обговорювалось питання перемир'я між ворогуючими сторонами [8, 17]. Проте ці переговори не дали бажаного результату. Боротьба за Львів продовжувалася. Маючи мало військових сил для боротьби з поляками, уряд ЗУНР вирішив направити делегацію до Києва і просити Гетьмана Скоропадського надати допомогу. До складу цієї делегації ввійшли О.Назарук та М.Шухевич, які 6 листопада прибули до Києва [3, 536]. "Дня 5 листопада поїхав я до Києва з дорученням УНР до Гетьмана П.Скоропадського разом із інженером М.Шухевичем," – писав О.Назарук [8, 17]. Національна Рада просила делегацію домогтися у гетьмана допомоги в основному воєнно-технічними засобами. О.Назарук вважав за краще добитися прибуття до Львова українських військових частин. На Наддніпрянщині в той час діяв корпус Січових Стрільців, що був сформований з полонених галичан австро-угорської армії. Він міг суттєво вплинути на перебіг українсько-польської війни. Осип Назарук попросив гетьмана, щоб саме їх той відпустив у Галичину. Гетьман заявив, що нічого проти не матиме, щоб Січові Стрільці нібито "самовільно" перейшли Збруч і опинилися у Львові. І хоч Український Національний Союз в особі В.Винниченка назвав О.Назарука в справі Січових

Стрільців зрадником, однак останній все ж поїхав до Білої Церкви, де в той час перебував корпус Січових Стрільців [5, 119].

12 листопада 1918 р. О.Назарук приїхав зі столиці до Білої Церкви. Саме в цей час готувалося антигетьманське повстання на чолі з С.Петлюрою і В.Винниченком. Перед стрільцями постало питання: за ким піти? Йти за Назаруком означало визволяти Львів, за Петлюрою – брати Київ. Для цього було скликано Раду, яка відбулася 12-18 листопада 1918 р. у м. Біла Церква [12, 41]. О.Назарук запропонував піти на Львів. Він розповів про тяжкі бої, які точилися там, заявивши стрільцям: “Батьки і матері вас прокленуть, якщо не підете на Львів” [5, 120].

На стрілецькій Раді підтримав О.Назарука тільки Р.Сушко, всі інші старшини виступили проти, оскільки уже був підготовлений виступ проти гетьманату. Скоропадський настроїв проти себе Січове Стрілецьтво та інші прогресивні верстви тогочасного суспільства, заключивши договір про “союз” з Росією, що вів до втрати української державності.

13 листопада 1918 р. Стрілецька Рада відхилила прохання О.Назарука і вирішила всіма стрілецькими силами вирушити на Київ [5, 121].

Перебуваючи в Білій Церкві, О.Назарук пройнявся антигетьманськими настроями. Дізнавшись про так звану “Федеративну грамоту” П.Скоропадського та про те, що Січові Стрільці ухвалили повалити гетьманат, О.Назарук вирішив взяти участь у протигетьманському повстанні. На його рішення вплинули також С.Петлюра і В.Винниченко, з якими Назарук був знайомий. Він сам описує, як формувалися його антигетьманські настрої та визрівало рішення прийняти участь у повстанні: “Я брав у тім участь в довір’ї до великоукраїнської інтелігенції та до тих же стрільців, котрих застав уже замотаних у повстанчу змову – із обуренням, що гетьман підписав відомий “союз” чи підданство Москві. Але мені здається, що гетьман спирався на росіян ще заки Січові Стрільці виступили проти нього. Напевно не скажу, таке було враження. Не знаючи справи і ситуації та довіряючи особисто знайомим мені С.Петлюрі та В.Винниченку, вмшався я в повстання проти Гетьмана” [7, 109,134].

Таким чином, О.Назарук взяв активну участь у протигетьманському повстанні як член Стрілецької Ради та політичний дорадник окремого загону Січових Стрільців, який виніс основний тягар боротьби за Київ. О.Назарук був одним із авторів першого, віддрукованого в Білій Церкві, маніфесту Директорії про повстання, в якому гетьману було оголошено поза законом. Точніше він власноручно зредагував його перший варіант, написаний С. Петлюрою. Назарук згадував, що “повикидав найгрубішу лайку та заложив ідейно-політичне оправдання бунту: мовляв, виступаємо проти гетьмана тому, що він згодився на Федерацію України з Московщиною, а ми хочемо зовсім окремої, тобто самостійної держави” [9, 54].

Після вступу військ Директорії до Києва і повалення гетьманської влади було створено кабінет міністрів В.Чехівського, куди ввійшов О.Назарук як міністр, керівник Українського Телеграфного агентства. В спогадах він підтверджує своє перебування на цій посаді: “Сам одержав я номінацію на шефа Української Телеграфної агенції. Бюро знаходилось на вул. Хрещатик 25” [10, 83,86]. Будучи міністром, О.Назарук виконував обов’язки зв’язкового, з доручення УНРади при уряді С.Петлюри сприяв налагодженню стосунків ЗУНР і УНР.

Маючи досвід дипломатичної роботи та знання іноземних мов, О.Назарук неодноразово брав участь у переговорах як перекладач уряду УНР з представниками німецької армії, яка перебувала тоді на Україні.

11 листопада 1918 р. Німеччина підписала акт про перемир’я, що фактично означало повну її капітуляцію. 13 листопада 1918 р. ЦВК РРФСР офіційно заявив про відмову від Брестського миру. Посилаючись на анулювання мирного договору з Німеччиною, заступник секретаря закордонних справ Л.Карахан опублікував циркуляр, з якого випливало, що Раднарком більше не визнає Україну як самостійну державу.

У грудні 1918 р. радянські війська почали наступ на Київ. Уряд Директорії УНР спробував порозумітися з Росією щодо питання державності України, але зазнав невдачі. Більшість в уряді Директорії схилилась до пошуку згоди з Антантою.

Своєю позицією щодо французького десанту, який висадився на Кримському півострові, й вимог його командування українська влада прагнула відразу ж виявити намір не загострювати стосунків і шукати можливостей порозуміння. На кінець січня було вислано до Одеси місію на чолі з О.Грековим для переговорів про конкретні кроки у зв’язку з фактичними військовими діями між Росією та Україною [13, 250].

Становище УНР дедалі більше погіршувалося, що знайшло своє відображення і в розходженнях всередині її уряду. 16 січня 1918 р. відбулася нарада уряду, були присутні три делегати від Стрілецької Ради: О.Назарук, Л.Мельник, Ю.Чайківський. О.Назарук у своєму виступі зазначив: “Рада С.С. (Січових Стрільців – Л.Б.) постановила оголосити диктатуру. Чи панове міністри погоджуються співпрацювати з нами?” [11, 64]. Він запропонував замість Директорії встановити військову диктатуру С.Петлюри, Є.Коновальця та Л.Мельника. Інші – О.Янко та М.Шаповал – наполягали на встановленні радянської влади. Рада міністрів відмовила як першим, так і другим, ухваливши, що справу має вирішувати Трудовий Конгрес [11, 65].

У другій половині січня 1919 р. визріли передумови для політичних переговорів з Антантою. 20 січня було утворено урядову делегацію, до якої входили, крім О.Грекова, міністри О.Назарук і С.Остапенко [13, 312]. О.Назарук виконував у

цій делегації одночасно функції дипломного діяча і перекладача. Однак переговори якогось реального результату для УНР не принесли.

Тим часом наступ польських військ спричинився до того, що урядові структури ЗУНР були змушені переїхати до Тернополя, а згодом до Станіслава. Зовнішня небезпека, яка нависла над двома українськими державами УНР і ЗУНР, призвела до того, що 22 січня 1919 р. було проголошено їх злуку в одне державне об'єднання – Українську Народну Республіку. Але спроба об'єднання двох українських держав залишилася фактично декларацією. Польські війська методично витісняли адміністрацію ЗУНР із західноукраїнських земель. Радянські війська з протилежного боку посилювали наступ і 5 лютого 1919 р. захопили столицю УНР – м.Київ.

Уряд УНР змушений був переїхати до Вінниці, після чого почались переговори з Антантою, спрямовані на досягнення негайної угоди про спільну боротьбу проти більшовицької Росії. Французьке командування висунуло ультимативні вимоги реорганізувати уряд УНР і саму Директорію, вилучити з її складу представників соціалістичних партій, реорганізувати армію і підпорядкувати її союзному командуванню. В цих умовах С.Петлюра заявив, що припиняє своє членство у соціал-демократичній партії. В.Винниченко передав повноваження голови Директорії С.Петлюрі і виїхав за кордон. Голова уряду В.Чехівський подав у відставку. Було створено новий, несоціалістичний кабінет міністрів. Його головою став С.Остапенко, прихильник Антанти. До кабінету запрошено правих та поміркованих діячів: І.Огієнка, Є.Архипенка, О.Шаповала та інших, від галицьких діячів – О.Назарука.

В уряді Остапенка О.Назарук зайняв посаду керуючого управління преси і пропаганди [1, 277]. У зв'язку з цим Назарук згадував: “Тоді доручено мені місце шефа Нової інституції” (Голова Української преси і пропаганди – Л.В.) [10, 87]. Перебуваючи на цій посаді, О.Назарук інформує про події на фронтах редакцію органу Армії УНР “Славка” [6, 38].

У березні-квітні 1919 р. О.Назарук відвідав Галичину, де вперше зустрівся з В.Липинським, одним з ідеологів гетьманського уряду. Їх знайомство перетворилося згодом на сердечну особисту дружбу та політичне побратимство. Проте у політичних стосунках між О.Назаруком і В.Липинським з самого початку були посяяні приховані зерна майбутніх розходжень, які в кінцевому результаті призвели до відкритого конфлікту [7, 16].

Під тиском радянських військ весною 1919 р. С.Петлюра і уряд УНР змушені були відступати з Вінниці до Жмеринки, а потім до Проскурова і Рівного. На початку травня вони евакуювалися у Радзивилові.

Тим часом добре вишколена і споряджена Францією армія польського генерала Ю.Галлера з'явилася в Галичині. За короткий час було придушено

організований опір військ ЗУНР на Холмщині. У середині травня поляки здобули міста Станіслав і Луцьк.

Літо, осінь 1919 р. належать до найбурхливішого періоду в житті О.Назарука. Демісіонувавши в червні 1919 р. з уряду УНР, він очолив керівництво Пресової Квартири Української Галицької Армії (УГА). Про що подію Назарук пише у своїх спогадах: “Дня 6 червня 1919 року одержав я від генерала Павленка усне доручення (потім письмове) обняти Пресову Квартиру Галицької Армії” [7, 17]. Під тиском збройних сил Польщі на 15-16 липня УГА переходить за р.Збруч. Виділ УНРади і Державний Секретаріат передали Є.Петрушевичу всю повноту влади і наділили його диктаторськими повноваженнями. Є.Петрушевич створив новий західноукраїнський уряд, куди О.Назарук увійшов як Уповноважений (керівник) преси і пропаганди [10, 160].

Протягом кількох місяців, від липня до листопада 1919 р. обидва українських уряди – Наддніпрянський і Галицький – перебували у Кам'янці-Подільському. В цей час О.Назарук належав до найближчих співробітників і радників Є.Петрушевича. Він редагував орган уряду і армії – газету “Стрілець”. Офіційна позиція О.Назарука та його темперамент зробили його головним речником галицької сторони в тодішніх гострих суперечках між галицькими і наддніпрянськими державними провадами [14, 40].

У Кам'янці-Подільському О.Назарук брав участь у численних засіданнях Уряду Уповноважених Диктатора, куди, крім нього, входили С.Витвицький, С.Голубович, І. Мирон [7, 19]. Водночас О.Назарук у цей період своєї діяльності бере активну участь в засіданнях радикальної партії. На одному з таких засідань (початок листопада 1919 р.) він висунув план об'єднання радикальної партії з партією есерів [14, 40]. Проте його не вдалося здійснити.

Саме в цей період мали місце спроби створити певну ідеологічну базу можливого порозуміння з так званим “білим” російським рухом. Вони знайшли відгомін в деяких колах галицького громадянства і виходили із припущення можливості погодження України з Росією на базі спільності їх національних та державних інтересів, тобто побудови стосунків обох країн на політичній і правовій базі Переяславського договору 1654 р. К.Левицький запропонував замислитись над питанням можливої конфедерації України з майбутньою нерадянською Росією. Подібні ж думки висловлював і О.Назарук в газеті “Стрілець”.

У листопаді 1919 р. О.Назарук разом з оточенням Є. Петрушевича поїхав до Відня, що став осередком західноукраїнського уряду [10, 134-135]. Під час їх переходу через Дністер О.Назарук вів переговори від уряду ЗУНР з королем Румунії [7, 40]. З цього приводу він згадує: “16 листопада 1919 року згодилися румуни перевести нас через Дністер у Басарабію, яка вже була під охороною їх військ” [10, 326].

1919 р. виявився плідним і в творчій діяльності О.Назарука. Він написав ряд статей та фейлетонів, вміщених у газеті “Стрілець”, яку він в цей час редагував. Вже після переходу УГА за р. Збруч, Пресовою Кватирою було видано в Кам’яниці-Подільському за редакцією О.Назарука кільканадцять випусків “Бібліотеки Стрільця”. Того ж року у Кам’яниці-Подільському виходять дві книги О.Назарука “Про політичні партії”, “Рік на Великій Україні”. Останній твір – автобіографічний нарис, в якому автор описав свою політичну діяльність, починаючи з поїздки з делегацією ЗУНР до П.Скоропадського і закінчуючи переправою через р.Дністер на шляху еміграції з України у Відень. Багато уваги автор приділяє висвітленню ідейно-політичної ситуації на Україні в 1915-1919 рр.

У досліджуваній нами період діяльності (1918-1919 рр.) О.Назарук загалом ще стояв на позиціях радикальної партії, брав активну участь у її діяльності. Членом цієї партії доктор О.Назарук залишився і далі (він був членом закордонної групи УРП, яка підтримувала диктатуру Є.Петрушевича (1920-1921 рр.)) [6, 75]. Проте вже тоді розпочалась еволюція його політичних поглядів, пов’язана з розчаруванням Директорією, що дуже яскраво відображено в його спогадах “Рік на Великій Україні”.

Неспроможність Директорії утримати в країні порядок викликала в О.Назарука розчарування демократично-республіканською і соціалістичною системою УНР та зневіру в державотворчу здатність її вождів. Досвід революційного часу переконав його в необхідності сильної влади, зосередженої в руках однієї людини. Це був початок ідейної еволюції О.Назарука, який через декілька років став на гетьманські, монархічні позиції.

1. Винниченко В. Відродження нації: У 3-х т. – Т. 3. – Київ-Відень, 1920. – С. 277.
2. Гуцуляк М. Перший листопад 1918 р. на західних землях України зі спогадами і життєписами членів Комітету Виконавців Листопадового Зриву. – К.: Либідь, 1993. – С.18, 31-32.
3. Дорошенко Д. Історія України 1917-1923. – Нью-Йорк: Червона Калина, К., 1954. – С.536.
4. Енциклопедія українознавства / Під ред. Кубійовича. – Мюнхен, 1949. – С. 1678.
5. Історія Січових Стрільців. Воєнно-історичний нарис. – К.:Либідь, 1992. – С. 119, 120, 121, 312.
6. Кедрин І. Життя, події, люди: спомини і коментарі. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1976. – С. 75, 38, 16, 75.
7. Лисяк-Рудницький І. В. Липинський: У 2-х т. – Т.2. – Філадельфія, 1976. – С. 109, 134, 19, 40.

8. Назарук О. В українській дипломатичній службі в роках 1915-1923 // Літопис Червоної Калини. – 1938. – № 10. – С. 5, 17.

9. Назарук О. За велич нації // Спогади. – Нью-Йорк, 1955. – С. 54.

10. Назарук О. Рік на великій Україні: конспект спогадів з Української революції. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1978. – С. 83, 86, 87, 160, 134-135, 326.

11. Нескорений вогонь віри (збірка на пошану А.Мельника). – Париж, 1971. – С. 65, 250.

12. Шевчук С. Пора сказати правду про наші визвольні змагання добитися волі для галицької землі (1918-1938 рр.). – Торонто, 1965. – С. 41.

13. Юрченко Ю. Українсько-російські стосунки після 1917 р. в правовому аспекті. – Мюнхен, 1971. – С. 250.

14. Ярославин С. Визвольна боротьба на Західно-Українських землях. – Філадельфія, 1956. – С. 40.

L.V. Burachok.

OSYP NAZARUK: EFFORTS DIRECTED AT FURTHERING STATEHOOD.

The article illuminates Osyk Nazaruk's public and political activity and the evolution of his ideas in the period of 1918 – 1919.

Б.П. Савчук

СТУДЕНТСТВО В БОРОТЬБІ ЗА УКРАЇНСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ У ЛЬВОВІ (1919-1925 рр.)

Складні процеси національно-політичного розвитку Східної Галичини у першій половині 20-х р. зумовили поразка у збройних змаганнях за західноукраїнську державність, встановлення польського режиму, невизначеність її міжнародного статусу та інші фактори. У наростаючому русі опору одне з провідних місць посідала боротьба за український університет у Львові, у яку втягнулися всі громадські сили й верстви українського населення. Вона отримала широкий міжнародний резонанс. За цих обставин вагомим чинником суспільного життя виступило студентство, що переживало важке організаційне та ідейне становлення.

Питанню боротьби навколо створеного 1784 р. університету у Львові приділялась чимала увага в українській історіографії. З’ясовуючи у спеціальному дослідженні місце даної проблеми на різних етапах суспільно-політичного розвитку Східної Галичини в 1848-1918 рр., Микола Кугутяк підкреслює, що вона стояла в центрі програмних вимог галицьких українців упродовж їх національно-визвольних змагань [10].

У широкій історичній ретроспективі Михайло Грушевський визначав її як “завершення культурної програми національного відродження, повноти національної культури” [4, 339].

Висунення вимоги створення самостійного українського університету (замість українізації діючого) виправдано пов’язується з включенням у боротьбу студентства [3, 5-8], що згодом стає її вирішальною силою. Його кульмінаційні виступи відкривали нові етапи змагань. Відзначимо студентські віча 1899 р.; зіткнення і демонстрації 1900-1901 рр.; “сецесію” (3 грудня 1901-1902 рр.) – демонстративний вихід 440 українських студентів зі сполонізованого Львівського університету та вступ до європейських вузів, що знайшло широку підтримку серед громадськості. Арешт 116 українських студентів і голодування їх представників – наслідок потужної хвилі боротьби 1907 р. Внаслідок наростаючого протистояння з польським студентством 1910 р. було вбито українця А. Коцка, що стало кульмінацією довоєнного студентського руху. Затверджену 1912 р. австрійським урядом ухвалу про відкриття в 1916 р. українського університету у Львові не реалізували через війну.

Ці події підготували, а політика польської влади примусила до його творення нелегальним шляхом. Суспільно-політичні та міжнародні аспекти цих процесів найглибше показав їх учасник і громадський діяч Василь Мудрий [13]. З акцентом на з’ясуванні внутрішньої розбудови університету до їх висвітлення підійшов Павло Хобзей [18]. У розрізі розгортання націоналістичного руху питань боротьби навколо нього торкалися Володимир Мартинець [11, 33-38] та Петро Мірчук [12, 51-54]. Проблема на різний кшталт піднімалась у працях вітчизняних істориків та українського зарубіжжя.

Поряд з цим, якщо питання українського студентського руху, який розгортався під знаком боротьби за університет з кінця XIX – початку XX ст. висвітлено досить глибоко, з’явилися окремі праці [15, 197-440; 8], то його розвиток у повоєнні роки в історіографії показаний поверхово, в основному в контексті інших національно-політичних процесів. Наше завдання полягає в тому, щоб з’ясувати його роль у творенні українського приватного університету у Львові, а головне – складну і суперечливу організаційно-ідеологічну модернізацію в першій половині 20-х рр.

Підстави для цього дає достатньо широка джерельна база. Найбільше значення мають матеріали Центрального державного історичного архіву України у Львові (фонди “Українська крайова студентська рада Західних земель України” (399), “Український університет у Львові 1920-1925 рр.” (310) та ін.). Безліч документів Львівського, Івано-Франківського, Тернопільського облдержархівів (донесення й листування органів безпеки та польської адміністрації) дозволяють з’ясувати організаційно-ідеологічне становлення українського студентського руху. Таке ж значення мають матеріали преси, особливо студентські часописи.

Відзначимо й цінні документи, що зберігаються у фонді “Українська крайова студентська рада Західних земель України” в Центральному державному архіві органів влади та управління України (Київ).

Після поразки у визвольних змаганнях першим кроком студентства було відновлення довоєнних організаційних структур. Його головним центром у Львові стала “Академічна громада” (1896 р.), на початку 1920 р. розгортають діяльність станові (професійні) академічні товариства “Медична допомога” (1910 р.), “Основа” (1898 р.), “Академічна поміч” (1911 р.). Сподіваючись на створення українських вищих шкіл (УВШ), вони не вживали заходів щодо свого визнання та затвердження адміністрацією польських вузів. Відсутність правового статусу посилювала загрозу їх переслідувань з боку владних структур. “Український студентський союз” (1909 р.) як загальнокрайове об’єднання намагався відновити свої повітові осередки в краї. Боротьбу за університет, як і раніше, мав очолити таємний “Комітет української молоді” (1908 р.).

Головним наслідком першого етапу розгортання студентського руху стало визначення нової ідейної платформи. На загальнокрайовому з’їзді 3-4 липня 1921 р. у Львові після бурхливої дискусії більшість з понад ста студентів відкинула “усіякі орієнтації на Радянську Україну” як “шкідливі”. Було ухвалено статі на платформі “національно-демократичної державності, опертої на широких масах селянства” [16. – 1921. – Ч.6-7. – С.152; Ч.8-9. – С.193]. Так визначилися завдання і покликання студентства на черговому етапі національно-визвольної боротьби.

Проте воно відразу опинилося перед загрозою ліквідації як окремої верстви українського суспільства. Згідно з розпорядженнями сенату Львівського університету від 14 серпня та 22 вересня 1919 р., підтвердженими Радою міністрів Польщі, право навчання в ньому отримували лише громадяни польської держави, а також особи, які служили в польській армії [20, спр.6, арк.1]. На навчання за кордон могла виїхати незначна частина з 2,5 тис. українських студентів [9], що з таборів і в’язниць повернувся додому.

Українські провідники не могли допустити переривання процесу відтворення національної інтелігенції. Ініціативна рада 19 серпня 1919 р. за участю Василя Щурата, Івана Крип’якевича, Богдана Барвінського та інших звернулася до Наукового товариства ім. Т. Шевченка з пропозицією організувати “повні університетські курси” з програмами філософського, правничого і теологічного факультетів та забезпечити їх таким “рівнем науки”, що і в “публічному університеті” [20, спр.2, арк.1-2]. Отже, фактично було започатковано тривалу боротьбу за український приватний університет у Львові.

Розпочалась широка організаційна праця. У пресі була оголошена програма курсів, заняття мали розпочатись 1 жовтня. Згоду на підтримку дали всі українські установи, а також митрополит А. Шептицький. Перші витрати

повинні були складати 100 тис. крон [20, спр.2, арк.2-3]. Але голова польської адміністрації у Львові Галєцький 27 вересня заборонив проведення таких курсів, оскільки це не передбачалося статутом НТШ і було компетенцією “тільки державної влади” [13, 86]. Такі ж наслідки мала спроба продовжити акцію під патронатом Товариства українських наукових викладів ім. П. Могилы [2]. Коли Львівське Ставропігійське братство, яке ще в XVII ст. мало особливі привілеї щодо розвитку шкільництва, призначило початок систематичних університетських курсів на 9 березня 1920 р. у власному будинку, в той день до нього були введені війська і поліція [7]. Протести до уряду залишились без відповіді.

За таких обставин продовження боротьби взяло у свої руки студентство. Переговори “Академічної громади”, його головної репрезентації, з керівництвом Львівського університету не давали наслідків, оскільки від українців вимагались “докази” в їх “благонадійності” та “лояльності”, що могли надати польські національні організації. З другого боку, при “Філософській громаді”, “Медичній громаді”, “Основі”, інших академічних організаціях почали створюватись “фахові наукові гуртки”, під керівництвом українських професорів налагоджувалося стале навчання. Так, без дозволу влади, “поволі, самі з себе” [13, 86] народжувались приватні університетські курси.

Цей перший етап тривав з вересня-жовтня 1920 р. до кінця липня 1921 р. Підбір кадрів забезпечувало НТШ. Найскладніші справи (пошук приміщень для викладачів, харчування та розміщення слухачів тощо) вирішували студентські організації за підтримкою українських товариств. Велику матеріальну допомогу надавала “Університетська комісія” при “Українському горожанському комітеті” у Львові.

Наплив слухачів зумовив розбудову курсів з перспективою перетворення їх на університет. У січні-лютому 1921 р. було створено такі три відділи (факультети): філософський, правничий, медичний та 25 кафедр. Загальне керівництво здійснювали обрані управи. Для навчання понад 100 слухачів було задіяно 30 викладачів [20, спр.6, арк.4; спр.9, арк.1; 13, 86-87; 18, 46-47].

За визнанням самих організаторів, вже перший 1920/21 академічний рік пройшов “під знаком вічних хитань в університетській справі” [20, спр.9, арк.1]. Поглиблення цієї тенденції стало однією з головних причин розколу та кризи студентського руху. Суть у тому, що як серед студентства, так і серед української спільноти не було єдиного погляду на перспективу розвитку вищої школи. Під тиском провінційних організацій керівництво “Укрстудсоюзу” продовжувало переговори з сенатом Львівського університету, вимагаючи повернення прав українцям, які вони мали до 1 листопада 1918 р. На це одній із чергових делегацій 16 квітня 1921 р. ректор Махек заявив: “Щоб ставити вимоги,

треба було виграти війну, за програму війну мусите бути покарані” [20, спр.9, арк.2]. Водночас велася подвійна гра: обіцяючи поступки українській молоді, він підбурював польські студентські організації до протестаційних акцій щодо недопущення її до навчання. Деморалізацію й хитання посилювало рішення про дозвіл на навчання тих, що “служили в Петлюрівській армії” (Армії УНР). Знайшлись особи, що через “тугу за польською наукою” пішли до жандармерії за фальшивими посвідченнями [20, спр.9, арк.2].

Концепцію боротьби за УВШ визначили квітневий, червневий та липневий студентські з’їзди (1921 р.). Вона зводилась до того, що “утраквізація” (двомовність – Б.С.) Львівського університету неможлива, “є пережитком старих часів”, тому всі сили повинні спрямовуватись на створення власних вузів, а саме “повного Українського університету”. Українцям, які вступали до польських вищих шкіл (ПВШ), разом з їх родинами оголошувався загальногромадянський бойкот. Здобувати освіту за кордоном дозволялося лише за умов відсутності відповідних спеціальностей на УВШ (ветеринарія, торгівля, технічні, гірничі професії тощо) та отримання дозволу від керівних органів студентських організацій. Для продовження акції передбачалося розгорнути загально-національну кампанію допомоги [20, спр.9, арк.2-3]. Цю платформу 3 вересня підтримав крайовий Міжпартійний з’їзд.

У липні розпочалась, а у вересні 1921 р. була завершена реорганізація підготовчих курсів в український приватний таємний університет за європейським зразком. Його першим ректором став голова НТШ В. Щурат, члени товариства склали більшість сенату, деканів, проректорів.

Серпень-жовтень стали важливим підготовчим етапом в його функціонуванні. Фонди понад 30 дієвих організацій “Укрстудсоюзу” були підпорядковані економічному референтові Крайової студентської ради, його виконавчому органу. Для проведення напівлегальної так званої збіжової збірки серед українського населення створили окрему студентську комісію. Від кожного господарства брали добровільний “університетський податок”. Незважаючи на велике повоєнне зубожіння, збірка дала 587 центнерів пшениці та муки (дев’ять вагонів). До створених при “Земельному банку гіпотетичному” та товаристві “Дністер” фондів імені Сковороди та Костомарова надійшло 2,6 млн. польських марок [20, спр.1, арк.9-13; спр.9, арк.2]. Для забезпечення річного бюджету університету велику допомогу надала еміграція.

Попри хвилю репресій, у другому академічному році був зроблений чи не найбільший поступ. Дізнавшись про оголошений на 16 вересня 1921 р. запис на студії, директор львівської поліції Райнлендер загрожував “шомполами” усім, хто візьме в ній участь [20, спр.9, арк.4]. На студентство була спрямована гострота терору у зв’язку із замахом його активного діяча Степана Федака на главу польської держави

Ю. Пілсудського під час так званого східного ярмарку 25 вересня 1921 р. Польська преса оголосила його представником конспіративного антидержавного руху, що шириться серед української молоді [23. 1921. – 27 wrzes]. На початку жовтня поліція арештувала керівників українського університету: В. Щурата, М. Галушинського, І. Кивелюка, В. Бачинського та ін. [9]. Брутальне відношення до них у в'язниці отримало широкий резонанс серед громадськості. Поліція, як засвідчують звіти до міністерства внутрішніх справ, була добре поінформована про хід університетської акції [1]. У пошуках канцелярії та документів проводились обшуки в українських установах та серед діячів.

Загальну істерію посилювало польське студентство, що на своїх вічах проголошувало український університет “антидержавною провокацією”, вимагало його негайного закриття та допуску до Львівського університету тільки відданих державі громадян [23]. Таким чином була спровокована заборона у середині жовтня “Укрстудсоюзу”, “Академічної громади”, а інші академічні товариства перейшли в підпілля.

Ледь оговтавшись від нищівного удару, відбулось нове організаційне оформлення студентського руху. На з'їзді 16 листопада 1921 р. створили “Українську крайову студентську організацію” (УКСО) на чолі з постійно діючою “ширшою українською студентською радою” (“Укрстудрада”). Терен Східної Галичини був поділений на округи на чолі з окружними студентськими радами (ОСР) та повітовими студентськими радами (ПСР) [5, спр.559, арк.34-35; спр.806, арк.131-132]. Така схема мала забезпечити посилення впливів на різні сфери суспільного життя.

На шляху до консолідації постала проблема академічної еміграції. На початку 1922 р. виникла ідея створення спільного об'єднання студентства в краї та еміграції на платформі самостійності українського народу. Вона була реалізована з виникненням “Центрального союзу українського студентства” (ЦЕСУС) на конгресі 20 червня – 7 липня 1922 р. у Празі. Рішення про його “тимчасове перебування” за кордоном [16. – 1922. – Ч.9. – С.237-261] стало новим джерелом суперечностей, оскільки цей орган так і не був перенесений до краю.

У зв'язку із загостренням проблеми ставлення до ПВШ у грудні 1921 р. для “безоглядного і послідовного бойкоту” українців, що вступали до них, “Укрстудрадою” була створена “Комісія бойкоту українського студентства” (Кобус) із відділеннями по всьому краю [21, спр.18, арк.1-5]. Ті, хто “зломлював національну карність”, оголошувалися “зрадниками” і заносилися до “чорних списків”, які вивішували у публічних місцях. “Чесним українцям” заборонялося мати з ними будь-які зносини. Реабілітація була можлива лише через “прилюдне каяття” [20, спр.92, арк.1-2; 19].

Для подолання кризових явищ взяли курс на об'єднання західноукраїнського студентства на станово-професійній основі. На з'їзді 14

жовтня 1922 р. (130 делегатів від 1,5 тис.) УКСО була перейменована на “Професійну організацію українського студентства” (“Профрус”). Ухвалені рішення спрямовували на зміцнення внутрішньої єдності та посилення впливів на національний розвиток. Утворенні українського університету бачився “примусовий стихійний постулат нації”, що є “короною” її свідомості [18, 53-54].

На такому тлі в 1921/22 академічному році кількість студентів в українському приватному університеті зросла до 1258, викладачів – 55, кафедр – 58. Тільки з 15 жовтня до 1 грудня відбулося 435 лекцій [20, спр.25, арк.1-4]. Різні місця їх проведення (українські установи, пивні тощо) нагадували старохристиянські катакомби.

Свідченням визнання університету стало прохання москвофільської “Галицько-руської (російської – Б.С.) студентської організації” щодо прийняття її членів на навчання. У поданій з цього приводу “довідній записці” стверджувалась необхідність ліквідації “двох національно-політичних ліній” та готовність до співпраці. Пропозиції щодо перейменування університету на “українсько-руський” та відкриття кафедр “русской словесности” були відхилені [21, спр.34, арк.1-2], але москвофілам надали право вступу. Це був чи не єдиний факт українсько-москвофільського порозуміння за міжвоєнні роки. Чергову спробу піднесення студентського руху знову паралізували поліцейські репресії, пов'язані з широкою терористичною акцією проти українського населення у зв'язку з його бойкотом польських виборів та перепису. З двох тисяч українських студентів, що перебували в Галичині, у кінці жовтня-листопаді 1922 р. близько півтори тисячі пройшли через в'язниці за звинуваченням у “зраді”. Серед них дві третини відсиділо менше місяця. Багато переховувалося [17]. Тоді слово “студент” ставало синонімом небезпеки. Громадяни піддавалися арештам лише за зв'язки з ними та причетність до українського університету.

Тільки з початком 1923 р. студентський рух вступає в спокійне русло, розвивається в напрямках розбудови професійно-станової та загальнокрайової організації. Відбулося зміщення пріоритетів: політична діяльність визначається “менш значною”, а “головною” – культурно-освітня праця серед широких мас [там само]. У лютому-березні завершилось формування організаційної структури “Профрусу”, до 9 ОСР та 45 ПСР належало дві тисячі членів [21, спр.34, арк.3]. Основною ідеологічною лінією, як випливає з програмних документів та його друкованих органів (нелегального “Наш шлях” (1922 р.) і “Студентські вісті” (1923 р.)), стала внутрішня консолідація для “всебічної” професійної, матеріальної, моральної самопомогі [там само, спр.21, арк.1-30; спр.23, арк.1-7; 17].

Проте пов'язана з університетською акцією внутрішня криза продовжувала поглиблюватися. Її учасників опанував синдром страху: “Всі боялись арештів та ревізій, – відзначає дослідник-мемуарист, – ніхто не подумав про добро університету, не поставив його вище особистого” [13, 101-102].

Керівництво ЦЕСУСу констатувало, що студентство охопила епідемія виїзду за кордон, так що філософи і правники стали “перекваліфіковуватись” на інженерів і торговельників [20, спр.142, арк.7; 14].

Акція бойкоту, що спершу подавала великі надії, захлинулася. Зростала кількість “диких” студентів, що взагалі не брали участі в товариствах. Загрозливим явищем стала хвиля переходу українського студентства (за деякими свідченнями, навіть до третини [16. – 1926. – Ч.3. – С.33]) до польських організацій, зокрема “Братньої помочі” у Львові та “кіл” “Академічної молоді”, що значно розвинулись у провінції [5, спр.806, арк.40-61].

Таким чином, на порядку денному стала проблема легалізації університету, але знову не було внутрішньої єдності щодо шляхів її вирішення. На зборах культурно-освітніх, економічних та політичних організацій 12 лютого 1923 р. студентство заявило, що вважає цю акцію “політичною”, оскільки вона є джерелом “вироблення свідомості” для “осягнення... державно-політичних процесів” [18, 55]. Була прийнята ухвала перейти від таємної до відкритої акції, переклавши її тягар на плечі всієї громадськості. Для цього створили “Кураторію” на чолі з В. Децикевичем [20, спр.99, арк.1; спр.150, арк.12]. З іншого боку, старші діячі продовжували запевнювати владу, що український університет – не політична маніфестація, а суто науковий осередок. Приватний університет досяг найвищого рівня на початку 1922/23 академічного року, що через організаційні непорозуміння розпочався на два місяці пізніше, в грудні. На філософському відділенні діяло 28 кафедр, на правничому – 26, на медичному – 10, хоча жодна з них не була повністю укомплектована. Тут працювало понад 50 відомих учених, письменників, юристів, зокрема С. Белей, І. Крип’якевич, Ф. Колесса, К. Студинський, В. Охримович, В. Целевич, Ю. Рудницький, В. Старосольський, С. Шухевич та ін. Фахові іспити склало 136 студентів, а річні колоквиуми – 1175 [20, спр.1, арк.37; спр.5, арк.1]. Прослухані семестри зараховувались при переведенні до вузів Чехо-Словаччини та Австрії.

Діяльність “Кураторії” щодо легалізації українського університету розгорталася повільно, що зумовлювалося вичікувальною позицією польського уряду. Глибоке розчарування в акції викликало рішення Ради послів 15 березня 1923 р. про анексію Польшею Східної Галичини. Студентство зрозуміло, що видані університетом дипломи не матимуть ніякої вартості. Пропозиція його радикальної частини створити на місці “Кураторії” “Тимчасову комісію”, щоб прискорити акцію [20, спр.14, арк.1-3], вже мало кого цікавила.

Нову хвилю репресій спричинили видання і поширення “Укрстудрадою” книги В. Мудрого “Огляд боротьби за огнище української культури на західних землях України”. У пошуках “таємних викладів” поліція здійснювала обшуки у приміщеннях українських установ. На залізничному вокзалі, навіть на вулицях проти

студентства влаштовувалися масові облави, десятки були засуджені до тримісячного ув’язнення. Однак, коли сенат українського університету ухвалив рішення про припинення занять, у відозві від 16 червня “Профрус” звинуватив його у “безсиллі протистояти тиску” і закликав до організованого спротиву владі, вимагавав також не приймати важливих рішень без порозуміння з ним [20, спр.28, арк.1-2].

Українське студентство почало віддавати перевагу Львівському державному університетові. З 429 його представників, що записалися туди в другому семестрі 1923/24 академічного року, лише 41 в особистих листах назвався “українцем”, а решта – “русинами”. “Укрстудрада” оголосила це “злочином свідомих інтелігентських одиниць” [20, спр.1, арк.36-37; спр.5, арк.1]. Але бойкотованих ставало більше, ніж бойкотуючих. У зимовому семестрі наступного року кількість українців на ПВШ зростає до тисячі, а в українському університеті з 1028 зменшилась до 353 [20, спр.1, арк.36-37; спр.5, арк.1]. Восени 1925 р. на навчання в ньому вже майже ніхто не записався.

Такі наслідки певною мірою були закономірними. Через відсутність обладнання і кабінетів рівень викладання самими організаторами був визнаний “убогим”. Тоді ніби як самовиправдання почала домінувати думка, що “невдовольняючий рівень науки” не може задовольнити культурні потреби українського народу [там само]. Університетська акція була припинена.

До цього спричинився виступ створеного у червні 1924 р. “Ділового об’єднання поступового студентства”. Ця прокомуністична організація збільшила впливи на хвилі посилення радянськи настроїв. Дезорієнтована швидкими суспільно-політичними змінами, частина студентства підтримала її заклик ліквідувати УВШ як “жовтно-бликитну гниль” [16. – 1925. – Ч.6. – С.5].

За таких умов крайовий з’їзд “Профрусу” 13 травня 1925 р. був змушений ухвалити, що для “поглиблення українського національного фронту... дозволяє студіювати на ПВШ”, але це є “виключно” перехідним етапом для подальшої боротьби. Студенти, що “самочинно” вступили до них, не реабілітовувались [16. – 1925. – Ч.6. – С.26, 44-47]. Після цього стала поширюватися думка, що нібито бойкот був “кардинальним промахом”, який підірвав “морально-етичні підстави” студентського руху [16. – 1925. – Ч.3. – С.39] та опинився в стані глибокої кризи і застою. Через “мареву сумної минувщини”, щоб не повторити “студентської Руїни”, у грудні “Профрус” саморозпустився.

Лише наприкінці 20-х рр., коли бойкотовані та бойкотуючі закінчили студії, нова генерація започаткувала наступний період ідейного та організаційного відродження студентського руху, що близько чотирьох років репрезентувався окремими провінційними організаціями. Поступово (в 1925-1926 рр.) при Львівському університеті стали відновлювати діяльність українські академічні товариства “Кружок правників” (налічував близько 250 осіб),

“Медична громада” (120 осіб), “Філософська громада” (100 осіб), а також “Основа” (150 осіб) у Політехніці. У той час вони переважно проводили діяльність наукового та “самопомогового” характеру, не займалися широкою суспільною працею.

Перша половина 20-х років – один із складних і суперечливих періодів у історії розвитку західноукраїнського студентського руху. Його головним досягненням стало створення і функціонування українського приватного університету у Львові – визначного явища не тільки в українській, а й у світовій культурі. Його організація була доцільною за умов невизначеності правового статусу Галичини; слід було продовжити підготовку національної інтелігенції до того часу, коли вона отримає сподівану автономію. Після березня 1923 р. університет був приречений. Польський режим не міг допустити підпільних УВШ, українська громадськість не змогла надалі утримувати їх власним коштом (добровільними пожертвами). Усі наступні обіцянки влади щодо відкриття українського університету були невиконані.

Серед організаторів університетської акції не було єдності. Вона стала симптоматичною у подальшому поділі суспільно-політичних сил, особливо у площині конфлікту “батьки і діти”. Представники старшої генерації почали дедалі більше схилитися до порозуміння з польською владою, що, зрештою, призвело до політики “нормалізації”. Молодь, студентство виступили основною силою націоналістичного підпілля, категорично відмовляючись від її визнання. Кризи і суперечності в студентському русі негативно позначились на розвитку українського суспільно-політичного життя. Проте набуті уроки і досвід стали важливим надбанням для поступу в майбутнє.

1. Вперед. – 1921. – 29 жовтня.
2. Громадська думка. – 1920. – 5 лютого.
3. Грушевський М. Невідкладна справа // За український університет у Львові. – Львів, 1910. – С.5-8.
4. Грушевський М. С. Очерк истории украинского народа. – К.: Лыбидь, 1993. – 398 с.
5. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО), ф.2 сч, оп.1.
6. Енциклопедія українознавства. Загальна частина. /Перевидання в Україні/. – Т.1-3. – К., 1994, 1995. – 1230 с.
7. За огнище української культури // Діло. – 1923. – 22 квітня.
8. За український університет у Львові. – Львів, 1910. – 37 с.
9. Люстрований Народний Календар Товариства “Просвіта” на звичайний 1922 рік. Річник 44-й. – Львів: Просвіта, 1921. – 248 с.
10. Кугутяк М. Проблема українського університету в суспільно-політичному русі Східної Галичини (1848-1919) // Науковий збірник Українського

Вільного Університету. Матеріали конференції “Український Вільний Університет: з минулого в майбутнє. До 70-річчя з часу заснування”. – Львів, 13 лютого 1992 року. – Мюнхен-Львів, 1993. – С.16-20.

11. Мартинець В. Українське підпілля. Від УВО до ОУН. Спогади й матеріали до передісторії та історії українського організованого націоналізму. – Вінніпег, 1948. – 349 с.

12. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. 1920-1930 / За ред. С. Ленкавського. – Мюнхен-Лондон-Нью-Йорк, 1968. – Т.1. – 639 с.

13. Мудрий В. Боротьба за огнище української культури на західних землях України. Накладом Української Студентської Ради. – Львів, 1923. – 130 с.

14. Наш шлях. – 1922. – Ч.2. – С.2-4.

15. Січ. Альманах в пам’ять 40-х роковин основання товариства “Січ” у Відні. – Львів, 1908. – 538 с.

16. Студентський вісник “Поступ”. – Львів, 1921-1927.

17. Студентські вісті. – 1923. – Ч.1-2. – С.21-23.

18. Хобзей П. Таємний університет у Львові // Україна. Наука і культура. – Випуск 25. – К., 1991. – С.45-59.

19. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф.3664с, оп. 1, спр.1, арк.2-7.

20. Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІА), ф.310, оп.1.

21. ЦДІА, ф.399, оп.1.

22. Якимович Б. Український таємний університет у Львові і Український Вільний університет: до питання генези // Науковий збірник Українського Вільного Університету. – С.21-26.

23. Rzeczpospolit. – 1921. – 23 wres.

B.P. Savchuk.

THE CONTRIBUTION OF STUDENTS TO THE ESTABLISHMENT OF THE UKRAINIAN UNIVERSITY IN LVIV.

The article describes the role of Ukrainian student organizations in establishing the Ukrainian Private University in Lviv in 1919-1924 and in the development of its academic culture.

І.Я. Райківський

ЛІВОРАДИКАЛЬНА ЕВОЛЮЦІЯ УСДП (1920-1924 рр.)

Внаслідок поразки Української революції 1917-1920 рр. західні землі України опинилися під польською окупацією. Проте в міжнародно-правовому аспекті Польську державу вважали лише тимчасовим військовим окупантом Східної Галичини до ухвали органу Антанти – Ради послів. Український партійно-політичний спектр можна було умовно поділити (щодо шляхів вирішення східногалицького питання) на два основні табори: “національний” та “інтернаціональний” [43, 1].

Найбільш впливові українські політичні партії – Українська народно-трудова партія (УНТП), Українська радикальна партія (УРП) і Українська християнсько-суспільна партія – базувалися на позиціях пріоритету національного над соціально-класовим. Міжпартійна рада закликала до створення “одноцільного національного фронту” в боротьбі за українську державність, підтримала дипломатичну діяльність еміграційного уряду ЗУНР. “В комплексі проблемів Сходу, – зазначалося в газеті УНТП “Український вісник”, – найважливіший проблем – український. З’ясована постава до нього західних держав буде мати децидуючий вплив на вислід акції: повалення большевизму... А ключем до розв’язки українського проблему є Східна Галичина...вільна, незалежна – може бути організуючим центром для Великої України” [44, 1] (Цит. за тогочасним правописом. – *І. Р.*).

Комуністична партія Східної Галичини (КПСГ) відстоювала інші позиції: пріоритет інтернаціонального і соціально-класового та здійснення тактики “єдиного робітничого фронту”. Національне визволення вона пов’язувала з перемогою соціалістичної революції та возз’єднанням західноукраїнських земель з Радянською Україною. “Ніяка Антанта, ніякі петрушевичі Східну Галичину з рук буржуазної Польщі не вирвуть, – писав орган КПСГ. – Тільки збройне, насильне захоплення влади пролетаріатом і вбогим селянством може навіки розчавити шляхетську владу в Східній Галичині” [40, 1].

У протидії двох концепцій визвольної боротьби – національного і пролетарського “фронтів” – Українська соціал-демократична партія (УСДП) займала в 1920 р. нечітку позицію. УСДП проголосила тактику “єдиного українського соціалістичного фронту”, передбачала вузьокласовий підхід до будівництва української національної держави. Згідно з рішенням березневої конференції УСДП 1920 р., 30 березня А. Чернецький, П. Буняк, Л. Ганкевич і

С. Пашкевич вийшли з Української національної ради ЗУНР [13, 16]. Водночас УСДП засудила Варшавський договір С. Петлюри, підписаний у квітні 1920 р., відповідно до якого Західна Україна відходила до Польщі. Головна управа на своєму засіданні 10 червня 1920 р. прийняла резолюцію, в якій підкреслювалося, що вона “не може брати на себе відповідальности за всі наслідки цього договору і тому не бачить можности для представників УСДП брати участь в уряді УНР” [37, 1]. Соціал-демократ В. Старосольський вийшов з уряду І. Мазепи ще 4 квітня 1920 р. [46, 3]. Отже, УСДП остаточно припинила зв’язки з політичним курсом УНР і ЗУНР. Газета УНТП “Громадська думка” зробила слухний висновок, що УСДП “стоїть на розпутті. Ми ще будемо свідками дальшої еволюції” [34, 1]. Партія перебувала, за влучним висловом відомого громадсько-політичного діяча, історика М. Лозинського, “між Антантою і більшовизмом” [49, 95].

УСДП пішла шляхом пошуку нової політичної орієнтації, бачачи безрезультатність заходів урядових чинників ЗУНР і УНР щодо відновлення національно-державної самостійності. Газета “Вперед” (центральний орган УСДП) писала, що “українська соціал-демократія після тяжких досвідів не хоче і не може піддаватися... ілюзіям на антантську “ідеалістичну “поміч” [27, 1]. УСДП послідовно виступала проти польського окупаційного режиму, вона, як і всі партії національно-державницького табору, а також КПСГ-опозиційна, бойкотувала парламентські вибори 1922 р. у Східній Галичині. Українські соціал-демократи відкинули проект територіальної автономії Східної Галичини в складі Речі Посполитої, запропонований у 1921 р. Польською партією соціалістичною (ППС) [30, 2].

Водночас українська державність (хоча й формальна), втілена в Українській Соціалістичній Радянській Республіці (УСРР), часткова лібералізація тоталітарної системи й українізація, що проводилися тимчасово з метою зміцнення радянської влади, викликали ілюзію щодо руху УСРР у напрямку самостійної і демократичної Української держави. У газеті УСДП “Земля і воля” стверджувалося, що один із “головних чинників, що звернули орієнтацію на Радянську Україну – це, безперечно, українізація... Вона сильно захитала позиції націоналістів... що, мовляв, Україною правлять московські комуністи” [39, 1]. Політика українізації стала привабливим контрастом до нищення українства у Польщі, вона поширювала серед західних українців радянське настрої.

Враховуючи, що трудовики і радикали обстоювали критичне ставлення до радянської влади на Україні, симпатки УСРР вступали переважно до УСДП, яка восени 1920 р. почала відроджувати розбиті першою світовою та польсько-українською війнами партійні осередки – робітничі і селянські ради УСДП. Відомий радикал М. Стахів слушно відзначав, що “наглий провал надій на політику Петрушевича викликав надії на большевицьку Москву”, які “ширилися

* УСДП – реформістська партія соціалістичного напрямку виступала під гаслом боротьби за незалежну соборну Українську соціалістичну державу і поширювала свій вплив на українське робітництво. Утворена в 1899 р., розгорнула діяльність у лівоцентристському спектрі національно-державницького табору.

серед буржуазної націоналістичної інтелігенції і студентів. Вони почали вступати до УСДП, яка робила невиразну політику..., здобули в ній більшість...” [51, 121]. Саме під тиском рядових членів УСДП у вирішенні українського питання почала орієнтуватися на Радянську Україну, заявляючи, що “для кожного соціаліста... сучасна Україна мусить бути тим краєугольним каменем, на якому він повинен основувати програму державного будівництва України” [29, 1]. Щоправда, партія підтримувала не всі сторони суспільно-політичного життя в УСРР. Газета “Вперед”, зокрема, час від часу виступала проти “експлуатації України в користь союзної Росії” [24, 1]. І все ж, “хоч є ще тертя, хоч виринають непорозуміння”, УСДП вважала, що в УСРР “запоруку кращого маємо” [29, 1].

В цілому УСДП обстоювала соборність навколо Радянської України, орієнтувалася в українському питанні на політику Комуністичної партії (більшовиків) України (КП(б)У). Витоки прорадянської орієнтації УСДП один із лідерів партії А. Чернецький вбачав у тому, що соціал-демократи, які “вивчали соціалізм зі західноєвропейських джерел” та “зростали в масових демократичних соціалістичних партіях Заходу”, “не знали психіки московських большевиків”, тобто не усвідомлювали, що “московський большевизм під покришкою Маркса й комунізму поширює однопартійну диктатуру і старий месіянзм московського імперіалізму” [48, 63].

Переломним моментом політичної еволюції УСДП стала нарада у Львові 14-15 січня 1922 р. У ній взяло участь понад 20 чоловік (члени Головної управи УСДП і делегати деяких місцевих партійних організацій). Газета “Вперед” опублікувала доповідь І. Квасниці “Сучасне політичне становище і наша партія” [17, 2], в якій автор визначив стратегію УСДП. Він заявив, що Радянська Україна, “мимо помилок” і “багато темних сторін” [32, 1], стала “основою, краєугольним каменем, підбудовою” утворення самостійної Української соціалістичної держави. Підкреслювалося, що “центром української державности може бути тільки Київ” [33, 1]. Народа одностайно ухвалила політичну резолюцію, яка складалася з трьох частин [18, 63]. У першій УСДП висловила підтримку соціалістичним республікам Сходу: “В обороні існуючого ладу на землях бувшого царату повинен стати цілий пролетаріят світу, об’єднаний одноцілим революційним фронтом”. Друга частина резолюції підкреслювала, що “одиною реальною формою української державности під сучасний момент являється Українська Соціалістична Радянська Републіка..., яка може сповнити всі національні і соціальні постуляти українських трудових мас”. Водночас партія чітко заявляла, що сучасна Радянська Україна не була “повним завершенням наших змагань і кличів” [31, 1]. У третій частині резолюції зазначалося, що визволення західноукраїнських земель нерозривно пов’язане з долею УСРР і утворенням “об’єднаної, суверенної робітничо-селянської України” [17, 1]. Отже,

УСДП вперше офіційно поставила вимогу возз’єднання всіх західноукраїнських земель з Радянською Україною.

Політична еволюція УСДП під тиском знизу викликала розмежування в партійному керівництві, конфлікт “двох поколінь”. Ліве крило управи на чолі з А. Чернецьким, М. Парфановичем та І. Кушніром в орієнтації на Радянську Україну схилилося до пріоритету соціально-класового над національним. Так, А. Чернецький поклав “в основу всіх своїх змагань, а тим самим і національних”, визволення з-під “соціального ярма” [28, 2], оскільки “і нація, і національна держава – це тільки форми, інструменти та етапи в суспільному життю та організації людства”, що “самі по собі не є ціллю” [26, 1]. “Правиця” УСДП, яку очолили старші партійні діячі Л. Ганкевич, І. Квасниця і П. Буняк, поставилась до УСРР як до Української держави та відстоювала єдність національного і соціально-класового. І. Квасниця, наприклад, закликав до утворення “національної і пролетарської держави” [25, 1].

Після січневої наради 1922 р., яка, за донесенням поліції, продемонструвала “розбіжність поглядів” [20, 32 зв.], політична боротьба у проводі УСДП загострилася. Місцеві організації УСДП, певна річ, висловлювали невдоволення бездіяльністю керівництва. 12 травня 1922 р. найвпливовіша львівська робітничка рада УСДП (голова – А. Чернецький) ухвалила резолюцію: “... Головна управа УСДП розбіжна в думках між собою і тому не може як слід працювати, ... партія розлітається, не належить до жодного Інтернаціоналу і тим самим працює без програми; ... пропонує з метою оздоровлення невідрадних відносин в партії скликати ще перед конференцією спільне засідання Головної управи УСДП, місцевої ради у Львові і всіх делегатів робітничих рад з провінції” [2, 260].

Розмежування в Головній управі УСДП на ґрунті ставлення до політики більшовиків призвело у другій половині травня 1922 р. до розколу. Цікаво, що приводом до нього стали фінансові суперечки стосовно трьох львівських будинків (нині – по вул. В. Стефаніка), які були куплені УСДП ще в 1919 р. на кошти наддніпрянської Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП). Л. Ганкевич оформив документи про право на власність через свого родича. “Про що купівлю ні я, ні ширша ексекютива партії нічого не знали”, – згадував А. Чернецький [48, 51]. Довідавшись про таємну угоду, “лівниця” УСДП висунула звинувачення в “марнуванні і розтраті партійних фондів” [21, 1].

На засіданні управи 17 травня М. Парфанович в образливій формі звинуватив голову УСДП Л. Ганкевича у фінансових зловживаннях. У відповідь той написав заяву про вихід із партії. Пізніше, наприкінці травня 1922 р., управу залишили секретар І. Квасниця та заступник голови П. Буняк [18, 68-69]. Головою УСДП став І. Кушнір, його заступником – О. Панас, секретарем – А. Чернецький. До складу Головної управи з дорадчим голосом увійшли заступник голови

львівської робітничої ради УСДП І. Калятинський і секретар ради С. Рудик [18, 73-74]. Отже, при підтримці партійних низів “лівіця” усунула діячів правого крила від проводу в УСДП.

Відомі й заслужені в минулому керівники з різних причин на початку 1920-х рр. практично опинилися поза УСДП. В. Темницький і В. Старосольський перебували в еміграції, О. Безпалко перейшов на платформу УСДРП, а С. Вітик та О. Устиянович вступили до КП(б)У. М. Ганкевич був виключений з УСДП 29 грудня 1921 р. за критичне ставлення до більшовизму і підтримку платформи ППС [11, 14]. Врахувавши ще й травневий 1922 р. розкол в управі, “Громадський вістник” справедливо писав про вихід з УСДП “всіх дотеперішніх провідників – головно з-поміж інтелігенції...” [35, 1].

Політична еволюція вела до зближення УСДП з комуністичним табором. У 1921 р. УСДП почала переговори з виконкомом Комінтерну [10, 2]. 19 листопада на засіданні президії виконкому, де розглядалося питання УСДП (протокол № 26), було ухвалено спеціальну резолюцію. У ній підкреслювалося, що УСДП “повинна широко продискутувати 21 умову вступу до Комуністичного Інтернаціоналу; скликати конгрес...для прийняття цих умов; виключити з партії націоналістичні й опортуністичні елементи”, а перед конгресом узгодити статус УСДП [8, 17]. Очевидно, що УСДП як партія європейського соціал-демократичного напрямку вступила у стадію глибокої ідейної та організаційної кризи.

Орієнтацією УСДП на соборність навколо Радянської України вирішила скористатися нелегальна КПСГ (з 1923 р. – Комуністична партія Західної України (КПЗУ)). УСДП створювала національні організації, а КПСГ – інтернаціональні, однак платформи обох партій збігались у національному питанні. Комуністи-“васильківці”, діячі КПСГ-опозиційної, здійснюючи тактику єдиного робітничого фронту, проголошену Комінтерном, з 1921 р. почали проникати в соціал-демократичні організації й оволодівати керівними структурами [9, 11]. “Провід УСДП не розумів комуністичної небезпеки, – слушно зауважив радикал М. Стахів, – а мабуть, був вдоволений, що партія збільшується новим ніби активним “нарібком”, не дивлячись на те, що той “нарібок” був комуністичний, а не соціал-демократичний” [52, 39-40]. Нарада 13 місцевих організацій КПСГ 12 липня 1922 р. вирішила розгорнути акцію щодо відкритого опанування партії, “допомогти лівій течії в боротьбі з правим крилом” [3, 48]. Рішення наради підтримала листопадова 1922 р. нарада Закордонного бюро допомоги КПСГ при ЦК КП(б)У [4, 15]. Засідання ЦК КПСГ у січні 1923 р. ухвалило на соціал-демократичному з’їзді “забезпечити свою більшість у Головній управі та через легальні організації УСДП посилити вплив компартії...” [47, 76].

Нові лідери УСДП шукали підтримки в урядових колах УСРР. Відомо, що 14 липня 1922 р. голова УСДП І. Кушнір взяв участь у нараді з працівниками дипломатичної місії УСРР у Варшаві (секретарем І. Сіяком (колишнім соціал-

демократом), П. Дегтяренком і Максимовичем). Учасники наради звернули увагу на матеріальну підтримку соціал-демократичної преси [1, 7]. УСДП отримала з боку радянського уряду України, за висловом А. Чернецького, секретаря УСДП, “дешо підмоги” [48, 60].

Політичне протистояння лідерів УСДП дезорієнтувало діяльність соціал-демократичних організацій на місцях. Комісія управи УСДП, обрана 18 лютого 1923 р. у складі Р. Скибінського, І. Жовніра, О. Крупи та О. Панааса [18, 81], поставила вимогу залагодження суперечностей. Постанова закликала “Л. Ганкевича, Буняка, Квасницю, з однієї сторони, і Парфановича, Кушніра, Калятинського і Чернецького, з іншої сторони, щоб вони всі особисті суперечки між собою полагодили шляхом суда честі”, бо це позначалося “негативно на партійній роботі”. Проте ширша управа УСДП на своєму засіданні 11 березня 1923 р. абсолютною більшістю голосів (лише при одному за) не прийняла цієї постанови. М. Парфанович прямо заявив, що “порозуміння з ними [діячами “правиці” – І. Р.] неможливе...з ідеологічних причин” [18, 83-84]. Отже, ліве крило заперечило можливість ідейного компромісу з “правицею”. Радикал І. Макух справедливо зауважив, що лідери УСДП “не поставили міцного політично-ідейного опору проти...опанування партії комуністичним і комунофільським елементом” [50, 302], а тому комуністи, на думку М. Стахіва, “здобули легко при виборі делегатів на з’їзд більшість комуністів або комунофілів” [52, 40].

Напередодні з’їзду Рада послів країн Антанти 14 березня 1923 р. відкрито санкціонувала анексію Східної Галичини Польщею, що спричинило ідейну кризу серед українських політичних партій національно-державницького спектра. Газета УСДП “Земля і воля” зробила слушний висновок, що вони “змінити всі дотеперішні орієнтації” [39, 1]. УСДП взяла курс на перехід до комуністичного табору, який завершився VI партійним з’їздом у Львові 18 березня 1923 р.

На з’їзд прибуло 52 делегати і 18 гостей. Головою з’їзду обрано М. Парфановича. Від імені сеймової комуністичної фракції учасників з’їзду привітав С. Круліковський. На початку засідання, з ініціативи А. Чернецького, було прийнято “Декларацію з’їзду УСДП про Східну Галичину”, в якій УСДП різко засудила рішення Ради послів від 14 березня 1923 р.: “Незважаючи на всі ухвали капіталістичного імперіалізму, український пролетаріат нашої країни вважає себе одним цілим пролетаріатом нашої матері Радянської Соціалістичної України і Союзу Радянських Соціалістичних Республік” [10, 6].

А. Чернецький виголосив “Звіт діяльності”, з якого випливало, що в лавах УСДП перебуває 4 200 чоловік. Доповідач застерігав від змін “ідейного обличчя” партії, щоб “не ставати в різний час по-різному до національного питання, а підходити до всього з марксистською класовою точкою погляду” [16, 17-18]. У виступі “Міжнародне політичне становище і УСДП” М. Парфанович підкреслив, що УСДП “мусить стати на шлях чисто класових інтересів...” [9,

13]. “Резолюція в справі сучасного політичного становища” проголошувала, що “визволення пролетаріату як із соціальної, так і національної неволі є немислимим в рамках капіталістичного устрою і ...об’єднання всіх українських земель в одну соціалістичну радянську республіку в союзі з існуючими вже соціалістичними радянськими республіками може наступити тільки після перемоги пролетаріату над буржуазією” [6, 51]. УСДП поставила завдання “створити проти капіталістичних буржуазних партій одноцілий пролетарський фронт” [16, 11-12]. Організаційне повідомлення А. Чернецького містило заяву, що перед УСДП “відкриваються світлі горизонти для роботи на селі”, яке “пролетаризується на очах” [16, 21].

З’їзд затвердив новий Статут УСДП, у якому партія заявила, що виступає захисником інтересів українських трудящих мас не лише Галичини, а й Волині, Холмщини, Полісся і Підляшшя, тобто вона поширювала свою діяльність на всі українські землі, які належали Польщі. У Статуті вказувалося, що УСДП буде виразником волі класово свідомого робітництва і селянства, якого змаганням є дорогою класовою боротьби...побудувати соціалістичний суспільний лад” [19, 3].

Головою УСДП обрано 50-річного друкаря зі Львова О. Панаса [12, 1], а до складу нової управи увійшли діячі лівого крила, а також комуністи В. Попель і Б. Кузьма. Головна управа УСДП на першому засіданні 20 березня 1923 р. ухвалила відозву “До українських працюючих мас Східної Галичини, Волині, Холмщини, Підляшшя й Полісся”. У ній зазначалося, що з’їзд вирішив надати партії “пролетарське класове обличчя” і “від сьогодні наша партія буде виразницею чисто пролетарської класової боротьби” [15, 18].

Таким чином, VI з’їзд остаточно ствердив перехід УСДП у комуністичний табір, на позиції пріоритету інтернаціонального і соціально-класового. Рішення підтримало 50 делегатів проти двох [23, 3], що свідчило про одностайність з’їзду. Права опозиція змушена була залишити партію, так і не спромігшись створити політичну організацію, яка “обстоювала б далі соціал-демократичні принципи” [50, 302]. За свідченням органів державної поліції, “УСДП як цілість прийняла комуністичну платформу”, а “колишню легальну назву залишила тільки з тактичних причин, щоб працювати більш ефективно і без перешкод з боку влади” [14, 70].

Нова управа виступила проти підпорядкування УСДП керівним органам КПСГ. Комуніст М. Теслюк згадував, що “О. Панас і його заступники та інші її члени фактично були проти того, щоб компартія здійснювала контроль...за діями УСДП. На комуністів...вони дивилися як на чужих” [47, 98]. М. Стахів висловив думку, що лідери УСДП “були противні комуністам”, але “все-таки дали себе вибрати до нового ЦК партії” [52, 42]. Ймовірно, діячі “лівиці” увійшли до управи УСДП під тиском знизу делегатів на з’їзді, хоч вони й не підтримували до кінця комуністичної ідеології.

Ліворадикальна еволюція УСДП викликала широкий резонанс у суспільно-політичному житті Західної України. УНТП і УРП різко засудили УСДП за руйнування єдиного національного фронту. “Громадський вістник” вказав на помилковість тези “про розв’язку національного питання в соціальної революції... Ухвали останнього з’їзду УСДП...є грубо реакційні...” [35, 12]. КПСГ, навпаки, вважала, що УСДП стала “на той шлях, по якому невмолима льюгіка історичних подій поведе всі робітничі партії” [41, 1].

Аналіз ідеологічних засад і практичної діяльності УСДП, партійної преси дозволяє зробити висновок, що УСДП після свого VI з’їзду фактично перетворилася в легальну прибудову КПСГ-КПЗУ. Поряд з УСДП діяла ще одна легальна прокомуністична організація – Союз пролетаріату міст і сіл (СПМіС), а відмінність між ними чітко з’ясував окружний секретар КПСГ: до складу СПМіС, утвореного КПСГ-офіційною, входили комуністи різних національностей, тоді як УСДП стала аналогом СПМіС для “української вулиці”, була опанована КПСГ і включала лише українців. Підкреслювалося, що КПСГ опанувала “вершину” УСДП [22, 105]. В умовах кризи українського суспільно-політичного руху після березневої ухвали Ради послів 1923 р. почалося масове зростання кількості місцевих організацій УСДП, що були утворені за сприяння партійної управи та рядових комуністів. Зокрема, комуніст В. Корбутяк став ініціатором утворення дев’яти селянських рад УСДП у Коломийському і Снятинському повітах [23, 102 зв.]. УСДП навіть спромоглася організувати у червні 1923 р. окружний партійний з’їзд на Покутті та Дрогобицьку партійну конференцію щодо професійних організацій. Газета “Kurjer lwowski” повідомляла, що позиції УСДП на селі, “особливо серед безземельних і малоземельних, зростають з дня на день, усуваючи звідти впливи українських трудовиків і радикалів. У багатьох округах її впливи є виключні” [45, 1].

Політика УСДП вплинула на еволюцію Української парламентарної репрезентації (УПР). Створена у травні 1923 р., соціалістична фракція Українського сеймового клубу скликала 17 листопада 1923 р. у Луцьку нараду, яка прийняла ухвалу про визнання програми партії і організацію обласного осередку УСДП Волині, Холмщини, Полісся і Підляшшя. Крім того, учасники наради делегували шість членів до управи УСДП [5, 51]. 9 грудня 1923 р. на розширеному засіданні Головної управи УСДП у Львові чотири депутати соцфракції стали членами управи, а один – заступником члена управи [38, 5]. Отже, соцфракція УПР стала парламентським представництвом УСДП.

Поліція спрямувала проти прокомуністичної УСДП масові репресії. 19 грудня 1923 р. Міністерство внутрішніх справ Польщі постановило ліквідувати УСДП у зв’язку з “виразно комуністичним напрямком діяльності” [19, 6а]. Ліквідаційна

акція відбулась 30 січня 1924 р. Було проведено понад 10 тисяч обшуків і 2 тисячі арештів, заборонено видавництво партійної преси (у Львові – газет “Вперед”, “Земля і воля” та журналу “Нова культура”, в Луцьку – газети “Селянська доля”) [36, 5]. Ліквідуючи УСДП, польська влада завдала удару по українству взагалі. “Труси і арешти серед українського громадянства 30 і 31 січня, – заявив депутат польського сейму С. Маківка, – можна рахувати за найбільші репресії, які практикувалися польським урядом до сього часу” [42, 1].

Радикальне крило після розпуску УСДП перейшло до нелегальної КПЗУ. Близько третини з 34 делегатів II з'їзду КПЗУ (жовтень 1925 р.) становили колишні соціал-демократи [7, 1-33]. Комуніст М. Теслюк писав, що до складу КПЗУ вступило понад 600 соціал-демократів [47, 155]. 22 лютого 1924 р. п'ять із дев'яти членів соцфракції (Я. Войтюк, А. Пашук, Х. Приступа, Й. Скрипа і В. Мохнюк) заснували у сеймі окремих клуб УСДП, який обстоював лінію КПЗУ. Характерно, що діяльність Секретаріату посольської фракції УСДП у Львові, забороненого поліцією наприкінці травня 1924 р., очолив комуніст В. Попель [21, 19]. 7 листопада 1924 р. чотири члени клубу УСДП (крім В. Мохнюка) об'єдналися з двома польськими комуністами в Комуністичну посольську фракцію.

Отже, спричинена поразкою Української революції, політична еволюція призвела УСДП до виходу з національно-державницького табору. Вона перейшла на комуністичні позиції і вбачала перспективи національного визволення у пріоритеті соціального й інтернаціонального. Це послабило єдність національно-демократичних сил, які боролися проти польської анексії Західної України. УСДП на колишніх соціал-демократичних позиціях була відновлена лише у грудні 1928 р.

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 20, спр. 1016.
2. Там само, ф. 6, оп. 1, спр. 5.
3. Там само, спр. 15.
4. Там само, спр. 20.
5. Там само, спр. 30.
6. Там само, спр. 76.
7. Там само, спр. 219.
8. Там само, ф. 233, оп. 1, спр. 10.
9. Центральний державний історичний архів України у Львові, ф. 205, оп. 1, спр. 427.
10. Там само, спр. 539.
11. Там само, ф. 309, оп. 1, спр. 2183.
12. Там само, оп. 2, спр. 168.
13. Там само, ф. 581, оп. 1, спр. 113.

14. Державний архів Львівської області, ф. 1, оп. 56, спр. 196.
15. Там само, оп. 57, спр. 516.
16. Там само, ф. 121, оп. 2, спр. 187.
17. Там само, ф. 256, оп. 1, спр. 38.
18. Там само, спр. 40.
19. Там само, ф. 271, оп. 1, спр. 291.
20. Там само, спр. 292.
21. Там само, спр. 304 а.
22. Державний архів Івано-Франківської області, ф. 2, оп. 1, спр. 143.
23. Там само, спр. 174.
24. Вперед. – 1921. – 27 берез.
25. Там само. – 21 трав.
26. Там само. – 4 черв.
27. Там само. – 11 черв.
28. Там само. – 26 черв.
29. Там само. – 17 серп.
30. Там само. – 11 листоп.
31. Там само. – 1922. – 19 січ.
32. Там само. – 25 січ.
33. Там само. – 27 січ.
34. Громадська думка. – 1920. – 12 лип.
35. Громадський вістник. – 1923. – 29 берез.
36. Діло. – 1924. – 27 лют.
37. Земля і воля. – 1920. – 20 черв.
38. Там само. – 1923. – 16 груд.
39. Там само. – 1924. – 20 січ.
40. Наша правда. – 1921. – 18 черв.
41. Там само. – 1923. – 21 квіт.
42. Наше життя. – 1924. – 17 лют.
43. Укр. вістник. – 1921. – 11 черв.
44. Там само. – 5 серп.
45. Kurjer lwowski. – 1924. – 30 stycz.
46. Słowo polskie. – 1920. – 26 kwiet.
47. Теслюк М. М. У боротьбі за возз'єднання. Сторінки спогадів. – Львів, 1988. – 244 с.
48. Чернецький А. Спомири з мого життя. – Лондон, 1964. – 143 с.
49. Лозинський М. Галичина в рр. 1918-1920. – Відень, 1922. – 228 с.
50. Макух І. На народній службі. – Дітройт, 1958. – 628 с.
51. Стахів М. Проти хвиль. Історичний розвиток українського соціалістичного руху на західних українських землях. – Львів, 1934. – 136 с.

52. Стахів М. Хто винен? З історії комуністичного руху та його помічників. – Львів, 1936. – 232 с.

I. Y. Raikivski.

THE UKRAINIAN SOCIAL DEMOCRATIC PARTY'S EVOLUTION TOWARD LEFTIST RADICALISM (1920-1924).

The paper focuses on the activity of the Ukrainian Social Democratic Party (USDP) - a most influential Halychyna's political organisation in the early 1920's. The party sought the establishment of the unified Ukrainian socialist state and enjoyed the support of the Ukrainian labor. At that period the USDP, an active force in the Ukrainian revolution of 1917-1920, shifted to leftist radicalism. This circumstance served as a reason for the disbandment of the party by the Polish occupation authorities. The article highlights the causes, essence and implications of the leftist reorientation of the USDP.

Л.Р. Дрогомирецька

ІДЕЙНІ ОСНОВИ УКРАЇНСЬКОГО КООПЕРАТИВНОГО РУХУ В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ В ТЕОРЕТИЧНИХ ПРАЦЯХ Ю.ПАВЛИКОВСЬКОГО

Система кооперації, що склалася в Західній Україні в 20-30-х рр. ХХ ст., була закономірним результатом тривалих пошуків найоптимальніших форм і методів кооперативної діяльності відомими представниками соціально-економічної думки краю і базувалася на вивченні ідейних та організаційних засад кооперативного руху в різних країнах світу та їх творчому застосуванні на українському ґрунті.

Серед провідних українських кооперативних діячів, які відіграли важливу роль у формуванні підвалин економіко-правової концепції національної кооперації, чільне місце належить теоретикові й ідеологові українського кооперативного руху, довголітньому керівникові української кооперації в Західній Україні – Юліанові Павликовському.

Усе своє свідоме життя Ю.Павликовський присвятив ідеї національно-економічної незалежності українського народу, а засобом досягнення цієї мети вважав створення всенародної кооперативної організації, покликаної "виховати господаря своєї землі" [8; 2].

Слід звернути увагу на те, що ідеї, які у свій час започаткував Ю.Павликовський у галузі українського кооперативного руху, і нині не втратили своєї

актуальності, оскільки саме у сфері ринкової економіки й національної кооперації ми маємо колосальний досвід, гідний наслідування. Ми не ставимо перед собою завдання повністю висвітлити теоретичні й практичні здобутки Ю.Павликовського на кооперативній ниві, бо в одній статті це зробити неможливо. Зупинимось лише на окремих і, на нашу думку, найбільш важливих та актуальних моментах.

З автобіографічних матеріалів про життя і громадсько-політичну діяльність Ю.Павликовського дізнаємось, що народився він 20 липня 1888 р. в родині українського священика Володимира з роду Авдиківичів [з того ж роду походив Маркіян Шашкевич – Л.Д.] у селі Синькові Радехівського повіту. На шостому році життя став круглим сиротою, жив у селі Ясеніві Бродського повіту. У 1906 р. з відзнакою закінчив німецькомовну гімназію у Бродах. Юридичну освіту здобув у Львівському університеті [1; 67]. Однак кар'єра юриста не приваблювала юного Павликовського, і в 1910 р., за порадою відомого тоді діяча громадсько-економічної організації галицьких українців і голови товариства "Сільський господар" Євгена Олесницького, він вступив до Вищої школи хліборобської культури у Відні, де поряд з природознавчими багато уваги приділяв вивченню суспільно-економічних наук. У Відні Ю.Павликовський вперше ознайомився з теорією кооперації [3; 352].

Погляди Ю.Павликовського на кооперацію та її роль у суспільстві формувалися під впливом Австрійської історико-економічної школи соціологічно-економічного напрямку, прихильники якої вважали, що на шляху до нового соціального ладу необхідним є використання позитивного досвіду суспільно-економічних стосунків у минулому [3; 352].

Помітну роль у формуванні економічних поглядів Ю.Павликовського відіграли ідеї вчених-економістів, представників так званої інституційної економічної школи, які вважали, що для кожної нації притаманні історичні традиції й історично утворені суспільно-економічні інституції, які на шляху до прогресу не варто ліквідувати навіть тоді, коли вони затримують поступ вперед, а слід, використовуючи всі їхні позитивні якості, модернізувати таким чином, щоб вони давали користь громадянству [3; 353].

Аналізуючи і поглиблюючи ідеї західноєвропейських економістів у галузі кооперації, Ю.Павликовський назавжди обрав шлях, вказаний фактами історичного розвитку і зумовлений конкретними національно-політичними й соціально-економічними умовами життя українського народу. Кооперація, на його думку, повинна спиратися на "тверді закони господарського життя" [8; 3]. Ні в якому разі, вважав Ю.Павликовський, не можна нехтувати досвідом народу, а навпаки, треба вивчати його, "щоби до його додатніх прикмет нав'язати творчість у сучасність і шляхом культури праці підготувати майбутнє" [8; 3].

Вдумуючись у ці слова, мимоволі бачимо їх актуальність і в наш час, коли досвід діяльності українських кооперативних організацій в Західній Україні в 20-30-х рр. ХХ ст., який, на жаль, є недостатньо вивченим у сучасній науці, міг би гідно прислужитися в справі розбудови економічно сильної незалежної України.

Внесок Ю.Павликовського у розвиток ідеї кооперації в суспільно-економічній думці Західної України незаперечний. Його статті, доповіді, промови, теоретичні праці, в яких було висловлено чимало цікавих і важливих думок щодо усвідомлення місця і ролі української кооперації в суспільно-політичному й національно-економічному житті Західної України, були ілюстровані точними статистичними даними і відзначалися логічністю та переконливістю аргументів і тверджень.

Серед низки праць Ю.Павликовського найбільш вагомими є такі дослідження: "Слідами розвою ідеї кооперації і союзного устрою в "Народній Торговлі" (1923 р.), "Під прапором самопомочи: Кілька програмних думок про устрій праці" (1925 р.), "Кооперація й політика" (1926 р.), "Народ і кооперація" (1928 р.), "На профілях станів кооперативної думки і чину" (1934 р.), "Природа, мета і світогляд українського кооперативного руху" (1934 р.). Ці праці занесли його ім'я до списку теоретиків та ідеологів українського кооперативного руху і були ідеологічним підґрунтям успішного розвитку української кооперації в Західній Україні в 20-30-х рр. ХХ ст.

Дуже важливими, на наш погляд, є міркування Ю.Павликовського про економічну і соціальну природу української кооперації. Кооперативна ідея, ідея спілчанства, на його думку, не є чужою для українського народу, якому здавна притаманні риси колективізму і взаємодопомоги через схильність до життя та праці в громаді. "Український кооператизм, – писав він у своїй праці "Природа, мета і світогляд українського кооперативного руху", – дитина української душі і української землі ... і глибоко коріниться в реальнім ґрунті рідного середовища" [11; 7].

Оцінивши цей "реальний ґрунт" та політичне й соціально-економічне становище українського населення краю в умовах інонаціонального оточення, Ю.Павликовський прийшов до висновку, що в міжвоєнній Польщі український народ був внутрішньо готовим до кооперації і вбачав у ній єдиний на той час засіб економічного, соціального і національного порятунку. "Воля народу бути будівничими свого власного життя, – писав він, – ідея кооперації полонює маси, вшплює в них духа творчості, джерелом якої є свідомість мети і віра у власні сили народу" [5; 121].

Вбачаючи в кооперації єдиний шлях до господарського і духовного піднесення українського народу, Ю.Павликовський доводив, що досягти успіху можна тільки спільними зусиллями всіх українців. "Кооперативний рух прагне

бути всенароднім, тільки тоді він може очікувати успіхів господарських і суспільних" [7; 7].

Сила кооперації, на думку Ю.Павликовського, в її масовості. У своїй статті "Питання членства в наших кооперативних установах", опублікованій в 1921 р. на сторінках "Господарсько-кооперативного часопису", він писав: "Кооперативні спілки зобов'язані під крила свої горнути усі фізичні особи, які в зрозумінню ідеї кооперації бажать збірною самопоміччю, опертою о солідарність, поліпшити своє господарство. Чим більший гурт ідейних, господарних одиниць об'єднуєся в кооперативній спілці, тим більша її матеріальна і моральна сила" [9; 10].

Кооперація, вважав Ю.Павликовський, звертається не до суспільних, релігійних чи моральних поглядів людини, а насамперед до її господарського інтересу. Вона "стремить до всенародної організації мас на підкладі економічного інтересу одиниць, щоби неорганізовані визискувані маси з предмету "народнього господарства" вчинити ... безпосереднім керманичем обміну і витворювання дібр" [10; 14]. Тільки створивши "основи господарського життя збіднілої народної маси [кооперація] дає змогу розвинути дрімучим силам народу як матеріальним, так і духовним" [7; 7].

Кооперативні спілки, стверджував Ю.Павликовський, покликані формувати високу національну свідомість і досконалий тип людини. У кооперації, вважав він, панує не капітал, не річ, а людина, громадянин. На думку Ю. Павликовського, завдання кооперації – виховати людину-громадянина. "Кооперація, як ідея економічна, суспільна, – писав він, – вимагає від її сповідників творення не тільки власного їх добробуту, але також – і в тому суть ідеї – творення добробуту загалу способом чесним, благородним. Працюючи в кооперації, пересічна людина перестає думати тільки про себе, а думає про загал. Людина стає громадянином" [8; 3].

Виховання почуття громадського обов'язку в народі Ю.Павликовський вважав першою і головною умовою "перебудови його на справжню націю" [8; 3]. За його переконанням, український кооперативний рух є рухом "громадсько-творчим, джерелом свідомого вирощування свідомої своїх завдань суспільности" [11; 6], прагнення свої він "підпорядковує добру нації" [11; 6] і повинен носити суто національний характер. Тільки національна засада організації кооперативного руху є природною, а національна ідея, вважав Ю.Павликовський, зможе згуртувати народ у "творчий моноліт національної економічно-суспільної потуги" [6; 11].

Цікавими є думки Ю.Павликовського з приводу взаємовідносин кооперації і держави. Український кооперативний рух, вважав він, є "рухом самостійним", який "не бажає узалежнювати себе від нічиїх посторонніх впливів" [11; 10].

"Від держави, – на думку Ю. Павликовського, – кооперативний рух повинен вимагати доцільних законів, які управляютимуть б свобідний розвиток

самостійного кооперативного руху: доцільної економічної, скарбової і соціальної політики, яка ... охороняла б трудові верстви їх організації; справедливого примінення законів, а на випадок ломання їх органами влади – охорони перед надужиттям“ [11; 11].

Ні в якому разі, вважав Ю.Павликовський, не можна дозволити державі втручатися у внутрішні справи кооперації. Тому кооперація не повинна приймати матеріальної допомоги ”від нікого постороннього, а тільки від власних сил, матеріальних і моральних, солідарно пращуючих“ [8; 3].

Кооперація – форма економічного життя, і тому, щоб не перетворити її в трибуну політичного протистояння, слід зберігати її нейтралітет.

Через те цілком зрозумілим є ставлення Ю.Павликовського до прагнення різних політичних партій і угруповань підпорядкувати кооперацію своїм інтересам. Єдиною платформою, на якій кооперативний рух сходиться з політичними партіями, вважав він, є ”боротьба за поступ.“ Партії ведуть її заради здійснення своєї політичної програми, а кооперативний рух – заради здійснення ідей кооперації [7; 7].

Таким чином, своєю теоретичною роботою Ю.Павликовський зробив значний внесок у формування ідеології українського кооперативного руху як однієї з форм боротьби українського народу за національну незалежність. Основні засади його концепції:

- 1) опора на власні сили українського народу;
- 2) покращення господарського і духовного рівня спільними зусиллями всього народу;
- 3) виховання ідейних, національно-свідомих громадян, для яких найважливішим завданням є служіння громаді й рідному українському народові.

Внесок Ю.Павликовського в розвиток українського кооперативного руху в Західній Україні не обмежується його теоретичними працями. Багато зробив він і як організатор відбудови української кооперації в міжвоєнній Польщі та довголітній її керівник. Авторитет, глибокі знання і природна схильність до громадської роботи дозволяли йому поєднувати роботу майже у всіх керівних органах української кооперації у Західній Україні: в 1921-1939 рр. він був незмінним головою ради Ревізійного союзу українських кооперативів [РСУК] – центрального кооперативного об'єднання, організаційного і ревізійного осередку української кооперації; в 1926-1939 рр. – головою надзірної ради верховного об'єднання молочарської кооперації ”Маслосоюз“; в 1925-1939 рр. – членом надзірної ради організаційного й ревізійного центру української кредитної кооперації ”Центробанк“; в 1923-1933 рр. – членом дирекції, а в 1933-1939 рр. начальним директором центрального об'єднання міських споживчих кооперативів ”Народна торгівля“ [4; 15, 16].

Як керівник української кооперації в Західній Україні, Ю.Павликовський прагнув забезпечити координацію всіх її ланок, бо вважав, що ”кооперація тільки тоді може зайняти в народньому житті відповідне місце, якщо вона буде являти з себе один суцільний організм, окремі частини якого доцільно використовуються, виконуючи приділену їм роботу в тісному контакті з другими і при повній їх товариській допомозі“ [12; 3].

Ідеї, задля яких жив і працював Ю.Павликовський, знаходили шлях до сердець людей і проростали на благодатному ґрунті української суспільності. З року в рік українська кооперація зміцнювала свої громадські позиції, дедалі активніше поширювала і краще налагоджувала економічну діяльність, регулювала грошовий обіг, пошавлювала громадське життя. Якщо в 1921 р. кооперативна організація краю об'єднувала 579 кооперативів, членами яких були 166 371 чол. [2; 21, 22], то в 1939 р. на території Західної України працювало 2360 (об'єднаних у власній спільній організації) споживчих кооперативів по селах, 233 виробничих і торговельних кооперативів по містах, 143 молочарських кооперативи районного типу, 688 кредитних кооперативів, 28 окружних кооперативних союзів, 4 фахові кооперативні центральні [3; 481]. Усі вони об'єднували понад 700 тис. чол. [3; 480], які відчували себе часткою великого організму, від успішного функціонування якого залежав їхній добробут.

Але ще більшими були ідейно-моральні здобутки української кооперації, які не можна відобразити ніякими цифрами, ніякою статистикою.

Українська кооперація, поряд з іншими громадсько-політичними організаціями, виховувала в українського народу почуття національної гордості, моральної і духовної сили, прищеплювала сотням тисяч своїх членів нову, животворну ідею національної господарської солідарності. І в цьому була велика заслуга Юліана Павликовського – великого громадського діяча, людини-громадянина, який, на думку відомого історика українського кооперативного руху А.Качора, належав до когорти тих людей, які ”творять підвалини суспільно-громадського життя і на яких це життя тримається“ [4; 31].

Ю.Павликовський свято вірив в ідею кооперації та невтомно працював, щоб український народ став економічно незалежним, бо тільки тоді він зможе ”дійти до досконалості своєї самоорганізації, тобто до власної держави“ [11; 12].

1. Центральний державний історичний архів України у Львові, ф.309, оп.1, спр.389.

2. Державний архів Івано-Франківської області, ф.2, оп.9, спр.112.

3. Витанович І. Історія українського кооперативного руху. – Нью-Йорк, 1964. – 624 с.

4. Качор А. 35 літ на службі народу [пам'яті інж. Ю. Павликовського]. – Вінніпег: накл. ”Кооп. Громади“, 1950 – 31с.

5. Павликовський Ю. Галичина після війни 1914-1920 рр. // Кооперативна республіка. – 1928. – Ч.3. – С. 121-128.
6. Павликовський Ю. День кооперації, його генеза, ідея і спосіб святкування. – Львів: накл. Т-ва Укр. Кооператорів, 1938. – 16 с.
7. Павликовський Ю. Кооперація й політика // Господарсько-кооперативний часопис. – 1926. – Ч.41-42. – С. 6-9.
8. Павликовський Ю. Народ і кооперація // Кооперативна республіка. – 1928. – Ч.2-4. – С. 2-4.
9. Павликовський Ю. Питання членства в наших кооперативних установах // Господарсько-кооперативний часопис. – 1921. – Ч.1. – С. 10-13.
10. Павликовський Ю. Під прапором самопомочи: Кілька програмних думок про устрій праці. – Львів: "Сільський господар", 1925. – 47 с.
11. Павликовський Ю. Природа, мета і світогляд українського кооперативного руху. – Львів, 1934. – 16 с.
12. Павликовський Ю. Слідами розвою ідеї кооперації і союзного устрою в "Народній Торговлі" з нагоди 40-ліття її праці [8.XII. 1883 – 8.XII. 1923]. Нарис з поля нашої споживчої кооперації. – Львів: накл. Кр. Союзу споживчого "Народна Торговля" у Львові, 1923. – 63 с.

L.R. Drahomyretska.

THE IDEOLOGICAL ELEMENTS OF THE UKRAINIAN
COOPERATIVE MOVEMENT IN WESTERN UKRAINE
ILLUMINATED BY Y. PAVLOVSKII'S RESEARCH PAPERS.

The article focuses on the activity of the theorist, ideologist and long-term leader of the cooperative movement in Western Ukraine – Yulian Pavlykovskiy – and his contribution to the concept of cooperative movement. Analysing Y.Pavlykovskiy's theoretical works the author tries to show his role in forming cooperative movement ideology as one of the vehicles for achieving Ukraine's national and economic independence. The author also indicates the major components of Y.Pavlykovskiy's ideology for national cooperative movement.

С.Д.Сворака, С.М.Дерев'янка

ОСВІТА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ОБЛАСТЕЙ ДРУГОЇ
ПОЛОВИНИ 40-Х – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 60-Х РР. ХХ СТ. В
ІСТОРИОГРАФІЇ
(продовження)

Спільним для реферованих у першій половині нашої статті робіт є те, що їх автори не лише обмежуються численним наведенням кількісних показників (це особливо характерно для названої праці О.Я.Завадської) розвитку системи освіти, її матеріально-технічного забезпечення, підготовки і перепідготовки вчительських кадрів, а й вдаються до з'ясування суто педагогічних процесів, аналізують навчальні програми та учбові плани з тих чи інших предметів для окремих класів, аргументують доцільність їх частих змін та уточнень. Однак вийти за межі усталеного в той час погляду на роль школи в суспільстві та вчителя в ній автори не змогли. Узагальнюючи досвід трудового виховання і політехнічного навчання, реорганізації шкільної мережі, підготовки та перепідготовки педагогічних кадрів і перебудови навчально-виховної роботи, автори дотримувались концепції освіти, яку оприлюднив з'їзд вчителів України (14-16 квітня 1959 р.). Обговоривши доповідь міністра освіти УРСР "Завдання шкіл і вчителів республіки в світлі рішень XXI з'їзду КПРС і Закону про зміцнення зв'язку школи з життям та про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР", з'їзд ухвалив звернення до всіх працівників освіти УРСР. У ньому, зокрема, зазначалося: "Піднесемо науково-методичний рівень і ефективність кожного уроку, лабораторної роботи, екскурсії! Широко використовуватимемо в навчально-виховних цілях місцевий матеріал з життя заводів, фабрик, радгоспів і колгоспів. Щоб забезпечити глибокий зміст навчання і виховання, кожний з нас повинен стати справжнім майстром педагогічної справи, проявляти творчу ініціативу, систематично працювати над підвищенням свого ідейно-теоретичного рівня, фахової кваліфікації, оволодівати основами промислового і сільськогосподарського виробництва, широко застосовувати передовий досвід вчителів, педагогічну спадщину Н.К.Крупської, А.С.Макаренка та інших видатних педагогів" [47]. У руслі цієї, черговий раз задекларованої, концепції комуністичної освіти та виховання й викладали її історію впровадження в життя згадані автори.

Акцентуючи увагу на цій обставині, ми не маємо наміру применшувати ефективність і динамізм зазначеної концепції навчання й виховання. Успіхи радянської системи освіти загальновідомі. Однак вона знецінювалася відкиданням ролі й місця у вихованні та навчанні національних аспектів, а її форсована інтернаціоналізація, рівнозначна зросійщенню, відривала систему

освіти від загального контексту суспільно-політичного життя. Для західноукраїнського регіону неадекватність декларації і реальних процесів у житті була особливо рельєфною. Тож про “використання місцевого матеріалу” з життя заводів і фабрик, радгоспів і колгоспів у навчально-виховних цілях без їх відповідного препарування не могло бути й мови. Тому й у реферованих працях національні аспекти, особливо тенденції зростання школи в західних областях України, їх авторами обійдені.

Особливою заполітизованістю позначена колективна монографія “Розквіт народної освіти в західних областях України” [48], видання якої приурочене до 40-річчя включення західноукраїнських земель до складу УРСР. Її швидше можна було б характеризувати як посібник пропагандиста, ніж наукове дослідження.

Ключ до сприйняття монографії читачеві й пропагандистові автори заклали у вступному розділі “Щасливі навіки в дружній сім’ї народів-братів”: “Ленінська національна політика КППС забезпечила інтернаціональне згуртування трудящих мас, зміцнила дружбу народів Союзу Радянських Соціалістичних Республік (підкреслення наше – С.С., С.Д.), яка стала могутньою рушійною силою радянського суспільства, невичерпним джерелом творчої енергії всіх радянських людей у боротьбі за перемогу соціалізму. Ленінська національна політика КППС створила умови для всебічного розквіту радянських соціалістичних націй і дальшого їх зближення (підкреслення наше – С.С., С.Д.). На основі суспільної власності на засоби і знаряддя виробництва, єдності економічного, соціально-політичного і культурного життя, марксистсько-ленінської ідеології, інтересів і комуністичних ідеалів робітничого класу в нашій країні склалася нова історична спільність людей – радянський народ (підкреслення наше – С.С., С.Д.).

Завдяки братерській взаємодопомозі і співробітництву всіх радянських народів, особливо безкорисливій допомозі великого російського народу (підкреслення наше – С.С., С.Д.), усі нації і народності СРСР за короткий строк змогли створити потужну промисловість, висококомеханізоване сільське господарство, передову культуру і науку” [49].

Ми виділили ті основні компоненти, які властиві реферованій монографії і які мали бути в усіх суспільствознавчих публікаціях, у яких йшлося про радянську добу в історії України. У згаданому ключі відбиралися й відповідні факти. Той самий фактичний матеріал, який міг би спонукати дослідника до інтерпретації іншого характеру, був, з одного боку, недоступний для нього, а з другого, – зайвий через політичне завдання дослідження.

Промовисті й назви решти розділів монографії: “Великий Жовтень і народна освіта на західноукраїнських землях до возз’єднання з Радянською Україною”, “Становлення і розвиток загальноосвітньої школи в період

будівництва соціалізму”, “Запровадження загальної середньої освіти молоді в умовах розвинутого соціалізму і будівництва комунізму”, “Професійно-технічна освіта”, “Вища і середня спеціальна освіта”. Порушені в монографії окремі складові проблеми викладаються авторами спрощено, однобічно, ніби в реальному житті й не було якихось колізій. Виняток складає II розділ монографії – “Великий Жовтень і народна освіта на західноукраїнських землях до возз’єднання з Радянською Україною”, в якому використані різноманітні документи та матеріали, проблема висвітлюється на широкому тлі суспільно-політичного, економічного й культурного життя, автори послуговуються більш широким спектром методів дослідження. На жаль, цього не можна сказати про решту розділів монографії.

Не втратив значення для дослідників історії розвитку народної освіти в Україні і збірник статей “Школа і життя” [50], що вийшов з друку 40 років тому. Відкривала його стаття міністра освіти УРСР, в якій він розповідав про впровадження виробничого навчання в школах республіки, його динаміку, професійну орієнтацію та кількісні параметри. Крім цього, авторами решти 78 статей були керівники партійних та освітянських органів, директори заводів і голови колгоспів, учні. Серед авторів збірника 16 представляли західноукраїнський регіон. Вони розповідали про організацію виробничого навчання в тій чи іншій школі, зв’язок учнівських колективів з виробництвом, роботу учнівських бригад. Зокрема, 1959 р. в УРСР у 4648 виробничих і 4409 ремонтно-будівельних учнівських бригадах працювало 297 914 школярів [51]. Можна по-різному оцінювати результати трудової діяльності учнівських бригад, як і її роль у вихованні та професійній орієнтації учнів, проте сам факт залучення школярів до суспільно корисних справ, про які йдеться в збірнику, є знаменним. Цим і сьогодні корисний згаданий збірник. У ньому зафіксовані “славні трудові діла школярів України” за 1959 р.: школярі виростили урожай сільськогосподарських культур на площі 107 487 гектарів, виробивши 18 535,6 тисячі трудоднів; виростили 5 мільйонів кролів і 7 мільйонів птиці; збудували 4288 навчальних майстерень, класів, спортзалів, теплиць; виготовили наочних посібників на суму 2 769 000 карбованців; зібрали 214 тонн лікарських рослин; радіофікували і електрифікували 27 тисяч шкільних приміщень і хат колгоспників; зібрали 72,5 тисячі тонн металобрухту; посадили 25 мільйонів плодкових і декоративних дерев [52]. Крім того, з 17 тисяч випускників класів з виробничим навчанням у 1958 р. 7200 одержали атестати та свідоцтва про присвоєння кваліфікації токаря і слюсаря, близько 5 тисяч – механізатора сільського господарства, 550 – електромонтера, 600 – рільника, городника і тваринника [53]. З огляду на сьогоднішній стан і школи з її виробничим навчанням, і економіки з її реформуванням зафіксовані в реферованому збірнику статей цифрові показники

могли б стати предметом справді наукового аналізу теоретиків та істориків педагогічної науки незалежної України, потреба в якому очевидна.

У цілому ж аналіз як історичної, так і педагогічної (історико-педагогічної) літератури стосовно теми нашого дослідження та його хронологічних і географічних рамок свідчить про те, що процес узагальнення набутого досвіду, його переосмислення все ще попереду, що в цьому плані зроблено лише перші кроки. У зв'язку з цим варто назвати праці В.К.Майбороди, А.М.Алексюка, Б.М.Ступарика і В.Ф.Моцюка, В.Г.Кузя, Ю.Ф.Руденка і З.О.Сергійчука, В.Ф.Паламарчук [54]. Праця В.К.Майбороди становить певний інтерес і для нашого дослідження тим, що в ній з цілісної структури національної освіти виокремлюється надзвичайно важлива її складова частина – проблема становлення і розвитку національної вищої педагогічної освіти в Україні. Автор досліджує еволюцію форм вищої педагогічної освіти, структуру, мережу навчальних педагогічних закладів, зміст та організацію навчання, формування контингенту студентів і педагогічних кадрів у різні періоди, у тому числі й у досліджуваний нами. Варто лише зазначити, що робота вийшла друком 1992 р. і не всі порушені в ній проблеми знайшли належне переосмислення.

Інші, названі вище, праці історико-педагогічного характеру цінні спробою винести з минулого досвіду відповідні уроки, що були б повчальними в процесі нинішнього докорінного реформування усєї системи освіти в Україні. Вони служать для повнішого прочитання праць А.Макаренка, К.Ушинського, В.Сухомлинського; для того, щоб повернути освітянам творчу спадщину визначних українських педагогів Г.Ващенко, С.Русової та інших, використати її при розробці концепції сучасної національної системи освіти й виховання. У цьому плані багатообіцяючою, на наш погляд, є праця В.С.Лутая “Філософія сучасної освіти” [55], рекомендована Міністерством освіти України як навчальний посібник. У передмові читаємо: “При написанні цього першого посібника з філософії освіти автор намагався, наскільки це можливо, спиратися на найважливіші досягнення світової думки з даного предмета, а також включити в нього великий доробок з цієї проблематики видатних педагогів, філософів, психологів, інших вчених, релігійних діячів України і Росії” [56]. І треба відзначити, що автор успішно виконав окреслене завдання. Він не тільки обстоює синергетичну методологію пізнання, а й застосовує її при розв’язанні дослідницьких завдань. “Застосування синергетичної методології для вирішення цієї проблеми (взаємодії двох атрибутивних протилежних властивостей усього буття – руйнуючого і створюючого – С.С., С.Д.) означає, що кожний результат конкретної педагогічної дії потребує негайного аналізу в плані його співвідношення з метою цієї дії. Причому коли такий результат приходить в суперечність з метою дії, то це значить, що дана педагогічна дія як створююча

сила вийшла за свою межу і перетворилась у руйнуючу і що це потребує суттєвих корективів даного процесу педагогічної діяльності і тієї мети, яка його визначає” [57]. Однак, застосовуючи діалектико-синергетичну методологію до вирішення найважливіших проблем педагогіки, автор водночас досить толерантно ставиться до праць інших авторів, підготовлених на інших методологічних засадах, включає їх до списків рекомендованої літератури щодо кожного розділу своєї роботи.

У післямові реферованого посібника автор висловлює сподівання, що вихід його у світ “спонукає до написання інших варіативних курсів з філософії освіти, а можливо, й до згуртування колективу авторів для написання розширеного підручника з філософії освіти, в якому більш систематизовано будуть викладені найважливіші досягнення як світової думки, так і найкращі розробки фахівців України” [58]. Підготовка такого видання вимагатиме від його авторів широкого залучення фактичного матеріалу, оцінок, висновків та рекомендацій дослідників з інших галузей науки, насамперед істориків, соціологів, етнологів, політологів та ін. У свою чергу дослідникам історії розвитку освіти, педагогічної мети та засобів її досягнення в конкретних історичних умовах стануть в пригоді й праці з теорії та історії педагогіки. Цим і корисна праця В.С.Лутая для нашого дослідження.

Ми не ставили перед собою завдання здійснити історіографічний аналіз праць О.Рубльова і Ю.Черченка та Г.Касьянова [59]. Проблем освіти в західноукраїнському регіоні вони не порушують. Однак подана в названій першій книзі інформація про культурно-мистецьке життя у перші повоєнні роки у Львові та про зародження в Україні руху шістдесятників (у другій книзі) дозволяє значно ширше глянути і на стан освіти, школи, учительства в західних областях УРСР у досліджуваний нами період.

Серед дисертаційних робіт, крім згаданої вже дисертації І.Я.Кошарного, в яких порушені питання освіти в західноукраїнському регіоні в окремі періоди, що повністю чи частково входять до хронологічних рамок нашого дослідження, слід назвати кандидатські дисертації В.Літянського, І.Забокрицького, М.Моторнюка, А.Ігнатенка, В.Ракова та С.Сворака [60].

Частина цих дисертаційних робіт, зокрема І.Забокрицького, В.Літянського та А.Ігнатенка, виходить за хронологічні межі нашого дослідження, до того ж чотири з них (окрім робіт В.Літянського та С.Сворака) підготовлені в руслі історико-партійної науки, що в умовах радянської влади відігравала провідну роль в усьому суспільствознавчому циклі дисциплін. У таких роботах не стільки досліджувались існуючі в реальному житті процеси та явища, скільки з цього багатомірного життя вибирались факти для “підтвердження” перетворюючої ролі партії, торжества її “історичних накреслень”, включаючи й систему народної освіти. В історіографічному сенсі ці роботи мало давали для нарощування знань,

а методологічні засади їх підготовки регламентувались основоположним в ті часи принципом партійності науки. Для цих робіт характерний спрощений підхід, одноманітність використаних джерел, у трактуванні яких визначальними були класовий підхід та ідеологічне завдання. Такі недоліки властиві й кандидатській дисертації С.Сворака. Саме ця обставина виявилась однією із причин, що спонукали автора повернутися до цієї теми у нових часових і політичних вимірах та на основі нових методологічних засад.

До історіографічного аналізу нами залучені й публікації двох провідних журналів України історичного та історико-педагогічного характеру, що виходили в досліджуваній нами період, – “Український історичний журнал” та журнал “Радянська школа”. “Український історичний журнал” бере початок свого існування з 1957 р. У тому ж році було випущено три номери. Впродовж 1958-1964 рр. журнал виходив раз на два місяці. З публікацій журналу у 1957-1964 рр. близькими до теми нашого дослідження виявилось близько 30 статей, повідомлень та рецензій.

Опубліковані в журналі статті, в яких тією чи іншою мірою висвітлюються проблеми освіти в західноукраїнському регіоні, не вносять суттєвих доповнень до наявного на той час інформаційного матеріалу. Такий висновок зумовлений тим, що, по-перше, їх авторами виступали ті ж науковці, про праці яких (монографії й дисертації) йшлося вище, а, по-друге, тим, що при підготовці як монографій, так і статей можливості використання ними джерел, відбору архівних матеріалів були однаково обмежені. До наукового обігу ними могли бути введені і вводилися наперед відфільтровані існуючою на той час архівною системою факти.

За таких обставин наше зацікавлення було спрямоване на опубліковані в журналі матеріали інформаційного характеру: звіти про науково-дослідну роботу інститутів, повідомлення про конференції вчителів історії, зустрічі членів редколегії “Українського історичного журналу” з читачами, інформація про обговорення другого тому “Історії Української РСР” науковцями та викладачами-суспільствознавцями провідних наукових центрів України [61]. Проте й у цьому напрямку історіографічного аналізу наша спроба пошуку нових методологічних підходів до оцінки проблем, що складають предмет нашого дослідження, або ж урізноманітнення наукових фактів виявилась непродуктивною. Погляди звичайного вчителя історії (на конференції вчителів історії у м. Станіславі (Івано-Франківську) восени 1960р. [62], наприклад, брало участь 500 чоловік – СС., С.Д.) і вченого Інституту історії АН УРСР на схему й суть українського історичного процесу були тотожні. Інакше й бути не могло, адже ця схема розроблялась і дещо “уточнювалась” у Москві. Як повідомляв журнал українських істориків, над “удосконаленням” того ж другого тому “Історії Української РСР” працювали спільно вчені Інституту історії

АН СРСР та Інституту історії АН УРСР. До того ж, “велике значення для поліпшення тексту II тому “Історії Української РСР”, – відзначалося в журналі, – мали наради, які відбулися в Києві, Харкові, Одесі і Львові, а також обговорення цього видання на нараді старих більшовиків у Москві (підкреслення наше – С.С., С.Д.) [63]. За такої пильної уваги Москви до висвітлення історії України, надто ж суспільно-політичного життя в її західному регіоні у досліджуваній нами період, говорити про плюралізм поглядів дослідників українського історичного процесу не доводиться. Навіть “поліпшення викладання історії в школі” в Україні настало після постанови ЦК КПРС і Ради міністрів СРСР від 8 жовтня 1959 р. (тоді до навчального плану 7-8 класів було включено “елементарний курс історії УРСР” [64] – С.С., С.Д.), а шляхи “удосконалення історичної освіти” визначила постанова ЦК КПРС і Ради міністрів СРСР від 14 травня 1965 р. (тоді курс історії УРСР в школах України було замінено курсом історії СРСР і УРСР [65] – С.С., С.Д.). Варто лише зазначити, що обидві акції – як “поліпшення”, так і “удосконалення” – започатковані Академією педагогічних наук РРФСР.

Цікавою з історіографічної та історіософської точки зору виявилась невеличка публікація А.Кольчука “Багато галасу даремно” [66], в якій йшлося про участь у роботі XI Міжнародного конгресу істориків у Стокгольмі кількох істориків з української діаспори. У виступах на конгресі, як подає журнал, вони “силкувалися довести, що Київська Русь не була коліскою братніх народів – українського, білоруського та російського” [67], а також звеличували “роль зрадника українського народу Мазепи” [68]. “Підтримані деякими буржуазними вченими, українські зарубіжні дослідники, – продовжував автор публікації, – хотіли створити враження, нібито українська буржуазна історіографія переживає нині мало не добу Ренесансу, перебуває в стані розквіту і т.д.” [69].

Про можливості збагачення історичної науки, особливо при висвітленні подій новішого часу, розширення аспектів досліджень розмірковував на сторінках журналу і Ф.П. Шевченко [70]. Хоч стаття і мала назву “Історична наука і сучасність у світлі рішень ХХІ з’їзду КПРС”, вона спонукала істориків до роздумів. Звертаючи увагу на важливість використання для наукового аналізу архівних матеріалів, у тому числі й поточних архівів, матеріалів періодичної преси, автор писав: “Напевно, доведеться знайти також інші форми і можливості для безпосереднього ознайомлення з дійсністю, ввійти в прямий контакт з творцями історії. Безпосереднє вивчення життя, контакт з людьми дадуть багато істориків, підкажуть йому нові теми, розширять аспект дослідження, сприятимуть збагаченню науки фактами, які не знайшли свого відображення в інших джерелах” [71].

Сьогодні зайвою була б спроба гадати над мотивами, які спонукали автора статті до таких міркувань. Однак викладений ним погляд на завдання історика у

висвітленні подій новітнього часу приваблює. Інша річ, що в статті йшлося про можливість й завдання, реалізувати які в той час не дозволяла ні існуюча “радянська історична школа”, ні її методологія й методика. З цієї ж причини, на наш погляд, не зміг впродовж багатьох років реалізувати свої можливості і “Український історичний журнал”.

Гнітюче враження залишає аналіз публікацій журналу “Радянська школа” – органу Міністерства освіти УРСР. Покликаний розкривати суть, мету, завдання і закономірності виховання, його роль в житті суспільства й розвитку особи, журнал у досліджувані нами роки фактично був перетворений у політичний довідник для працівників освіти, вчителів. Кожен номер журналу, а нами проаналізовано їх більше 100, відкривався передовою чи редакційною статтями, присвяченими черговим рішенням партійних та радянських органів, річницям революційних подій, ювілеям партійних та радянських діячів. У 1950 р. наприклад, перший номер журналу відкривався статтею “Вибори до Верховної Ради СРСР – торжество радянської демократії”, № 2 – “Великий основоположник комуністичного виховання підрастаючого покоління”, № 3 – “Відносно марксизму в мовознавстві”, № 4 – “Сталінське піклування про народну освіту”. У другому номері журналу за той же 1950 р., наприклад, майже половину його обсягу займають такі статті: “Великий основоположник комуністичного виховання підрастаючого покоління” Г.Боришпольця, “Могутнє джерело виховання народних мас” С.Клітарєва, “Виховуємо учнів на біографіях Леніна і Сталіна” П.Несенюк, “Видатний організатор нової комуністичної культури” У.Тертичного.

Проблеми теорії виховання, дидактики, школознавства редколегія журналу (головними редакторами “Радянської школи” у досліджуваній нами період були: С.Філіпов, С.Чавдаров, М.Грищенко, Г.Пінчук, С.Астряб – С.С., С.Д.) штучно “прив’язувала” до тих чи інших політичних акцій, ініційованих вищими партійними інстанціями. 1954 рік, зокрема, проходив під знаком всенародного святкування 300-річчя возз’єднання України з Росією. Тож і в журналі “Радянська школа” ця тема була домінуючою. П’ятий номер журналу, за винятком однієї статті, було присвячено “українсько-російському єднанню”. Цю ж тему “поглиблювали” автори і наступного номеру. У ньому були опубліковані статті У.Дем’янчук “Братнє єднання культур російського і українського народів”, Т.Ігнатівської і О.Ломазової “Виховання піонерів в душі дружби народів” та “оригінальна”, на наш погляд, стаття С.Бабенка і Є.Сул’женко “Російсько-українські зв’язки в методиці викладання фізики”.

Значне місце на сторінках “Радянської школи” займали проблеми викладання історії в школі. За 1950-1955 рр. на цю тему в журналі було опубліковано 25 матеріалів. Переважна більшість з них була присвячена методиці вивчення різних тем з історії СРСР та всесвітньої історії, і лише в шести

публікаціях йшлося про вивчення історії України. За вказані роки в “Радянській школі” не було опубліковано ні однієї статті з історії західноукраїнських земель, а проблеми освіти в західноукраїнському регіоні розглядалися лише в трьох публікаціях. У статті У.Краглика, зокрема, йшлося про розвиток народної освіти в Тернопільській області (1954. – №5. – С.44-48), а в статтях М.Бойка (1955. – №6. – С.15-20) та А.Гончаренка (1955. – №6. – С.20-25) – в Закарпатті.

На початку 60-х рр. на сторінках журналу частіше почали друкуватися автори із західних областей. Пояснюється це, на нашу думку, насамперед “втихомиренням” краю, наслідком якого стало зміцнення тут позицій партійно-радянського режиму, а отже, й радянської системи освіти. В одному лише №12 журналу за 1962 р. було надруковано статті чотирьох авторів із західних областей України (це більше, ніж в усіх журналах за 1950-1955 рр.).

Завершуючи короткий огляд журналу “Радянська школа” за досліджуваній нами період, можна зробити висновок, що журнал був далекий від ролі і функцій рупора педагогічної думки в Україні, швидше, навпаки, він був перетворений в орган політичного інструктування вчителів, всіх працівників освіти. Його авторитет серед учителів і вплив на стан справ в освіті були мізерними.

Серед праць, які ми відносимо до третьої групи, нашу увагу привернули ті, автори яких представляють українську діаспору і безпосередньо чи дотично порушують питання освіти в західних областях України досліджуваного періоду або ж в цілому по УРСР. Поміж них виділимо роботи Г.Костюка, Д.Лобая, Р.Смаль-Стоцького, С.Галамая, І.Коляски та науково-популярний збірник “Російщення України” [72]. Першою ми назвали працю Г.Костюка, тому що, по-перше, в четвертій частині його праці – “Від доби терору до смерті Сталіна (1940-1953)” – йдеться про духовне життя українського народу з часу возз’єднання Західної України з УРСР до 1953 р. включно, а, по-друге, з огляду на досить примітне, з нашого погляду, зауваження автора історіографічного характеру. У “Слові від автора”, датованому 5 травня 1995 р., яким відкривається українське видання книги (англійською мовою праця Г.Костюка опублікована 1960 р. – С.С., С.Д.), автор пише: “У цих моїх давніх публікаціях компетентний читач сучасної України зустрине чимало тверджень і припущень, заснованих не на реальних архівних документах, а, сказати б, на умоглядних, чисто логічних, а інколи й інтуїтивних висновках, базованих лише на офіційних радянських публікаціях чи урядових постановках” [73].

Самокритичне визнання Г.Костюка щодо браку повнішої інформації про становище в Україні (про доступ до архівних джерел говорити взагалі не доводиться – С.С., С.Д.) робить зайвою оцінку з нашого боку повноти та репрезентативності використаних зарубіжними дослідниками історичних

джерел. Такими здебільшого є повідомлення радянської преси, опубліковані постанови партійних органів, дані офіційної статистики. Однак, якщо вклад дослідників з діаспори у справу збільшення кількості документального матеріалу, яким могла б сьогодні оперувати українська історична наука, є незначним, то за методологічними підходами та багатством застосованих методів дослідження їх праці є надзвичайно цінними.

Не є винятком і згадана праця Г.Костюка. Аналізуючи духовне життя в повоєнній Україні, автор приходять до висновків, які з погляду історичної ретроспективи й сьогодні вражають своєю проникливістю в суть проблеми та точністю. Зокрема, адекватним до тогочасних умов праці вчених та діячів культури УРСР можна вважати означений Г.Костюком обов'язковий для них всіх “Поліційний декалог”, особливо ті з його положень, що стосувались методу соціалістичного реалізму, більшовицької партійності, непохитності дружби українського і російського народів та ін. [74]. Оригінальними є й міркування автора щодо ліквідації українського церковного життя, посилення боротьби проти українського та єврейського націоналізму. Водночас запропонована у той час оцінка намірів дій Л.Берії, який, за словами автора, домагався “припинення ненависної всім народам русифікації й натиску зверху”, “національну політику не на письмі, а на ділі проводити відповідно до букви й до параграфів республіканських та союзної конституцій” [75], виявилася, як це сьогодні очевидно, хибною, необґрунтованою.

Цікаві спостереження за явищами суспільно-політичного життя в УРСР, що є предметом і нашого зацікавлення, подає в названій вище праці С.Галамай. Його критика концепції нової історичної спільності – радянський народ, як і етнопсихологічний аналіз політики двомовності в СРСР, а також інших складових частин теорії і практики національної політики КПРС, подана в контексті європейських і світових реалій, із залученням висновків багатьох дослідників феномену нації, рушійної сили національної ідеї [76].

До цих проблем, але на значно ширшому суспільно-політичному тлі, звертається й Д.Лобай [77]. Автор проаналізував радянську пресу, здебільшого за 1946-1947 рр., зокрема газети “Правда”, “Правда України”, “Радянська Україна”, “Літературна Україна”, “Молодь України”, “Радянське мистецтво”, “Львовская правда”, а також журнали “Вітчизна”, “Дніпро”, “Барвінок”, “Перець”, “Радянський Львів” та окремі прорадянські газети Канади. З опублікованих у цих газетах та журналах постанов ЦК КПРС і ЦК КПУ, передових, редакційних та авторських статей вимальовується їх спустошливий вплив на творчість українських вчених, діячів літератури та мистецтва. Всі праці з історії України, історії української художньої літератури, історії театру створені в період війни і зумовлені нею поступки і відносні свободи у національному питанні з

боку Москви піддавалися нищівній критиці, розцінювалися як такі, що просякнуті духом і методологією українського буржуазного націоналізму. За зумовлені війною певні поступки у перші повоєнні роки, як це видно з праці Д.Лобая, партія брала реванш на розгорнутих нею історичному, культурному, мовному та багатьох інших “фронтах”. Ревізії й анафемі піддавались не тільки колективні праці, а й творчий доробок окремих українських інтелектуалів. Якщо “недоліки” першого тому “Історії України”, “Короткого курсу історії України” та “Нарисів історії української літератури” обговорювалися загальними зборами відділу суспільних наук Академії наук УРСР, то твори українських майстрів слова (О.Кундзіча, А.Головка, О.Копиленка, Остапа Вишні, О.Бродського, І.Муратова, О.Юшенка, П.Дорошка, І.Вергана, А.Малишка, М.Стельмаха та інших – С.С., С.Д.) розпинали “критики” в “Літературній Україні” (Є.Адельгейм) та “Радянській Україні” (С.Крижанівський), а “національну обмеженість” в картинах художників І.Шульги (“Пісня запорожців”, “Кобзар”), Г.Світлицького (“Рідний край”), В.Мироненка (“Моя Україна”), С.Шишка (“Селянське подвір'я”) викривало “Радянське мистецтво” (Л.Владич) [78].

Праця Д.Лобая цікава ще й тим, що в ній автор проаналізував партійні постанови та застереження щодо ідейно-політичного спрямування вказаних журналів і газет і водночас показав їх роль в “очищенні” всіх ділянок науки й культури від впливу українського буржуазного націоналізму, у подоланні аполітичності науковців та творчої інтелігенції УРСР. Книга Д.Лобая поряд з тим, що подає специфічний матеріал для можливих нових інтерпретацій, якими може слугувати сучасна українська історіографія, і сьогодні може бути своєрідним посібником спеціального курсу у вузах гуманітарного профілю про антиукраїнську спрямованість політики тоталітарного режиму у досліджуваній нами період. Крім того, хоч у дев'ятому розділі книги Д.Лобая – “Чистка у Львові і російщення Західної України” [79] – лиш опосередковано йдеться про освіту в західноукраїнському регіоні, спостереження й висновки автора доповнюють наше уявлення про стан школи, який не можна розглядати поза контекстом всього суспільно-політичного життя краю.

Широтою погляду на проблеми української молоді, у тому числі й учнівської та студентської, виділяється й праця В.Гришка [80]. Суспільно-політичне життя в УРСР він розглядає у контексті тих процесів, що стали можливими в СРСР та “країнах народної демократії”, зокрема в Польщі та Угорщині, після смерті Сталіна та критики культу його особи. Для нашого дослідження безпосереднє відношення мають висвітлені в реферованій книзі В.Гришка дії ОУН-УПА, спрямовані проти зросійщення шкільництва в західних областях України. Йдеться, зокрема, про шкільну акцію націоналістичного підпілля у 1948-1949 рр., під час якої, як стверджував В.Гришко, “українське

революційне підпілля фактично взяло під свій морально-політичний контроль діяльність шкіл, зокрема сільських, у західноукраїнських областях, і під свій ідеологічний вплив учительство тих шкіл [81]. Наявні в нашому розпорядженні архівні документи, доступ до яких став можливим у наш час, дають змогу конкретизувати зміст і розмах згаданої акції, а, отже, й інтерпретувати проблему шкільництва того часу більш об'єктивно.

Перехресне вивчення джерел підтверджує ще одну досить важливу інформацію В.Гришка, яка стосується політичної акції “проти примусового рекрутування української молоді в “трудові резерви” та на захист тих юнаків, що втікали з рабських фабрично-заводських і ремісничих “училищ” [82]. Правомірним, на наш погляд, є й висновок автора про те, що в житті української молоді “на переламі 40-х і 50-х років був усе більш помітний процес взаємопроникнення впливів і усучільнення ідейного обличчя молоді давно підсовєтської й молоді недавньої підсовєтської частин України” [83]. Цьому сприяло, зазначав В.Гришко, й те, що молодь із західноукраїнських земель направлялася у вузи та училища східних областей України і навпаки. Водночас окремі положення книги В.Гришка викликають сумнів, не підтверджуються іншими джерелами. Зокрема, сумнівною, на наш погляд, є спроба автора пов’язати факт посилення русифікації, у тому числі й західноукраїнських земель, на початку 50-х рр. з особою Л.Мельникова, або ж одностороння оцінка В.Гришком проблеми участі української молоді в освоєнні цілих земель [84]. І нарешті, відзначимо, що автор, наводячи цікавий матеріал на доказ “кризи комунізму на переломі 1956-1957 рр.”, все ж на нашу думку, видає бажане за дійсне, коли твердить, що на той час “в своїй боротьбі за душі молоді більшовизм таки дійсно зазнав повного краху (підкреслення В.Гришка – С.С., С.Д.). З огляду на подальший хід подій, вплив на них ХХІІ з’їзду КПРС, такий висновок видається передчасним.

Майже всі дослідники з діаспори тією чи іншою мірою порушували в своїх працях проблему русифікації України як за часів Російської імперії, так і в радянську добу. Окремі ж із них оприлюднили мовознавчі праці. Зокрема, такими є праці Р.Смаль-Стоцького [86] та науково-популярний збірник “Російщення України” [87], в якому опубліковані статті Л.Полтави, В.Давиденка, І.Гуріна, Б.Романенчука, Б.Берета. Вони розглядають широкий діапазон мовознавчих питань, аналізують словниковий склад української мови, термінологію, лексику, синтаксис, правопис та ін., здебільшого порівнюючи їх з російською мовою. Причому йдеться і про русифікацію всіх сфер життя в Україні, починаючи з часів Петра I, і про русифікацію самої української мови. Цікавими є міркування Б.Романенчука щодо самого терміну “русифікація” [88] та його аргументи на користь терміну “російщення”. Назва збірника, про який йдеться, свідчить, що його редакційна колегія (І.Білинський, С.Вожаківський, М.Чировський) та

головний редактор Леонід Полтава поділяють погляд Б.Романенчука, назвавши збірник “Російщення України”. Порушені в названих працях проблеми мови, у тому числі й періодичних дискусій навколо неї, як довоєнних, так і повоєнних, для досліджуваного нами регіону та історичного періоду завжди були вельми актуальними, не втратили вони свого значення й сьогодні.

На відміну від усіх праць зарубіжних українських дослідників, в яких питання освіти розглядалися як складові частини більш ширших проблем, робота І.Коляски [90] повністю присвячена аналізу процесу становлення й розвитку радянської системи освіти. Відразу відзначимо, що до особливостей її становлення та розвитку в західноукраїнському регіоні автор вдається лише епізодично, наводячи окремі приклади в західних областях УРСР [90]. Але у досліджуваній нами період питання освіти у західних областях України мало особливості насамперед суспільно-політичного характеру. Тут, у західноукраїнському регіоні, піддавалися критичному аналізу не тільки і не стільки критерії організаційного та кількісного характеру, скільки суспільнозначимі. Тобто йшлося перш за все про те, наскільки система освіти, мережа шкіл, середніх спеціальних та вищих навчальних закладів сприяла збереженню і розвитку національної мови, культурної та мовної ідентичності українців. З огляду на предмет нашого дослідження, в роботі І.Коляски відсутні будь-які кількісні чи якісні показники стану освіти в досліджуваній нами період. Цим наше дослідження принципово відрізняється від змістовної та аргументованої праці І.Коляски. Водночас методологічні підходи автора реферованої праці, фактичний матеріал щодо стану освіти, зокрема україномовної в цілому по УРСР, уважно аналізувалися нами і стали в нагоді для нових інтерпретацій суті і спрямованості радянської системи освіти у 1944-1964 рр.

І.Коляска розгляд проблеми освіти в УРСР розпочинає з ленінської концепції розв’язання національного питання. У ній домінуючим було питання вільного розвитку, захисту і використання мов. Автор подає цю концепцію з посиланням на праці В.Леніна та відповідні постанови до 1923 р., прослідковує своєрідну трансформацію поглядів партійної еліти після смерті В.Леніна на цю проблему, наводить багатий фактичний матеріал на підтвердження політики русифікації в усіх сферах суспільно-політичного життя, яка здійснювалася тоталітарним режимом не тільки щодо України, а й щодо інших республік СРСР з початку 30-х рр. Цікавими, на нашу думку, є оцінки й висловлювання І.Коляски щодо проблем освіти в 20-х рр. коли здійснювалася “політика коренізації”, тобто політика законодавчого забезпечення розвитку національних культур, а, отже, й мов усіх народів, що об’єдналися в СРСР, та щодо рішучої зміни курсу ВКП (б) з початком 30-х рр. у цій сфері. Автор наводить численні факти, доступні для нього в 1963-1965 рр. (коли він працював в Україні над окресленою проблемою),

що свідчать про планомірний та масовий наступ шовіністичних сил на все національне в республіках Союзу РСР, насамперед на мову.

Праця І.Коляски корисна ще й тим, що в ній проблема освіти в УРСР, зокрема мовна політика, розглядається в контексті світового досвіду. Автор наводить конкретний фактичний матеріал щодо функціонування системи освіти в Швейцарії, Бельгії, Німеччині, Італії, Туреччині, Канаді, Югославії та інших країнах, якою забезпечено вільний розвиток культур і мов національних меншин цих країн. І.Коляска пише: "Принцип права до вільного розвитку національних культур усіх народів і меншин, наріжним каменем якого є освіта рідною мовою, має майже універсальне визначення і схвалення... Є небагато прикладів заперечення цього принципу, а найбільш розлогий – це росіяни, які сьогодні є найбільшими гнобителями... не тільки малих меншин, що заселяють СРСР, але також історично оформлених і культурно розвинутих націй, найбільшою з яких є 40-мільйонна Українська нація" [91].

Звичайно, сьогодні, коли дослідникам стали доступними архівні матеріали, оцінки й висновки І.Коляски можуть видатися малозначущими, але врахуємо, що до них автор дійшов більш як 30 років тому. Його тогочасні інтерпретації, хоч і базувалися на обмеженому колі джерел, насамперед архівних, були новим словом в історіографії досліджуваної проблеми. На жаль, як уже було сказано, І.Коляска не мав можливості скористатись, хоч би якоюсь мірою, навіть офіційною статистикою щодо стану освіти в західних областях УРСР у повоєнні роки, тому й своєрідність цього регіону України не знайшла свого відображення в реферованій праці.

Суспільно-політичне життя в західноукраїнському регіоні в перше повоєнне двадцятиріччя досліджували також О.Субтельний, А.Жуковський та І.Лисяк-Рудницький [92]. Для їхніх праць характерний широкий, "світовий" погляд на історію Української РСР поряд з введенням до наукового обігу доступного для авторів фактичного матеріалу, у тому числі й із сфери освіти періоду нашого дослідження, автори вдаються до ґрунтовних узагальнень в історичній ретроспективі та оригінальних припущень на майбутнє. Саме такий підхід до висвітлення схеми українського історичного процесу в минулому та сміливими прогнозами на майбутнє відрізняє праці згаданих авторів від переважної більшості досліджень радянських істориків.

Таким чином, здійснений нами історіографічний аналіз дає підстави для певних висновків. Головний з них полягає в тому, що й до цього часу проблема становлення та функціонування радянської системи освіти в західноукраїнському регіоні не стала предметом справді наукового об'єктивного аналізу. Наявні праці, автори яких вдавалися до спроб її дослідження, мають суттєві недоліки як фактологічного, так і методологічного характеру. Зумовлені вони пануючою в

суспільствознавстві до недавнього часу єдиною марксистсько-ленінською методологією, визначальним у якій був принцип партійності, класового підходу в оцінці явищ та процесів. Поряд з цим на науковому рівні і спрямованості досліджень суттєво позначалися принципи формування джерельної бази, на якій вони проводились. Про репрезентативність джерел, доступних для дослідників, про принцип оптимізації обсягу інформації взагалі говорити не доводиться. Адже від самого початку їх формування на ідеологічних засадах режиму провадилась відповідна класифікація джерел. Значна частина відразу відфільтровувалась і ставала недоступною для аналізу, направлялась на спеціальне зберігання у так званих "окремих папках". Натомість архівні сховища переповнювались односторонніми, ідеологічно "витриманими" джерелами. При таких методах і прийомах комплектування джерельної бази, корпусів документів втрачала будь-який сенс система поєднання суцільного і несуцільного (відбіркового) вивчення джерел з теми дослідження. Отримання сукупності наукових фактів (суттєвих і взаємопов'язаних), на основі яких автор інтерпретував би досліджувані явища, виключалось. Це підтверджується й проведеним вище аналізом публікацій радянських авторів з проблем освіти в західноукраїнському регіоні у досліджуваній нами період. Виняток, як свідчить той же аналіз, складають праці, опубліковані в умовах державної незалежності України.

Появі справді наукових праць з досліджуваної, як і з інших, проблеми не спроможна була зарадити й історіографія. Мета історіографічного дослідження полягає в тому, щоб простежити розвиток історичної думки, процес створення наукових праць, підготовку кадрів істориків, стан пропаганди історичних знань. Радянська історіографія декларувала таку мету. Однак досить проаналізувати хоча б одне найавторитетніше за радянських часів видання історіографічного характеру [92], щоб переконатись, що вплив подібних видань на стан та розвиток історичної науки в УРСР був мінімальним.

Щодо праць з української діаспори, то впадає у вічі їх вкрай обмежена (через різні обставини) джерельна база. Вони змушені були задовольнятися лише опублікованими джерелами та офіційною статистикою. Проте, на відміну від радянських авторів, вони змогли ввести до наукового обігу такий своєрідний матеріал, яким є повідомлення оглядачів і кореспондентів багатьох газет і журналів, акредитованих у Москві, таких, як, наприклад, Геррісон Є.Сейлсбері, Гаррі Шворц, В.Фелікс та ін. Крім того, методологічні засади праць зарубіжних українознавців далекі від будь-яких ідеологічних обмежень і спрямувань. Їх теоретичну базу складала філософія визначних мислителів і вчених світу, а досліджувані проблеми розглядалися на широкому історичному та географічному тлі, в контексті соціально-економічних та політичних реалій.

Наш час, в якому, з одного боку, стали доступними для аналізу і в Україні праці зарубіжних українознавців, а з другого, – з'явилася можливість критичного аналізу публікацій радянських вчених, створює сприятливі умови для своєрідної інтеграції концепцій та оцінок зарубіжної, радянської та пострадянської історіографії досліджуваної проблеми, їх критичного аналізу (який ґрунтується на широкому доступі до архівних джерел) та вільного співставлення світоглядних позицій авторів наявних у нашому розпорядженні праць.

47. З'їзд вчителів Української РСР. – К.: Рад. школа, 1960. – С.172.
48. Розквіт народної освіти в західних областях України. – К.: Рад. школа, 1979.
49. Там само. – С.20.
50. Школа і життя. – К.: Рад. школа, 1959.
51. Там само. – С.9.
52. Там само. – С.12.
54. Майборода В.К. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917-1985 рр.). – К.: Либідь, 1992; Алексюк А.М. Педагогіка вищої школи: Курс лекцій. – К., 1993; Ступарик Б.М., Моцюк В.Ф. Ідея національної школи та національного виховання в педагогічній думці Галичини (1772-1939). – Коломия: Вік, 1995; Кузь В.Г., Руденко Ю.Д., Сергійчук З.О. Основи національного виховання. – Умань, 1993; Паламарчук І.Ф. Іноваційні процеси в педагогіці // Педагогічні іновачії в сучасній школі. – К., 1994.
55. Лутай В.С. Філософія сучасної освіти. – К.: Магістр-S., 1996.
56. Там само. – С.8.
57. Там само. – С.81.
58. Там само. – С.9.
59. Рубльов О.С., Черненко Ю.А. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції. 20-50-ті роки ХХ ст. – К.: Наук. думка, 1994; Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-80-х років. – К.: Либідь, 1995.
60. Литянский В.В. Развитие общеобразовательной школы на Дрогобиччине за годы Советской власти (1939-1959). Автореф. дис... канд. ист. наук. – К., 1961; Забокритский И.Я. Коммунистическая партия в борьбе за развитие социалистической культуры в западных областях УССР за годы Советской власти (1939-1959). Автореф. дис... канд. ист. наук. – К., 1961; Моторнюк Н.М. Партийные организации Украины в борьбе за осуществление ленинских принципов укрепления связи школы с жизнью в период между ХХ и ХХІІ съездами КПСС (1956-1961). Автореф. дис... канд. ист. наук. – К., 1962; Игнатенко А.П. Деятельность партийных организаций западных областей Украины по развитию народного образования (1961-1966). Автореф. дис... канд. ист. наук. – Львов, 1967; Раков В.С. Деятельность Коммунистической партии

Украины по развитию народного образования (1956-1961). На материалах западных областей республики. Автореф. дис... канд. ист. наук. – Львов, 1970; Сворака С.Д. Развитие народного образования на Украине в период завершения строительства социализма (1956-1971). На материалах западных областей Украинской ССР. Автореф. дис... канд. ист. наук. – К., 1986.

61. Див. наприклад // Укр. істор. журнал. – 1959. – №2. – С.154-158; №3. – С.164-165; 1961. – №2. – С.160; 1964. – №2. – С.151; 1965. – №11. – С.77-78; та ін.
62. Там само. – 1961. – №2. – С.160.
63. Там само. – 1959. – №2. – С.154.
64. Там само. – 1960. – №1. – С.89.
65. Там само. – 1965. – №11. – С.77-78.
66. Там само. – 1961. – №3. – С.140-141.
67. Там само. – С.140.
68. Там само. – С.141.
69. Там само. – С.140.
70. Там само. – 1959. – №3. – С.3-13.
71. Там само. – С.13.
72. Костюк Г. Сталінізм в Україні (Генеза і наслідки). – К.: Смолоскип, 1995; Лобай Д. Непереможна Україна. Факти з совітських видань про боротьбу Москви з українським націоналізмом на культурному фронті по Другій світовій війні. – Вінніпег, 1950; Смаль-Стоцький Р. Українська мова в советській Україні. Друге поширене вид. – Нью-Йорк – Торонто – Сідней – Париж, 1969; Галамай С. Боротьба за визволення України. 1929-1989. – Торонто – Нью-Йорк, 1991; Коляска І. Освіта в Радянській Україні / Пер. з англ. з доп. і дод. – Торонто, 1970; Російщення України: Науково-популярний збірник / Гол. ред. Леонід Полтава/. – Нью-Йорк, 1984.
73. Костюк Г. Сталінізм в Україні. – С.8.
74. Там само. – С.414-415.
75. Там само. – С.420-421.
76. Галамай С. Боротьба за визволення України. – С.189-202; 240-252.
77. Лобай Д. Непереможна Україна. Факти з совітських видань про боротьбу Москви з українським націоналізмом на культурному фронті по Другій світовій війні. – Вінніпег, 1950.
78. Там само. – С.87; 92-95; 128-132.
79. Там само. – С.155-198.
80. Гришко В. Молода Україна пореволюційного сорокаліття під Советами. Загальний огляд і деякі підсумки боротьби за молодь та боротьби молоді в підсоветській Україні за 40 років (1918-1958). // Україна. – 1958.
81. Там само. – С.158.

82. Там само. – С.160.
83. Там само. – С.161.
84. Там само. – С.211, 177.
85. Там само. – С.183.
86. Смалъ-Стоцький Р. Українська мова в Советській Україні. Друге поширене вид. – Нью-Йорк – Торонто – Сідней – Париж, 1969.
87. Російщення України. Науково-популярний збірник. – Нью-Йорк, 1984.
88. Там само. – С.133-135.
89. Коляска І. Освіта в Радянській Україні. Дослідження дискримінації і русифікації / Пер. з англ. з доп. і дод. – Торонто, 1970.
90. Там само. – С.51, 55, 59, 123, 175.
91. Там само. – С.168.
92. Субтельний О. Україна: історія. – К.: Либідь, 1991; Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України. – Львів: Вид-во НТШ, 1992; Лисяк-Рудницький І. Історичне есе: В 2-х т. – Т.2. – К.: Основи, 1994.
93. Див. Историография истории Украинской ССР. – К.: Наук. думка, 1986.

S.M. Derevyanko, S.D. Svorak

WESTERN UKRAINE'S EDUCATION IN THE LATE 1940S EARLY 1960S AS A FOCUS OF HISTORIOGRAPHY.

The paper attempts to evaluate methodologic approaches and major research efforts by foreign. Soviet, post-Soviet scholars focusing on the role of education and its development in the destalinization period. In spite of different views held by scholars, limited access to original sources and records, and the shortcomings of the previous and current historiographic studies, it is highly expedient to integrate their positive elements into Ukrainian historiography.

П.С. Федорчак, Т.П. Федорчак

ВІДРОДЖЕННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ НА ПРИКАРПАТТІ В УМОВАХ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Становлення і розвиток вищої освіти на Прикарпатті тісно пов'язані з його господарськими й культурними потребами. Першим вузом тут став Станіславський учительський інститут, навчання в якому розпочалося у березні 1940 р.

Інститут розмістився у колишній торговельній школі і складався з історичного, філологічного та фізико-математичного факультетів. Директором був призначений Ф.І.Плотницький [3, 53]. На стаціонарному, вечірньому та заочному відділеннях вузу навчалось 900 студентів, а першими викладачами були П.Я.Великий, І.М.Зуй, Д.Ліскевич, І.Пашницький, І.С.Поповський, Ю.Чайківський.

У повоєнний час інститут відновив роботу, були розширені його приміщення, побудовано основний навчальний корпус. До 1950 р. вуз підготував для семирічних шкіл близько 1,5 тис. вчителів історії, української та російської мов і літератур, математики й фізики. Того ж року учительський інститут було реорганізовано в педагогічний [1, ф. Р-1345, оп. 1, спр. 1, арк. 1].

Викладацький склад поповнили кандидати наук, доценти П.М.Денисовець, В.О.Духніч, І.Н.Побережний, П.Т.Рущенко, І.І.Червінкін-Корольов (історичний факультет); М.О.Войтко, В.І.Омельченко, О.Т.Лисенко (філологічний факультет); В.П.Душенко, П.П.Киричок (фізико-математичний факультет). Вони читали лекційні курси, розробляли методичку проведення семінарів, використовували в навчальному процесі досвід кращих вузів України [3, 70-81].

Інститут поступово зростає. У 1959 р. було створено факультет підготовки вчителів початкових класів, у 1966 р. – музично-педагогічний, у 1975 р. – іноземних мов, у 1987 р. – художньо-графічний, а з 1977 р. – факультет підвищення кваліфікації організаторів народної освіти. У 1962 р. Чернівцьким університетом на базі інституту було відкрито загальнонауковий факультет з чотирма відділеннями. У січні 1971 р. інституту присвоєно ім'я класика української літератури В.С.Стефаника [4, 6].

У 1988 р. інститут стає вузом першої категорії. На його шести факультетах здійснювалася підготовка вчителів із 26 спеціальностей в галузях філології, історії, фізики й математики, музики, образотворчого мистецтва, педагогіки й психології, іноземних мов. Розпочалася підготовка спеціалістів із дошкільної педагогіки і психології, правознавства, хореографії, фізичного виховання.

Колектив вузу пов'язав навчання майбутніх учителів з сучасними вимогами. Науковці під керівництвом канд. пед. наук, проф. Р.П.Скульського

розробили концепцію української школи з урахуванням специфіки західноукраїнського регіону. Було відкрито сім філіалів кафедр у школах м. Івано-Франківська. На базі шкіл області організовано класи з поглибленим вивченням окремих предметів, що забезпечує профорієнтацію учнів.

Для посилення інтеграції освіти і науки сформовано науково-методичний комплекс, до складу якого, крім інституту, ввійшли Коломийське педагогічне училище, Івано-Франківська експериментальна середня школа-лабораторія № 23, дитяча дошкільна установа, дитячий спортивно-оздоровчий заклад, навчально-дослідницьке поле і дендропарк.

Відповідно до вимог української національної школи, перебудовувався навчальний процес у вузі. Його провідні науковці – доктори наук, професори М.Г.Матвішин і М.В.Теплинський, канд. філ. наук, проф. Л.М.Кіліченко, канд. пед. наук, проф. В.Д.Хрущ – публікували підручники й посібники, викладачі на семінарах проводили дискусії, було вдосконалено методику вивчення курсів. На основі досліджень соціологічної служби кафедри підвищили науковий і методичний рівень викладання дисциплін, поліпшили самостійну роботу студентів. У вузі здійснено комп'ютеризацію навчального процесу, обладнано комп'ютерами й мікрокалькуляторами чотири лабораторії.

За час свого існування інститут підготував понад 32 тис. вчителів, з них більше третини працюють у школах Івано-Франківщини. Понад 100 випускників поповнили склад викладачів свого вузу, з яких більша частина має вчені ступені та звання. Серед них завідувачі кафедр: фізики – д-р хім. наук, проф., заслужений діяч науки і техніки України Д.М.Фреїк; математики – канд. фіз.-мат. наук, доц. Р.І.Собкович; української літератури – канд. філ. наук, доц. О.М.Пилип'юк.

Випускники інституту очолили шість деканатів. Це кандидати наук, доценти С.В.Домбровський, М.В.Кланічка, М.П.Лесюк, В.І.Мойсеєнко, І.В.Фічора, І.М.Шумейко. Проректором з наукової роботи був випускник інституту д-р іст. наук, проф., заслужений працівник освіти України П.С.Федорчак.

Підготовці вчителів колектив підпорядкував науково-дослідну роботу. У середині 1950-х рр. викладачі вивчали проблеми фізики, математики, історії, мови й літератури. З початку 60-х рр. кафедри розпочали роботу над комплексними дослідженнями [3, 63]. Канд. фіз.-мат. наук, проф. П.П.Киричок створив школу з термодинаміки технології феритів, що дало змогу одержати нові магнітні матеріали [5, 204]. Цікаві праці з історії західноукраїнських земель опублікував д-р іст. наук, проф. І.К.Васюта. Монографії в галузі філології видали доктори філол. наук, професори М.О.Рудяков і Ж.П.Соколовська. Викладачі опублікували ряд збірників наукових праць, у яких висвітлили актуальні проблеми різних галузей науки.

Великий внесок у розвиток інституту зробили його колишні ректори – канд. філос. наук, доц. В.М.Кравець і канд. економ. наук, проф. О.А.Устенко.

Поштовхом для дальшого зростання вузу стала розбудова державності України. У 1992 р., згідно з Указом Президента України, інститут був реорганізований у Прикарпатський університет. У підготовці спеціалістів колектив університету орієнтується на потреби народного господарства.

У зв'язку з нестачею юристів у державних установах і приватних фірмах, в університеті в 1992 р. розпочато підготовку до створення на базі юридичного відділення факультету. Допомогли в цьому працівники Львівського університету ім. Івана Франка: д-р юрид. наук, проф., акад. Академії правових наук України (АПНУ) М.В.Костицький; доктори юрид. наук, професори В.І.Кульчицький і В.В.Луць; канд. юрид. наук, проф. Б.І.Тищик. Юридичний факультет функціонує з 1994 р. Тут готують правознавців – прокурорів, суддів, адвокатів, слідчих і юрисконсулів. На заочному відділенні здобувають другу вищу освіту депутати місцевих рад, працівники підприємств та правоохоронних органів. Навчальну, виховну й наукову роботу зі студентами забезпечують кафедри цивільного права та процесу, теорії та історії держави й права, а також кафедра кримінального права та процесу. Викладацький склад поповнили проф. В.В.Луць, кандидат економ. наук, доц. Є.П.Чучук, канд. юрид. наук, доц. В.Д.Басай. Поряд з іншими викладачами заняття зі студентами проводять народний депутат України, канд. юрид. наук, проф., чл.-кор. АПНУ В.В.Костицький, заслужений юрист України О.А.Вівчаренко, який був першим деканом цього ж факультету. Через наукове співробітництво з Центральним Європейським університетом в Будапешті та Вільним українським університетом у Мюнхені працівники факультету переймають досвід зарубіжних колег.

Випускники факультету працюють в органах державної адміністрації, на підприємствах і в установах.

У 1993 р. в університеті відкрито економічне відділення, яке через два роки перетворено у факультет. Його колектив співпрацює з Фондом Ганса Зайделя (Баварія) і Вищою економічною школою м. Розенгайма, які допомогли забезпечити фінансування й обладнати навчальні кабінети. Фонд Ганса Зайделя передав факультету наукові розробки “Маркетинг”, “Збут” та “Міжнародний маркетинг”, на основі яких студенти здійснюють дослідження й розробляють рекомендації щодо переходу підприємств до ринкових відносин. Завдяки сприянню вчених США, розроблено комп'ютерні програми, які використовуються в навчальному процесі. Керівництво факультету залучає до роботи зі студентами провідних спеціалістів підприємств, банків та установ, використовує їх виробничу базу для навчальної практики. Декілька керівників підприємств увійшли до складу ради факультету. Це допомагає готувати

спеціалістів у галузі фінансів, кредиту, бухгалтерського обліку та аудиту. Вивчення студентами англійської та німецької мов і найкращого зарубіжного досвіду дає змогу багатьом з них стати євроменеджерами.

Керівництво навчальною, виховною і науковою роботою факультету здійснюють кафедра фінансів та бухгалтерського обліку на чолі з д-ром економ. наук, проф. І.Г.Ткачук, кафедра економічної теорії, яку очолює канд. економ. наук, проф. С.І.Копчак та кафедра менеджменту і маркетингу, завідувачем якої є канд. економ. наук, доц. В.І.Мойсеєнко.

У зв'язку з переходом на роботу за університетськими навчальними програмами, перебудовуються і вдосконалюють свою структуру всі факультети. На історичному факультеті кафедра історії України під керівництвом д-ра іст. наук, проф., акад. Академії наук вищої школи України (АНВШУ) В.В.Грабовецького забезпечила викладання курсу історії України в усьому університеті. Створено окремі кафедри: історії стародавнього світу і середніх віків, всесвітньої історії, історії слов'ян, які очолили канд. іст. наук, проф. Я.Ю.Заборовський; д-р іст. наук, д-р філософії, проф. М.В.Кугутяк; д-р іст. наук, проф. П.С.Федорчак.

На факультеті створено навчально-наукові кабінети історії України, історії українського війська, історії слов'ян, краєзнавчий кабінет. Очолює факультет проф. М.В.Кугутяк.

У 1994 р. при фізико-математичному факультеті розпочато підготовку хіміків виробничого профілю. Її здійснює кафедра хімії, завідувачем якої є д-р техн. наук, проф. М.В.Хабер.

В університеті також відкрито спеціальності слов'янської філології, психології, декоративно-ужиткового мистецтва, релігієзнавства і фізичної культури.

Кафедри розробляють нові плани й програми, згідно з університетською спеціалізацією організують читання спецкурсів з фахових дисциплін. За програмою, складеною кафедрою української мови, всі студенти університету вивчають курс українського ділового мовлення.

При університеті функціонує Гуманітарний інститут, який готує фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня "бакалавр" і проводить паралельне навчання студентів вузів м. Івано-Франківська з історії, англійської мови, психології та релігієзнавства. Гуманітарний інститут очолює канд. іст. наук, доц. С.М.Дерев'яно.

Перебудовуючи свою діяльність, колектив університету забезпечує підготовку фахівців з 27 спеціальностей для різних галузей народного господарства та шкіл.

У 1999 р. тут навчалось понад 10500 студентів. Заняття з ними проводили 354 штатних викладачі, у тому числі 40 докторів наук і професорів, 204 кандидати наук і доценти.

Підготовці висококваліфікованих спеціалістів колектив університету підпорядкував наукову роботу, розробив її концепцію, спрямовану на виконання фундаментальних досліджень, держбюджетної і госпдоговірної тематики.

У цьому напрямку працюють науково-дослідні лабораторії. Створену спільно з Інститутом металофізики НАН України лабораторію фізики магнітних плівок очолює д-р фіз.-мат. наук, проф. Б.К.Остафійчук. Її колектив дослідив утворення радіаційних дефектів у монокристалічних феритгранатових плівках і запропонував модель кристалічної і магнітної структури, що допомогло в розробці нових радіопристроїв. Під керівництвом проф. Д.М.Фреїка працівники науково-дослідної лабораторії фізики й технології тонких плівок створили фізико-хімічні основи тонкоплівкового матеріалознавства напівпровідникових сполук, що дало змогу виявити активні елементи оптоелектроніки.

У 1993 р. спільно з АПН України було відкрито Науково-методичний центр "Українська етнопедagogіка і народознавство". Його співробітники під керівництвом чл.-кор. АПН України Р.П.Скульського вивчають проблеми українського народознавства, національного виховання учнів, здобутки народної педагогіки. Працівники центру підготували колективний посібник "Українознавство в школі" й монографію "Українське народознавство і проблеми виховання учнів національної школи", що відповідає змістові державної програми "Відродження".

Колектив відкритого у 1995 р. відділу регіональних проблем Інституту національних відносин і політології НАН України, очолений д-ром іст. наук, проф. О.Ю.Карпенком, досліджує національні відносини й суспільно-політичні процеси у західному регіоні України.

При університеті також створено Регіональний науково-дослідний інститут українознавства. Під керівництвом д-ра філол. наук, проф. В.В.Грещука об'єднані в цей інститут науковці досліджують проблеми розвитку українознавства в Галичині, історичні особливості суспільно-політичних, соціально-економічних і регіональних відносин, становлення і розвиток духовності етнічних груп, питання національної освіти, літератури, мистецтва. Вивчення закономірностей національно-духовного відродження країни допомагає колективу інституту обґрунтовувати значення його уроків для сучасних державотворчих процесів [6, 18].

В університеті виникли наукові школи, які об'єднали досвідчених вчених і молодих науковців. Одну з них очолює д-р філол. наук, проф., акад. АПН України В.І.Кононенко, один із провідних мовознавців України, автор більше 300 наукових праць.

Наукова школа д-ра пед. наук, проф., акад. АПН України М.Г.Стельмаховича об'єднала, насамперед, учителів-науковців. Цей відомий вчений досліджував проблеми народної педагогіки, дидактики й дитинознавства,

розробляв зі своїми учнями концепції педагогіки народознавства, народного календаря, української козацької педагогіки, національної системи виховання.

У галузі педагогічної науки слід відзначити і д-ра пед. наук, проф., чл.-кор. АПН України Б.М.Ступарика. Він об'єднав ряд науковців Прикарпаття й Польщі, яким допомагає готувати докторські й кандидатські дисертації.

Відома на Україні та за її межами дериватологічна школа, заснована на кафедрі української мови д-ром філол. наук, проф. І.І.Коваликом. У її науковому доробку – численні праці зі словотвору української та інших слов'янських мов. Тут завершено укладання Словника мови художніх творів В.Стефаніка, готується словотвірний словник української мови для загальноосвітніх шкіл.

Вчені університету домагаються високих результатів у різних галузях науки. Так, акад. В.В.Грабовецький є автором багатьох монографій з історії західних областей України.

Відомий на Україні й за кордоном астроном, д-р фіз.-мат. наук, проф., акад. АНВШУ І.А.Климишин дослідив рух нестационарної ударної хвилі в середовищі з довільним розподілом густини і отримав найближчі розв'язки про структуру зоряних ударних хвиль.

Дослідження ведуть і студенти. Навички наукової роботи вони набувають у проблемних групах, на спеціалізованих і наукових семінарах, керівництво якими здійснюють, як правило, доктори наук, професори. Студенти є співавторами наукових публікацій, стають магістрами, переможцями всеукраїнських олімпіад і конкурсів наукових праць. Кращі випускники навчаються в аспірантурі, захищають кандидатські дисертації.

Колектив університету набув досвіду в проведенні наукових конференцій за участю викладачів, наукових працівників, аспірантів, вітчизняних та зарубіжних вчених. Зокрема, в Міжнародній науково-практичній конференції “Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.”, проведеної в університеті у 1996 р., взяли участь понад 100 вчених із Києва, Львова, Івано-Франківська та інших міст України, а також вісім науковців із Польщі. Вони проаналізували позитивні сторони й протиріччя в українсько-польських відносинах у ХХ ст., акцентували увагу на тому, що повинно зближувати два сусідні слов'янські народи. Учасники Всеукраїнської наукової конференції “Регіон у системі нових економічних і правових відносин”, яка відбулася в 1997 р., обговорили господарські проблеми регіону в умовах економічної самостійності, узагальнили теоретичні розробки й практичний досвід, направили уряду України пропозиції щодо поліпшення управління народним господарством.

У 1998 р. відбулися міжнародні наукові конференції, присвячені 1100-річчю м. Галича і 80-річчю утворення Західно-Української Народної Республіки.

Постійно відбуваються конференції з фізики й технології тонких плівок, проблем педагогіки. В університеті щорічно проводяться Стефаніківські читання.

Вуз здійснює підготовку докторів і кандидатів наук. Відкрито докторантуру з фізики твердого тіла, диференціального числення, української мови, теорії та історії педагогіки. В аспірантурі близько 100 чоловік готуються стати кандидатами наук із 13 спеціальностей. Останнім часом розпочалася підготовка аспірантів із застосування обчислювальної техніки, математичного моделювання й математичних методів у наукових дослідженнях, світової літератури, соціальної психології. Понад 30 вчителів і працівників різних галузей народного господарства є пошукувачами кафедр університету і під керівництвом вчених готують докторські й кандидатські дисертації. В університеті докторами наук стали В.В.Грешук, М.І.Голянич, М.В.Кугутяк, Н.В.Лисенко, В.К.Ларіонова, В.П.Москалець, Б.К.Остафійчук, Л.Е.Орбан, Є.Н.Пристапа, М.А.Рувінський, Б.М.Ступарик, М.П.Фіголь, М.В.Черепанин, О.В.Шийчук та ін. Понад 120 викладачів та аспірантів захистили кандидатські дисертації.

У 1993 р. відкрито спеціалізовану раду із захисту кандидатських дисертацій зі спеціальності “Теорія та історія педагогіки”, на якій вже захищено близько 40 дисертацій. З 1996 р. функціонує також рада зі спеціальності “Українська мова і література”. Наукова робота в університеті координується науково-технічною радою.

Підготовці висококваліфікованих фахівців сприяють зв'язки з вузами різних країн, що здійснюються, насамперед, через стажування викладачів, наприклад, в Українському вільному університеті в Мюнхені, куди вони направляються щорічно. Чотирьом із них після захисту дисертації тут присвоєно ступінь доктора філософії. Виправдовує себе й стажування викладачів у вузах Австрії, Великобританії, Канади, Росії, США. В університеті читають лекції професори з Австралії, Польщі, Франції та інших країн, а наші викладачі працюють у навчальних закладах Канади, США і країн Африки. Університет встановив контакти з українською діаспорою. У 1993 р. з її допомогою відкрито кабінет україніки, де зібрано майже 2500 примірників рідкісних книг з української історії, релігії, філософії, літератури й мистецтва, опублікованих за кордоном.

Колектив університету готує спеціалістів для діаспори. З цією метою створено підготовчий факультет, де навчається молодь з Канади, Румунії, Молдови та Росії.

В університеті створені умови для всебічного розвитку талановитої молоді. Народні ансамблі “Верховинка”, “Росинка”, “Гуцулочки”, “Усмішка” й “Опришки” неодноразово були переможцями всеукраїнських оглядів художньої самодіяльності і представляли українське мистецтво за кордоном.

Студенти користуються актовим і спортивним залами, чотирма гуртожитками, профілакторієм, спортивно-оздоровчим комплексом. У 1997 р. закладено Ботанічний сад, який має стати науково-методичною базою для майбутнього біологічного факультету.

У 1988 р. ректором вузу став акад. В.І.Кононенко, який доклав багато зусиль до його розбудови і перетворення в університет. Проректори університету: канд. фіз.-мат. наук, проф. Б.В.Василишин; канд. іст. наук, проф. І.Д.Іванцев; д-р фіз.-мат. наук, проф. Б.К.Остафійчук, канд. іст. наук, доц. С.М.Дерев'янку.

У червні 1999 р. відповідно до рішення ДАК Прикарпатський університет ім. Василя Стефаника визнано акредитованим за статусом вищого закладу освіти IV (четвертого) рівня.

Для розвитку вищої освіти на Прикарпатті важливе значення мало відкриття у жовтні 1945 р. Станіславського державного медичного інституту [2, 38]. Його створення зумовлювалося нестачею в західноукраїнському регіоні висококваліфікованих медичних працівників. Спочатку на лікувальному факультеті інституту навчалось близько 300 чоловік, переважно з місцевої молоді. Тут розпочалася підготовка спеціалістів з терапії, хірургії, акушерства й гінекології. В інституті працювало 47 викладачів, серед них шість докторів і дев'ять кандидатів наук [1, ф. Р-628, оп. 2, спр. 4, арк. 2]. Першими викладачами були доктори мед. наук А.Д.Аденський, С.А.Верхратський, канд. мед. наук П.І.Голобородько, асистент В.І.Ветошук. Очолив вуз канд. мед. наук, доц. В.І.Савицький [так само, арк. 7-9].

Для навчальних потреб інституту було виділено три будинки. Його головний корпус розміщувався в колишній міській ратуші.

В інституті, окрім шестирічного навчання студентів, здійснювалася прискорена підготовка лікарів, які не встигли отримати вищу освіту напередодні Другої світової війни. У 1947 р. 31 чоловік з першого випуску одержав диплом лікаря.

Поступово збільшувалася кількість висококваліфікованих викладачів, що дало змогу обирати на посади завідувачів кафедр у першу чергу докторів наук, професорів. Так, В.Ф.Сенютович очолював кафедру шпитальної хірургії, В.С.Райцес – нормальної фізіології, Т.В.Шлапак – очних хвороб, М.П. Кравець – загальної терапії. Завідувачами кафедр у різні роки стали й випускники інституту – доктори наук, професори П.М.Вакалюк, С.М.Геник, І.В.Мазепа, М.Г.Шевчук, Б.В.Шутка.

У 1956 р. в інституті було відкрито вечірнє відділення лікувального факультету, де навчалися переважно фельдшери, акушери, медичні сестри. До 1973 р. тут було підготовлено 150 лікарів.

Підготовче відділення, відкрите в 1970 р., дало змогу щорічно 100 юнакам і дівчатам з виробничим стажем і звільненим з армії готуватися до вступу в інститут.

У 1978 р. створено стоматологічний факультет, який готує стоматологів – терапевтів, хірургів, ортопедів та дитячих стоматологів.

До підготовки стоматологів на факультеті доклали багато зусиль завідувачі кафедр, доктори наук, професори Ж.М.Ваврик, О.В.Павленко, Р.В.Козакова; канд. наук, доц. І.І.Кириленко; д-р мед. наук, проф. М.Г.Гончар; декани факультету, канд. мед. наук, доц. М.В.Долішній і канд. філол. наук, доц. С.П.Букавин. Факультет підготував понад 1200 лікарів-стоматологів.

На дальший розвиток вузу вплинула перебудова освіти в Україні, яка здійснюється після проголошення її незалежності. На початку 90-х рр. інститут розпочав підготовку лікарів-бакалаврів і магістрів.

У вузі приділяється багато уваги інтеграції навчального процесу споріднених кафедр. З 1991 р. тут читаються інтегровані курси “Теорія пізнання”, “Нетрадиційна медицина”, “Маркетинг та менеджмент”, інтегровано вивчення біофізики та інших дисциплін. Це дає змогу готувати спеціалістів нових професій: лікарів-менеджерів системи охорони здоров'я, медичних психологів. Для перевірки знань студентів проводяться тестування, письмовий і комп'ютерний контроль. Студенти I і II курсів складають екзамени з анатомії людини, гістології, нормальної фізіології й біології.

Навчальним процесом передбачено економічну підготовку студентів. Кафедри українознавства, соціальної медицини й організації охорони здоров'я організували читання курсів “Основи теорії економіки”, “Економіка охорони здоров'я”.

Фундаментальній підготовці лікарів сприяє використання в навчальному процесі технічних засобів навчання. Усі кафедри обладнано новою діагностичною лікувальною й експериментальною апаратурою, магнітофонами, відеотехнікою, кіно- та діапроекторами. До послуг викладачів і студентів обчислювальний і комп'ютерний центри. Студенти забезпечуються інструктивними й методичними посібниками з організації самостійної роботи.

З 1994 р. функціонує факультет інтернатури, тут відкрито кафедри хірургії, внутрішніх хвороб, педіатрії і стоматології. На факультеті 574 лікарі здобувають післядипломну освіту. Деканом факультету є канд. мед. наук, доц. М.В.Дебенко.

Інститут відкрив філії стоматологічних кафедр для навчання інтернів у лікувально-профілактичних закладах Рівненської, Тернопільської і Чернівецької областей, а також ординатури і курси повторної підготовки, де за замовленням медичних установ лікарі підвищують кваліфікацію.

Щороку близько 300 випускників вузу стають лікарями, а з часу його заснування підготовлено понад 14 тисяч спеціалістів. Вони складають приблизно 70% лікарів Прикарпаття. У 1994 р. інститут успішно пройшов акредитацію і одержав статус Івано-Франківської державної медичної академії.

Створення сприятливих умов для навчання студентів дало змогу збільшити їх кількість. У 1997 р. у вузі налічувалось біля 2200 студентів, яких

навчав 301 викладач (серед них 55 докторів наук, 178 кандидатів наук, 10 магістрів медицини).

Колектив вузу проводить велику наукову роботу. Вчені займаються вивченням патогенезу, розробкою нових і вдосконаленням існуючих методів діагностики, профілактики й лікування захворювань. Засновано ряд наукових шкіл. Так, д-р мед. наук, проф. А.А.Гарагашян очолював школу "Епідеміологія крайової патології". Досліджуючи епідемічні зобні хвороби, вчені запобігли їх масовому поширенню на Прикарпатті. Д-р мед. наук, проф., заслужений діяч науки і техніки України Ю.П.Мельман згуртував учених на дослідження проблеми колатерального кровообігу та нейровазальних відношень. Науковці цієї школи провели дослідження кровообігу в тканинах і органах людини.

Важливим є об'єднання вчених в академічні групи. Під керівництвом д-ра мед. наук, проф., акад. АН національного відродження України Г.О.Бабенка викладачі вивчають проблему "Мікроелементи в медицині", здійснюють профілактику зобної епідемії, хвороб крові й дитячих недуг. Ректор академії, д-р мед. наук, проф., акад. АМН України Є.М.Нейко з групою вчених досліджує проблеми кардіології й гастроентерології. Проректор з наукової роботи, д-р мед. наук, проф., акад. АН технологічної кібернетики України (АНТКУ) Н.М.Середюк спрямовує вчених на виявлення засобів запобігань серцево-судинних захворювань. Спільно з колегами він винайшов і передав у виробництво фармацевтичному об'єднанню "Дарниця" препарат "Амтизол" для лікування шоків, який не має аналогів у світовій практиці.

Вчені створили вісім науково-дослідних лабораторій з різних напрямів медичної науки і досягають важливих результатів. Лабораторія біохімічної екології, якою завідує д-р мед. наук, проф. І.В.Мазепа, отримала сертифікат на проведення біохімічних екологічних досліджень. Лабораторія медико-генетичних досліджень, очолена доктором мед. наук, проф. Л.Є.Ковальчук допомагає у збереженні вагітності.

Науковці вузу працюють за 34 темами, більшість з яких присвячено дослідженню впливу антропогенного й техногенного забруднення довкілля на здоров'я населення Прикарпаття. Частина дослідників об'єдналася в госпдоговірний сектор і виконує замовлення промислових підприємств та установ на розробку нових технологій для запобігання масових захворювань, виробничих травм і поліпшення екологічного стану в регіоні. Так, за договором з Українським науково-дослідним інститутом експериментальної патології, онкології, радіобіології, на основі державної програми, д-р біолог. наук М.І.Мойсеєнко і канд. біолог. наук Л.Г.Петрина досліджують кінетику стабільних елементів в органах і тканинах тварин, які постійно знаходяться в тридцятикілометровій зоні Чорнобильської АЕС. Вчені лікувального факультету

за останні роки передали органам охорони здоров'я Івано-Франківщини нові технології для діагностики, профілактики та лікування найбільш поширених видів захворювань в області. Понад 20 нових технологій було впроваджено в практику медичних установ України.

В академії багато уваги приділяється науковому співробітництву з зарубіжними вченими. З угорськими науковцями укладено договір на проведення дослідних розробок типу інжиніринг щодо вивчення терапевтичної ефективності ряду серцево-судинних лікарських засобів. Налагоджено наукові зв'язки з ученими Австрії, Англії, Німеччини, Польщі, Швейцарії. Разом з управою Українського лікарського товариства Північної Америки і Християнсько-католицької організації "Любов і Милосердя" Карітас (Німеччина) відкрито й обладнано Народну лікарню, що допомагає у лікуванні незможним громадянам. У 1996 р. в академії проведено Міжнародний конгрес молодих вчених за участю українців діаспори.

Зусилля науковців академії і лікарів координує створена спільно з обласною державною адміністрацією науково-практична рада на чолі з д-ром мед. наук, проф. С.Я.Орнатом, яка сприяє впровадженню у практику нових методів лікування. Функціонує також відділ науково-методичної інформації, який очолює д-р мед. наук, проф. А.А.Омеляшко.

Наукові здобутки вчених одержали високу оцінку. У 1993 р. професорам Є.М.Нейку і Ф.І.Мамчуру за розробки і застосування фармпрепаратів "Уролесан" і "Трицинол" було присуджено Державну премію України в галузі науки і техніки. Є.М.Нейко, Н.М.Середюк і д-р мед. наук, проф. Л.В.Глушко стали членами Європейських асоціацій кардіологів і ревматологів.

Колектив вузу приділяє увагу постійному підвищенню наукового рівня викладачів. Для підготовки докторських дисертацій вони направляються в докторантуру і переводяться на посади старших наукових співробітників. Це дало змогу лише протягом 1988-1997 рр. 39 викладачам стати докторами наук.

В академії здійснюється підготовка науковців через аспірантуру. За останні десять років понад 20 її випускників захистили кандидатські дисертації. Вчені допомагають у написанні дисертацій лікарям. Під їх керівництвом кандидатами наук стало понад 400 чоловік.

Кафедри залучають студентів у наукові гуртки, допомагають їм у підготовці доповідей на щорічних конференціях. У 1983 р. у вузі відбулася Республіканська студентська наукова конференція з проблем кардіології. У 1993 р. студенти були учасниками пленуму Всеукраїнського наукового медичного товариства ортопедів. Вони також взяли участь у Міжнародній конференції з стоматології і Міжнародних хірургічних днях. Понад 20 студентів-винахідників і раціоналізаторів є авторами оригінальних медичних технологій, пристроїв,

діагностичних та лікувальних апаратів, разом з викладачами вони публікують наукові праці.

Відкриття в області третього вузу – Івано-Франківського державного інституту нафти і газу – пов'язане з розвитком нафтової і газової промисловості в країні, зокрема на Прикарпатті. Підготовку інженерних кадрів цієї галузі започатковано в 1960 р., коли в Івано-Франківську було відкрито загальнотехнічний факультет Львівського політехнічного інституту. У липні 1963 р. створено філіал цього ж інституту, до якого зі Львова були переведені студенти й викладачі нафтового факультету, було розширено підготовку інженерів для нафтової і газової промисловості.

У 1967 р. філіал перетворено в Івано-Франківський інститут нафти і газу – єдиний нафтовий вуз України [1, ф. Р-2065, оп. 1, спр. 187, арк. 11].

Спочатку тут було п'ять факультетів: газонафтопромисловий, геолого-розвідувальний, механічний, автоматизації й економіки, а також загально-технічний. В інституті 5146 студентів набували десять спеціальностей (буріння нафтових і газових свердловин, розробка нафтових і газових родовищ, геофізичні методи пошуків і розвідки корисних копалин, машини і обладнання нафтових та газових промислів тощо). Їх навчали 259 викладачів, у тому числі три доктори наук, професори, 60 кандидатів наук, доцентів. Серед перших викладачів були доктори геол.-мінерал. наук, професори І.М.Кухтін і О.М.Снарський; кандидати геол.-мінерал. наук, доценти В.Г.Лизанець і М.І.Куравець; канд. техн. наук, доц. О.М.Скачедуб. Інститут розмістився у п'яти пристосованих приміщеннях [там само, спр. 186, арк. 53-54].

Згодом вуз зростав, були побудовані сучасні корпуси, розширилася навчальна база. Це дало змогу збільшити кількість факультетів. Створено такі нові факультети: нафтогазопроводів, вечірній і заочний. В інституті споруджено обчислювальний центр, науково-технічну бібліотеку, книжковий фонд якої складає більше 700 тис. томів. На дев'ятьох факультетах налічувалося 38 кафедр, де працювало 340 викладачів. Вони готували фахівців з 14 спеціальностей.

У 1969 р. організовано підготовче відділення, на якому робітничі і сільська молодь готувалася до вступу у вузи [там само, спр. 379, арк. 1]. З часу заснування інституту постійно збільшувалася кількість викладачів. Деякі з них, зокрема доктори техн. наук, професори В.С.Бойко, Р.Ф.Гімер, І.С.Кисіль, Р.М.Кондрат; д-р геол.-мінерал. наук, проф. О.О.Орлов; канд. техн. наук, проф. О.І.Акульшин; канд. геол.-мінерал. наук, проф. В.П.Степанюк, працювали раніше в інших вузах або на виробництві. Теперішній проректор – канд. техн. наук, проф. Ф.В.Козак – прийшов у вуз після закінчення аспірантури.

Викладачами стали понад 80 випускників інституту. Серед них завідувачі кафедр: д-р геол.-мінерал. наук, проф. Є.Д.Кузьменко; доктори техн. наук, професори Я.С.Коцкулич, Й.В.Перун, Ю.Д.Петрина і М.Д.Середюк. У різний час ректорами інституту були канд. техн. наук, доц. Є.Г.Шелепін; канд. техн.

наук, проф. Б.М.Локотеш; випускник цього ж вузу, д-р техн. наук, проф. Ю.Г.Гаген і д-р техн. наук, проф., акад. Академії гірничих наук України Б.Г.Тарасов. Викладачі вдосконалювали навчальний процес і пов'язали наукову роботу з підготовкою інженерів для нафтогазової промисловості й виробничими потребами.

У 1992 р. створено факультет економіки менеджменту, який готує економістів-менеджерів для паливно-енергетичного комплексу й машино- та приладобудівельних підприємств. Колектив факультету разом з деканом, канд. економ. наук, проф. О.І.Лесюком приділяє велику увагу вивченню студентами іноземних мов. Це дає змогу багатьом із них проходити стажування у різних країнах і вивчати їх досвід.

Підвищенню рівня підготовки спеціалістів приділяється увага і на інших факультетах. Викладачі створюють нові підручники, програми, методичні посібники, які б відповідали вимогам вищої національної школи. В академічних групах застосовується рейтингова система оцінки знань студентів, проводяться письмові контрольні роботи, міжсесійний та сесійний контроль [7].

У науковій роботі працівники вузу враховують економічні реформи, які проводяться в країні. В університеті сформовано десять наукових шкіл. Дослідження ведуться на замовлення Міністерства освіти України, Міністерства науки і технології України, Державного комітету нафтової, газової і нафтопереробної промисловості України, нафтогазових підприємств.

Досягнення науковців сприяють збільшенню видобутку нафти і газу, скороченню термінів будівництва свердловин та підвищенню їх надійності. Під керівництвом д-ра техн. наук., проф., віце-президента Української нафтогазової академії (УНГА) Р.С.Яремійчука розроблено нову технологію очистки привибійної зони пласта і освоєння свердловин. Д-р техн. наук, проф., акад. УНГА Є.І.Крижанівський своїми дослідженнями допомагає створенню і забезпеченню надійності нафтогазопромислового обладнання та інструменту, а також розробці конструкції труб нафтового сортаменту насосних штанг. Д-р техн. наук, проф., акад. УНГА Р.М.Кондрат з групою вчених досліджує процес вдосконалення розробки газових родовищ та їх експлуатації.

Вагомих наукових результатів досягли й інші вчені. Кандидати техн. наук, доценти Б.Д.Марик і Я.М.Дрогомирецький, зокрема, свої дослідження спрямували на розробку і вдосконалення породоруйнівного інструменту, д-р техн. наук, проф. П.І.Огородніков і канд. техн. наук, доцент М.В.Лисканич допомогли вдосконалити обладнання для очистки бурових розчинів та стічних вод.

Науковці вузу є авторами більше 2500 винаходів. Вони нагороджувалися дипломами міжнародних і республіканських виставок. З ініціативи учених

створено навчально-науковий виробничий центр "Інтехцентр" і ряд науково-дослідних лабораторій.

Дослідження ведуть і студенти, які об'єднуються у Студентське наукове товариство. Найкращі з них стають співавторами наукових публікацій та винаходів. Багатьох нагороджено дипломами на республіканських конкурсах студентських науково-дослідних робіт. Значна частина курсових робіт і дипломних проєктів виконується студентами на замовлення промислових підприємств.

Згідно з постановою Кабінету Міністрів України, у квітні 1994 р. інститут перетворено в Івано-Франківський державний технічний університет нафти і газу. Вуз розширив свої повноваження, ввійшов у Міжнародну асоціацію університетів.

Ректорат університету, очолений акад. Є.І.Крижанівським, приділяє увагу вдосконаленню структурної побудови вузу і відкриттю нових спеціальностей, зокрема створено ряд інститутів, яким підпорядковані близькі за фахом факультети. Це допомогло поліпшити набір абітурієнтів, підвищити рівень викладання навчальних курсів, методичного забезпечення та проведення виробничої практики. Так, у 1994 р. відкрито Нафтогазовий інститут, директором якого спочатку був акад. Р.С.Яремійчук. Інститут об'єднує газонафтопромисловий, геологорозвідувальний, механічний факультети і факультети нафтогазопроводів та економіки й менеджменту, координує їх зв'язки з нафтогазовими підприємствами. Це допомагає якісно готувати інженерні кадри. Інститут створив у різних містах курси підготовки до вступу в університет, залучив керівників підприємств до цільового набору абітурієнтів, контролю за навчанням студентів та виробничою практикою.

У 1994 р. були створені й інші підрозділи університету. Кафедри вищої математики, фізики, хімії та обчислювальної техніки було об'єднано в Інститут фундаментальної підготовки. Очолений канд. техн. наук, доц. В.М.Юрчишиним, він допомагає кафедрам забезпечувати наступність між навчальними програмами з різних фундаментальних дисциплін, а також практичне використання обчислювальної техніки. Це сприяє глибокому засвоєнню студентами фахових курсів.

У зв'язку з гуманізацією інженерно-технічної освіти та відродженням національної самобутності вищої школи, створено Інститут гуманітарної підготовки. Цей заклад спрямовує роботу кафедр історії та політології, документо- та правознавства, філософії, іноземних мов і фізичного виховання. Окрім фахових професій, студенти здобувають додаткові спеціальності інженера-перекладача, інженера-психолога, інженера-лектора-політолога. Директор інституту – канд. філол. наук, проф. Б.П.П'ятничко.

Структурні зміни стосуються і вдосконалення управління дослідженнями і наближення їх до виробничих потреб. З цією метою відкрито Науково-дослідний інститут нафтогазових технологій. Під керівництвом канд. техн. наук, доц., чл.-кор. УНГА В.В.Дячука інститут спрямовує науковців на виконання загальнодержавних, регіональних та міжнародних науково-дослідних програм, допомагає визначати теми досліджень у галузі науково-технічного прогресу, сприяє їх здійсненню та практичному застосуванню. У 1997 р. 130 штатних наукових співробітників, 145 викладачів, 107 аспірантів і близько 100 студентів виконували 186 тем із розробок нафтових родовищ, вдосконалення буріння свердловин та проблем машинобудування.

Створена науковцями продукція експонувалася на виставках і ярмарках у містах України, а також Болгарії, Німеччини, Польщі й Росії, що сприяло її подальшій реалізації. У 1997 р. рекламні проспекти розробок вчених вузу експонувалися в Данії та В'єтнамі.

За ініціативою д-ра геол.-мінерал. наук, проф., акад. Міжнародної академії наук технологій та інжинірингу О.М.Адаменка у 1995 р. відкрито Науково-дослідний інститут екологічної безпеки та природних ресурсів. Об'єднавши Інститут екологічного моніторингу АН технологічної кібернетики України, Карпатський інженерно-екологічний центр і наукові екологічні підрозділи університету, цей заклад спрямовує дослідження вчених на вихід країни з кризової екологічної ситуації.

У 1995 р. створено інженерно-екологічний факультет, до складу якого ввійшли кафедри екології, інженерної геодезії, безпеки життєдіяльності, хімії. Факультет готує фахівців з охорони довкілля землі й людини.

В університеті відкрито докторантуру з п'яти спеціальностей (розробка нафтових та газових родовищ, буріння свердловин, екологія, нафтогазопроводи, бази та сховища, машини нафтової та газової промисловості). В аспірантурі здійснюється підготовка кандидатів наук з 24 спеціальностей. У 1997 р. тут навчалася 107 чол. У вузі функціонують чотири спеціалізовані ради із захисту докторських дисертацій за сімома спеціальностями. Захист кандидатських дисертацій здійснюється з десяти спеціальностей.

У вузі створено відділ підготовки фахівців високої кваліфікації, який очолює канд. техн. наук, доц. Я.М.Дрогомирецький. Тут проходять стажування викладачі з різних вузів України.

Вчені університету допомагають науковцям інших країн і запозичають їхній досвід. Вони працювали у навчальних закладах Алжиру, Афганістану і Куби, читали лекції у Німеччині й Канаді, проходили стажування у США, допомагали в роботі промислових підприємств Індії, Іраку і Китаю. Наукові

зв'язки встановлено з ученими й спеціалістами Болгарії, Польщі, Румунії, США, Словаччини, Франції і Чехії.

У вузі діє служба міжнародних зв'язків, яка під керівництвом проректора, канд. техн. наук, проф. Ю.І.Порайка допомагає встановленню творчих стосунків з вузами, науковими установами і фірмами зарубіжних країн. Вона ж організовує навчання громадян Індії, Ізраїлю, Монголії, Пакистану й СНД. У 1998 р. в університеті навчалося близько 5800 студентів.

При університеті відкрито фізико-технічний ліцей, в якому налічується 360 учнів. У структуру вузу ввійшов і коледж електронних приладів, що об'єднав понад 25 навчальних закладів України, зокрема Київський геологорозвідувальний та Полтавський нафтовий геологорозвідувальний технікуми, Долинський природничо-математичний ліцей.

1. Державний архів Івано-Франківської області.
2. Історія міст і сіл УРСР. Івано-Франківська область. – К., 1971. – 640 с.
3. Івано-Франківський державний педагогічний інститут імені В.С.Стефаніка (Документальний нарис). – Ужгород, 1990. – 118 с.
4. Івано-Франківський державний педагогічний інститут імені В.С.Стефаніка. – Івано-Франківськ, 1990. – 27 с.
5. Назустріч мрії: Нариси історії Прикарпаття. – Ужгород, 1978. – 224 с.
6. Українознавство у педагогічному процесі освітніх установ: Збірник статей. – Івано-Франківськ, 1997. – 470 с.
7. Студент Прикарпаття. – 1991. – 19 квітня.

P.S. Fedorchak, T.P. Fedorchak.

THE REVIVAL OF PRECARPATHIA'S HIGHER EDUCATION IN INDEPENDENT UKRAINE.

The article deals with the development of Precarpathia's higher education in Independent Ukraine, tracing its development from the beginning period to the present time. The authors focus on the activity of institutions training highly qualified professionals and their relevance to Ukraine's economy. They also provide new approaches to the problems concerning research work and higher education.

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

М.А. Генік

ДИВЕРСИФІКАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ПОЛЬЩІ У ПЕРІОД КРИЗИ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ

Сукупність важких соціально-економічних та національно-політичних проблем постала перед молодими парламентськими демократіями Центрально-Східної Європи в 20-30-х рр. ХХ ст. Це стимулювало їхню еволюцію до авторитаризму й тоталітаризму. Зігнорування права багатьох народів регіону на самовизначення, загострення проблеми національних меншин та нестабільність Версальської системи посилювали існуючі міжнародні антагонізми й породжували реваншистські прагнення. Невирішеність національного питання стала каталізатором політичних криз у центрально-європейських суспільствах, які прагнули зберегти територіальну цілісність та однонаціональний унітарний статус держав на фоні загострення міжнародної ситуації, тому змушені були йти на посилення виконавчої влади, згортання демократичних інституцій і встановлення диктаторських режимів.

Вищеназвані тенденції особливо характерні для польського політикуму, який на початку 20-х рр. напружено шукав оптимального курсу національної політики. У цій партійно-політичній системі стосовно концепцій національної політики виділялося три основні табори: правочентристський, ліводемократичний і ліворадикальний. Криза парламентаризму у сфері національної політики виявлялася в активізації та посиленні крайньополярних таборів із пропагованими радикальними концепціями розв'язання проблеми при відносній пасивності та ідейно-організаційній ослабленості центристських сил. Найпомітніше ці процеси виявлялися при розробці концепцій політики стосовно найчисельнішої української меншини.

Актуалізація українського питання у польській політиці в період кризи парламентаризму мала внутрішньо- й зовнішньополітичний аспекти. З одного боку, в 1924 р. минав 2-річний термін впровадження закону про воєводське самоуправління, який був формальною підставою для передачі Східної Галичини Польщі. З іншого – перемога лівих сил на виборах у Франції й Великобританії змушувала польську сторону до модифікації політики на "східних кресах", загрожуючи втручанням західних держав у вирішення українського питання. Політика українізації в УСРР і посилення національно-визвольного руху на західноукраїнських землях супроводжувалися ослабленням схильних до угоди українських правочентристських сил та зростанням прокомуністичних і прорадянських орієнтацій.

Визнання фактичних східних кордонів Польщі означало остаточну легалізацію анексії західноукраїнських земель та зведення українського питання до рангу внутрішньопольської проблеми. Це знімало перешкоди для націоналістичних сил у справі реалізації доктрини національної держави та створення з цією метою уряду польської парламентської більшості. Зближення на цій основі “Хени” і “Пяста” завершилося підписанням 17 травня 1923 р. у Варшаві так званого Лянцкоронського пакту про узгодження тактики на сеймовому терені та створення уряду національної більшості.

Пакт передбачав забезпечення польського характеру держави та нарощування асиміляційної політики на “східних кресах”, яке мало досягатися протегуванням польському елементові, прискоренням земельної реформи з одночасним збільшенням максимуму землеволодіння до 400 га (порівняно зі 180 га в інших регіонах) та усуненням українського селянства від участі у парцеляції. Акцент робився на першочерговій польській колонізації стратегічно важливих земель: приміської зони, придорожньої й прикордонної смуг та тих територій, на яких внаслідок невеликої густоти населення чи існування значного відсотка поляків порівняно швидко можна досягти польської більшості – Волині й Поділля. Ставилось завдання компактним польським валом розчленувати українську етнічну територію з метою полегшення подальшої колонізації [9, 31; 15, 151, 157].

Рішуча опозиція урядові “Хено-Пяста” з боку лівих партій і фракцій національних меншин, розходження всередині блоку в питаннях стратегії і тактики “кресової” політики та протистояння між людовським і консервативним крилом у справі земельної реформи зумовили втрату ним абсолютної більшості в сеймі і відставку уряду В. Вітоса [1, 83].

Поразка спроби реалізації доктрини національної держави актуалізувала дискусію в правочентристському таборі щодо курсу національної політики. Організаційно неоформлена група в Народно-національному союзі (ННС) в складі С. Грабського, Є. Гертиха, В. Вакара та інших, побачивши безперспективність і шкідливість тотальної дискримінації корінного населення “східних кресів”, намагалася переконати націоналістичний табір у необхідності зміни тактики. Пропонований ними курс політики в українському питанні робив поворот у бік концепції державної асиміляції при збереженні остаточної мети – національної асиміляції. Засудивши політику дискримінації як безрезультатну, Є. Гертих і В. Вакар виступали за кваліфікування “русинів” як окремої етнічної гілки польської нації, за поблажливішу мовну і релігійну політику, яка б виражалася у толеруванні української мови як діалекту з поступовим впровадженням латинського алфавіту й польської мови як літературної. Ця політика мала поєднуватися з суворим переслідуванням українського сепаратизму. С. Грабський пропонував зміну аграрної політики, яка полягала в

допущенні українців до участі в парцеляції, обмеженої окремими регіонами. Маєтки у приміській зоні, придорожній і прикордонній смугах призначалися виключно для колоністів з метою створення компактних польських осередків. Ключовим моментом у цьому комплексі заходів вважалася поступова колонізація українського шкільництва шляхом утратквізації [12, 10, 18; 13, 14-15, 20, 67]. Таким чином, зміна курсу національної політики означала не відмову від національної асиміляції, а тільки завуалювання і сповільнення її темпів із наміром перегрупувати сили та ґрунтовно підготуватися до її продовження. З цією метою ендеки використали участь у позапарламентському уряді В. Грабського для спрямування ходу планових реформ у русло своїх програмових вимог. Найяскравіше це проявилася в процесі розробки пакету законів, які мали регламентувати використання польської й української мов в адміністрації, судівництві та шкільництві. Опрацювання проектів проходило під безпосереднім керівництвом міністра освіти С. Грабського. Законопроекти допускали застосування української мови у п’ятьох воєводствах, тобто Холмщина, Підляшшя і частина Лемківщини не попадали у сферу їх юрисдикції. Використання української мови у шкільництві залежало від національної структури населення та результатів шкільних плебісцитів, а для польської мови забезпечувалися істотні пільги. Передбачалося активне впровадження утратквістичних шкіл як прихованого засобу колонізації [14, 1].

Зайнявши вичікувальну позицію щодо заходів уряду В. Грабського з реформування відносин на “східних кресах”, ендеція критикувала компромісність і лібералізм деяких розпоряджень, схвалюючи силові методи розв’язання проблеми. Партії “Хени” підтримали курс уряду на зміцнення військових підрозділів на західноукраїнських землях та закликали до запровадження надзвичайного стану.

Націоналістичний табір піддав різкій критиці деякі реформи уряду В. Грабського, які, за переконаннями ендеків, робили завеликі поступки українській меншині. Зокрема, негативну оцінку отримало розпорядження Ради міністрів від 29 грудня 1924 р., яке дозволяло місцевій виконавчій владі у східних воєводствах за наявності обґрунтованих підстав утримуватися від виконання директив, якщо ті могли загострити міжнаціональні відносини. Особливе несприйняття правих сил викликав особистий проект В. Грабського, який для врегулювання складної соціально-економічної та національно-політичної ситуації на західноукраїнських землях передбачав швидке проведення аграрної реформи у прикордонних повітах шляхом повного поділу поміщицької землі серед місцевого селянства [7, 220, 222; 23, 1-6; 22, 1175-1176].

Таким чином, криза парламентаризму стимулювала пошуки правочентристськими партіями нових методів національної політики. Аналогічні

процеси спостерігалися в середовищі польського лівого руху. Побоювання повторної спроби “Хено-Пяста” сформувати уряд національної більшості, унеможливлення співпраці з українськими соціалістами внаслідок переходу Української соціал-демократичної партії (УСДП) на прокомуністичні позиції та організаційні перегрупування вплинули на втрату радикалізму польською демократичною лівицею й утвердження в неї погляду на українське питання як внутрішню проблему Польщі.

Зміни в національній політиці Польської партії соціалістичної (ППС) найяскравіше проявилися на XIX конгресі партії (Краків, 30 грудня 1923 р. – 1 січня 1924 р.). У доповіді одного з її лідерів М. Недзялковського зазначалося, що неможливо ідеально застосувати принцип самовизначення в умовах капіталістичного ладу, тому проблему західноукраїнських земель, вважаючи її внутрішньою справою польської держави, пропонувалося розв’язати в два етапи. На першому етапі необхідно вирішити проблеми поліпшення адміністрації та забезпечення реальної рівноправності шляхом допущення українців до державних посад і задоволення їхніх культурних потреб. І тільки після цього соціалісти вважали можливим надання Східній Галичині та Волині територіальної автономії, що було однією з основних вимог ліводемократичного табору в 1921-1922 рр. На XIX конгресі було внесено зміни в опрацьований раніше проект резолюції у справі національної політики, повністю вилучивши з нього 3-й пункт, що проголошував остаточне розв’язання національних проблем у застосуванні принципу самовизначення. Замість цього були конкретизовані й доповнені інші положення вимогами забезпечення рівноправності українського населення, заснування українського університету у Львові і т.д. [5, 1; 6, 16; 10, 1; 19, 2].

Нечисленна опозиція на чолі з Я. Лібкіндом (Келецьким) виступила на XIX конгресі з вимогою визнання права української меншини на незалежність і самовизначення. У своїй промові Я. Лібкінд розкритикував опортуністичну позицію ППС у національному питанні та заявив, що “креси відірвуться від нас і у цьому ми не повинні їм перешкоджати” [17, 3]. Таким чином, назадницька тактика вплинула на ідейно-організаційне ослаблення польських соціалістів. Тактика переходу від максималістських до першочергових гасел в українському питанні проявилася також у діяльності іншої ліводемократичної партії – Союзу польських народних партій (СПНП).

На фоні назадницької тактики ліводемократичного табору вигідно контрастувала національна політика Комуністичної робітничої партії Польщі (КРПП), яка під впливом А. Варського пододала люксембургіанські ілюзії. В ухвалі II з’їзду КРПП (Болшево, 19 вересня – 2 жовтня 1923 р.) щодо національного питання під назвою “За нашу і вашу свободу”, визнаючи незаконність насильницького приєднання західноукраїнських земель до Польщі,

партія декларувала підтримку національно-визвольної боротьби українського народу й визнавала його право на самовизначення і возз’єднання з Радянською Україною. Таким чином, КРПП перехопила від ППС ініціативу в справі розв’язання національного питання [11, 5; 24, 157-160].

Особливого напруження в 1924 р. набула справа заснування українського університету, оскільки минав 2-річний термін, протягом якого Польща зобов’язалася в законі про воеводське самоуправління позитивно розв’язати цю проблему. Ліводемократичний табір виступав за відкриття українського університету у Львові. У правоцентристському таборі були інші підходи до згаданої проблеми. Ендеки і хадеки опиралися реалізації обіцянки або пропонували малоймовірні варіанти відкриття університету в Галичі, Станіславові, Варшаві, Кракові чи Познані, тобто в містах, на які українська сторона не могла погодитися. Консерватори виступили проти спроб тимчасового розв’язання проблеми і пропонували дійти згоди в справі перенесення Українського Вільного університету з Праги до Польщі. У зв’язку з цим різкі виступи націоналістів зустрів заява міністра закордонних справ А. Скшинського у Лізі Націй про намір польського уряду заснувати тимчасовий український університет у Кракові з перенесенням його в перспективі до Львова. Це свідчило про зростаючі розбіжності у правлячому таборі щодо методів національної політики [2, 269].

Загострення суперечностей у правоцентристському таборі було викликано також відмінністю підходів до справи земельної реформи. Якщо консерватори заперечували її необхідність, мотивуючи це побоюванням щодо участі українського селянства у парцеляції, то “Пяст” прагнув прискорити аграрні перетворення, не надаючи справі збереження польського стану володіння вирішального значення. Маневруючи між становими інтересами поміщицтва і селянства, ННС пропонував здійснювати земельну реформу шляхом вільної парцеляції за умови утримання “польського стану посідання” [4, 15].

Відхід консерваторів та їхнє об’єднання в окремі політичні організації турбували ендецію, яка намагалася стримувати та протидіяти ухваленню закону про парцеляцію і осадництво й, таким чином, повернути велике землевласництво, особливо “кресове”, яке раніше було тісно пов’язане з націоналістами, у сферу свого впливу. Виявом цього була критика С. Гломбінським урядового законопроекту за відсутність диференціації земель етнічної Польщі й “кресових” земель та внесення змін щодо збільшення максимуму володіння в східних воеводствах зі 180 до 300 га [21, 3].

Не зважаючи на зусилля ендеції щодо збільшення кількості володіння землею, консерватори негативно оцінювали підтримку ННС закону про аграрну реформу та критикували заходи націоналістів з приводу рятування польськості

“східних кресів”. Суперечності існували в поглядах на цілі національної політики, оскільки консерватори стосовно національних меншин вимагали “поваги їхньої відмінності за умови їхньої лояльності”. Представник консерваторів А.Скшинський, який очолював уряд після відставки кабінету В. Грабського, в експозе висловився за проведення ліберальної національної політики [18, 1].

Усвідомлюючи неможливість відновлення парламентської більшості для реалізації доктрини національної держави, ідеологи “Хени” вбачали завдання в тому, щоб змінити виборчу ординацію щодо забезпечення в майбутньому сеймі польської більшості, або змінити конституцію, обмеживши повноваження сейму. Намітилася тенденція прийняття “Хено-Пястом” елементів доктрини тоталітарної держави, спрямованої на обмеження й дискримінацію виборчих прав національних меншин та усунення їх від впливу на державну політику. Вимога зміни конституції та виборчої ординації на етапі поглиблення кризи парламентаризму була потенційною платформою для консолідації правочентристського табору, хоч при цьому ендеки, хадеки, людовці та консерватори суттєво відрізнялися щодо рівня радикальності пропонуваніх трансформацій [23, 862].

Вимога змін конституції та виборчої ординації, тактично підтримана правочентристським табором, на практиці виявилась недостатнім засобом для консолідації табору, виявом чого були значні розходження між націоналістичними і поміркованими партіями. Радикалізація націоналістичної течії та її спроби реалізувати принципи тоталітарної й національної держави детермінували суттєві непорозуміння з поміркованими партіями щодо мети та методів національної політики. Зокрема, лідер хадеків В. Корфанти вважав неможливим застосування методів денационалізації та ставив завдання “виховати маси національних меншин на лояльних громадян держави”, зазначаючи, що “програма християнської демократії протиставляється до принципів екстермінаційної політики, яка проголошувалася деякими органами національної демократії [16, 3].

Отже, в умовах поглиблення кризи парламентаризму в правлячому таборі виявилися великі розбіжності щодо національної політики.

Коаліційний уряд А. Скшинського зробив спроби в напрямку лібералізації національної політики. У період його короткотривалої каденції комісією експертів при секції Політичного комітету Ради міністрів було опрацьовано “Деякі основні напрямки теперішньої державної політики у справах східних воєводств і меншин”, які мали виконувати роль програми уряду з національного питання. Суть цієї програми полягала у спробі реалізації політики державної асиміляції на урядовому державному рівні. “Метою державної політики взагалі, і національної та кресової зокрема, є зміцнення держави як ... непорушної

цілісності, ... зміцнення поваги і прив’язаності до держави зі сторони всіх її національностей шляхом задоволення їхніх обґрунтованих потреб та інтересів: прив’язаність і лояльність населення здобувають справедливістю, а не насильством і переслідуванням”. Автори програми старалися знайти компроміс між доктриною національної держави та наявністю непольської більшості у східних воєводствах: “Інтерес Польської держави, яка становить єдину неподільну нерозривну цілісність, та свобода основних категорій громадян, збереження і розвиток їхніх національних і релігійних рис не є протилежними. Навпаки, взаємодоповнюються. Тому підставою і основним принципом польської державної національної політики повинен бути принцип мирного співжиття та співпраця громадян польської та непольської національності”[3, 1-3].

Заходи уряду А. Скшинського зустріли несприйняття з боку частини суб’єктів коаліції. Це було однією з причин його відставки 5 травня 1926 р. та створення урядової кризи. У травні 1926 р. відбулася друга спроба створення уряду національної більшості, яка була приречена на поразку, тому що існували значні непорозуміння всередині “Хено-Пяста”, опозиція демократичної лівиці й національних меншин. Ці фактори зумовили усунення кабінету В. Вітоса й сприяли успіхові перевороту Ю. Пілсудського.

Таким чином, період кризи парламентського устрою характеризувався радикалізацією позицій цілком протилежних течій польської партійно-політичної системи, виявом чого були прагнення реалізації доктрини національної держави блоком “Хено-Пяст” та визнання права на самовизначення ліворадикальним табором при відносній пасивності та ідейно-організаційній ослабленості демократичної лівиці. Значні концептуальні розходження, неможливість їхнього узгодження в рамках парламентаризму та нездатність жодного з політичних таборів легальними методами зосередити владу й реалізувати свою концепцію політики в національному питанні в умовах поглиблення урядової кризи, погіршення політичної ситуації і загострення міжнаціональних відносин створили умови для військового перевороту 1926 р. і становлення авторитарного режиму “санації”.

1. Центральний державний історичний архів України у Львові, ф. 492, оп. 1, спр. 24.
2. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО), ф. 2, оп. 1, спр. 201.
3. ДАІФО, ф. 2, оп. 1, спр. 381.
4. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО), ф. 231, оп. 1, спр. 654.
5. ДАЛО, ф. 271, оп. 1, спр. 116.
6. Archiwum Akt Nowych (dalej – AAN), Polska Partia Socjalistyczna, sygn. 111-5.

7. Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego (dalej – AZHRL), Zbior Macieja Rataja, sygn. 15.
8. AZHRL, Zbior Macieja Rataja, sygn. 28.
9. AZHRL, Zbior Wincentego Witosa, sygn. 12.
10. По конгресі ППС // Вперед. – Львів, 1924. – № 4. – 4 січня.
11. II Zjazd KPRP // Głos Komunistyczny. – Warszawa, 1923. – № 7.
12. Giertych J. O przyszłość Ziemi Wschodniej Rzeczypospolitej. – Londyn, 1946.
13. Grabski S. Siły wewnętrzne Polski // IV Okólnik Zarządu Głównego Związku Ludowo-Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej. – Warszawa, 1924. – 1 sierpnia.
14. Grabski S. Wytyczne polskiej polityki kresowej // Gazeta Warszawska. – Warszawa, 1924. – № 186. – 9 lipca.
15. Grabski S. Z codziennych walk i rozważań. – Poznań, 1923.
16. Korfanty W. Polityka wobec mniejszości niepolskich // Rzeczpospolita. – Kraków; Lwów; Poznań; Warszawa; Wilno, 1926. – № 42-12 lutego.
17. Na marginesie uchwał XIX Zjazdu PPS // Trybuna Robotnicza. – Lwów, 1924. – № 6. – 12 stycznia.
18. Program polityczny ziemian // Czas. – Kraków, 1925. – № 213. – 16 września.
19. Program polityki narodowościowej naszej lewicy // Słowo Polskie. – Lwów, 1924. – № 8. – 8 stycznia.
20. Wakar W. Idea narodowa i kresy // Mysł Narodowa. – Warszawa, 1926. – № 5. – 30 stycznia.
21. ZLN a osadnictwo wojskowe // Dzień Polski. – Warszawa, 1925. – № 23. – 29 stycznia.
22. Tomaszewski J. Trzy projekty W. Grabskiego // Kwartalnik Historyczny. – 1959. – № 4.
23. Wapinski R. Niektóre problemy ewolucji ideowo-politycznej endecji w latach 1919-1939 // Kwartalnik Historyczny. – 1966. – № 4.
24. Za naszą i waszą wolność // Dokumenty programowe polskiego ruchu robotniczego 1878-1984. – Warszawa, 1986.

M.A. Henyk.

THE DIVERSIFICATION OF POLAND'S NATIONAL POLICY IN THE PERIOD OF THE PARLIAMENTARIAN CRISIS.

The author shows the attitude of the Polish political forces toward the ethnic problems in their country during the early 1920's. The period of the parliamentarian crisis was marked by the radicalization of the extreme political forces and by the relative passivity, structural and ideological looseness of the democratic centrist forces. This circumstance triggered a coup d'état in 1926 that resulted in the establishment of the authoritarian regime referred to as "sanacja".

I.V. Пендзей

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ І ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ В УГОРЩИНІ (1988-1990 рр.)

З 1960 р. до середини 80-х років національний дохід Угорщини зріс приблизно втричі, обсяг промислового виробництва – 3,5 раза, споживання і реальні доходи населення у 2,5 раза. За рівнем життя Угорщина до 70-х років випередила більшість соціалістичних країн, на середину 80-х років вийшла на одне з чільних місць у світі і на перше серед країн-членів Ради Економічної Взаємодопомоги (РЕВ) по виробництву сільськогосподарської продукції на душу населення [1, 108; 6, 5].

Однак поступово нагромаджувались труднощі, невирішені проблеми. Процес удосконалення структури угорської економіки, який розпочався з січня 1968 р. економічною реформою мав половинчастий і зигзагоподібний характер [21]. Новий господарський механізм, заснований на госпрозрахунку, практично реалізовувався повільно і несподівано, а з осені 1972 р. до 1978 р. був навіть тимчасово припинений [15, 514]. Особливо несприятливим виявився 1986 р. Якщо в 1981-1985 рр. національний дохід зростає у середньому на 1,5 % щорічно, то в 1986 р. його приріст склав тільки 0,9 %. Якщо з 1981 по 1985 рр. продуктивність праці в народному господарстві країни виросла на 10 %, промисловості – на 19 %, то рівень середньої заробітної плати зріс у соціалістичному секторі економіки і промисловості відповідно на 36,7 % і 41,0 % [1, 106]. Внаслідок невідповідності між ростом заробітної плати і продуктивності праці посилювалась інфляція. В цілому в 1981-1986 рр. знизилась реальна заробітна плата: в 1986 році вона склала 97,3 % від рівня 1980 р., на 19-20% зменшилась реальна вартість кожної третьої пенсії. Це означало зниження життєвого рівня народу. В 1987 р. 6 %, а в 1989 р. уже 10 % угорців мали дохід нижче офіційного прожиткового мінімуму (3230 форинтів на місяць). Дефіцит державного бюджету в 1986 р. виріс до 46,9 млрд. форинтів. порушилась не тільки внутрішня, але і зовнішня фінансова рівновага. Стрімко виріс зовнішній борг і в 1986 р. досягнула 7,8 млрд. доларів [10, 70; 12, 1].

На думку угорських вчених, основні причини труднощів, які переживала соціалістична угорська економіка, полягали перш за все в тому, що у свій час країна споживала більше, ніж виробляла в національний дохід, були недооцінені можливі несприятливі наслідки для її господарства незвично високої залежності від міжнародної ринкової кон'юнктури. Угорська соціалістична робітничка партія (УСРП) недооцінила реальних тенденцій, які свідчили про сповільнення будівництва соціалізму, кризові явища в економіці [13, 29; 16, 5; 17, 149].

В 1986 р. УСРП провела за участю державних органів і наукових організацій всесторонній аналіз ситуації в країні. Було визнано, що економічне

становище, яке все більше погіршувалося, неможливо змінити радикальним втручанням або різким поворотом, що просування вперед необхідно вести окремими послідовними кроками. Листопадовий (1986 р.) Пленум ЦК УСРП поставив вимогу усунути перешкоди на шляху поживлення економічного розвитку, підвищення рівня управління, забезпечення політичних, суспільних, організаційних і кадрових умов, необхідних для оновлення форм і методів соціалістичного будівництва [17, 149; 19, 109]. Липневий (1987 р.) пленум ЦК УСРП прийняв політичне рішення про основні напрямки удосконалення господарського життя і перебудови економічного управління, яке було конкретизоване у робочій програмі соціально-економічного розвитку Ради Міністрів, розрахованій до 1990 р., і у вересні 1987 р. схваленій Державними зборами [11, 64-68; 16, 5; 25, 5].

Уряд, виходячи з того, що поживлення в економіці можливе і досяжне на базі підвищення ефективності, збалансованості її розвитку, на перший план поставив завдання перебудови структури виробництва у відповідності до вимог технічного прогресу; різкого зниження дотації нерентабельним підприємствам, їх переорієнтації і навіть розформування; сприяння конкурентноздатним і високоефективним виробництвам; реального розширення самостійності підприємств [1, 104: 19, 110-111].

Підвищуючи роль економічних важелів у господарюванні, уряд вважав за необхідне відобразити затрати і умови попиту і пропозиції в цінах, тобто провести реформу ціноутворення і податкової системи, яка б посилала функції форинта як міри вартості, як грошей. З допомогою цін, кредитів, податків, планомірно регульованого ринку він сподівався посилити об'єктивний характер прибутку – головного критерію кінцевих результатів господарювання, підвищення ефективності використання всіх ресурсів, інтенсифікації виробництва [1, 105].

Уряд цілком свідомо передбачав, що здійснення програми стабілізації, пов'язане з структурною перебудовою економіки, означатиме перекладення певних тягот на плечі народу; неминуча ліквідація частини робочих місць. Підвищення доходів буде ув'язуватись із покращенням виробничих показників, підвищенням продуктивності праці, це змушуватиме позбавитись мартнотратства, краще організувати працю, вміло вести перегрупування ресурсів і головне – більш сміливо і раціонально підприємничати [1, 111].

Відповідно до нових умов виробництва програма передбачала оновити політику в галузі зайнятості, соціальну політику. Центр уваги переносився на вирішення питань, пов'язаних із працевлаштуванням робочої сили, запровадженням системи перекваліфікації, задоволенням в першу чергу потреб найменш забезпечених прошарків населення (пенсіонерів, молоді, багатодітних

сімей), забезпечення реальної вартості соціальних виплат. На новій, платній основі, передбачалося вести житлове будівництво і забезпечувати громадян житлом, планувалося створити передумови для більш вільного переміщення грошових та інвестиційних засобів, робочої сили; вивчити питання про доцільність залучення в Угорщину робочої сили з інших країн, надання угорським громадянам більшої свободи у працевлаштуванні за кордоном [19, 112].

Одним з першочергових завдань було намічено зростання активу в торгівлі з країнами Заходу і зменшення тим самим зовнішньої заборгованості. 4/5 угорського імпорту складала матеріали і запасні частини, що не відповідало потребам технічного прогресу, проведення структурної перебудови виробництва. У зв'язку з цим передбачалося збільшення угорського імпорту із Заходу долі машин і обладнання, нової техніки [20, 2].

У співробітництві з країнами карбованцевого розрахунку – РЕВ і головним чином з СРСР – ставилось завдання зберегти динаміку товаробороту і одержати по імпорту більше потрібних товарів і, таким чином, уникнути можливого надпланового активу в торгівлі з ними [3, 4].

Програма передбачала також удосконалення діяльності органів центрального управління, проведення чіткого розмежування компетенції і взаємної відповідальності центральних державних органів і господарських організацій, їх скорочення (у тому числі Ради Міністрів), встановлення Державними зборами ефективного контролю за її роботою. Передбачалося продовжити процес децентралізації державного управління, формування його двохступеневої системи (регіонального і місцевого), усунення бюрократичних рис в діяльності місцевих рад, удосконалення їх самоуправлінських начал, розширення повноважень громадських організацій і оновлення форм і методів їх співробітництва з органами державного управління [19, 114].

Таким чином, в основу програми стабілізації була покладена радикальна реформа економіки, її структури. Вона передбачала також удосконалення системи політичних інститутів, вирішення ідеологічних проблем, розвиток соціалістичної демократії і все це при здійсненні УСРП її керівної ролі.

Уряд, очолюваний Кароєм Гросом, провів ряд заходів, спрямованих на реалізацію трьохрічної програми стабілізації економіки країни. В січні лютому 1988 р. угорський експорт у капіталістичні країни зріс більше ніж на 40 % у порівнянні з аналогічним періодом минулого року. Але зріст промислового виробництва виявився незначним і охоплював в основному галузь первинної сировини. Більше того в цілому сповільнились темпи соціально-економічного розвитку, збільшилось число людей з небезпечним майбутнім, погіршились настрої в суспільстві, впало довір'я до партії і керівництва [2; 3, 4; 20, 2].

УСРП, провівши поглиблений аналіз суспільно-економічної обстановки, заявила, що економічна реформа не дає належних результатів, бо не розгортається реформа політичної системи. Вирішення поставлених економічних завдань стримується повільністю і неефективністю функціонування політичної системи. суб'єктивізмом, нерозробленістю демократичних процедур. Лише шляхом всеохоплюючих, узгоджених перетворень політичної і економічної систем, можливі справжня демократизація суспільства і підвищення ефективності економіки країни. Необхідно переглянути ті рішення XIII з'їзду УСРП (1985 р.), що були недостатньо обґрунтованими і, як виявилось, нежиттєздатними. Грудневий (1987 р.) Пленум ЦК УСРП висловився за проведення загальнопартійної конференції, яка б намітила ефективні шляхи вирішення наболілих проблем суспільно-економічного і політичного життя [11, 66].

20-22 травня 1988 р. відбулася Всеугорська конференція УСРП, яка стала поворотною подією у житті країни, першим крупним кроком на шляху оновлення її економічних, політичних і суспільних структур. Партконференція проголосила необхідність модернізації базису і надбудови, оновлення суспільного мислення і перебудови системи політичних інститутів, скоординованого проведення економічних і політичних реформ, гласності і демократизації суспільного життя. Стабілізація економічного становища, утвердження соціалістичного ринкового господарства розглядались у нерозривному зв'язку із створенням у країні демократичних порядків [18, 111-114].

Конференція прийняла рішення про проведення радикальної реформи політичної системи, мета якої – досягнення соціалістичного плюралізму, що базується на керівній ролі УСРП. Серцевиною реформи повинно стати оновлення самої патрії як у внутріпартійному житті, так і в її суспільній діяльності. Вирішальний напрям реформи – розвиток гласності і демократизація партії, курс на відмову від втручання у всі сфери суспільного життя. Конференція висловила за розмежування повноважень партії, уряду, Державних зборів, органів народного представництва, суду. Соціалістична державна система повинна діяти самостійно, УСРП – посилити політичну спрямованість своєї діяльності. Партія віддана ідеї правової держави [18, 113].

Конференція визнала: необхідне безумовне виконання програми стабілізації, створення умов для формування планово-регульованого соціалістичного ринку (не відмовляючись і від застосування в разі потреби державного регулювання). Визначальна роль у багатоукладній економіці країни повинна належати державній і колективній, кооперативній власності на засоби виробництва, але слід активізувати процес дальшого “розморожування” державної власності, стимулювати приватну трудову діяльність, підприємництво на базі змішаної власності. Держава повинна стимулювати перелив капіталів,

залучення іноземних інвестицій і спільні форми підприємництва. Частина підприємств треба перетворити в акціонерні товариства, в тому числі з правом продажу акцій за кордоном [18, 113].

Всеугорська партійна конференція доручила ЦК УСРП утворити робочу комісію, яка б глибоко проаналізувала розвиток країни після 1956 року, 20-річний досвід здійснення економічної реформи, виявила причини негативних явищ і, враховуючи підсумки дискусії в партії, намітила перспективну програму будівництва соціалізму, підготувала новий Статут і її нову Програму Заяву. Партконференція відкинула ідею відновлення багатопартійної системи, як таку, що не враховує уроки історичного розвитку Угорщини. Підкреслювалось, що УСРП, опираючись на досягнення в будівництві соціалізму, і надалі залишається керівною і спрямовуючою силою суспільства, яка діє на основі ідей наукового соціалізму, вчення Маркса, Енгельса, Леніна. Але відповідно до нового розуміння своєї керівної ролі партія повинна функціонувати як політичний рух, що формує систему поглядів лише з найбільш важливих, таких, що мають стратегічне і політичне значення, питань життя суспільства [18, 112-113].

Конференція пройшла в критичному дусі. Прозвучали вимоги притягнення до відповідальності керівників, винних у допущених помилках і прорахунках. Партконференція визнала відповідальність ЦК УСРП за стан справ у країні і провела необхідні кадрові й організаційні зміни. Генеральним секретарем УСРП було одностайно обрано К. Гроса. Я. Кадар, який упродовж більше тридцяти років відіграв визначальну роль у політиці і формуванні суспільного, політичного і економічного обличчя Угорщини, зайняв запроваджений Пленумом ЦК пост Голови партії. Більш як на третину було оновлено ЦК, у Політбюро залишились тільки п'ять членів його колишнього складу.

Конференція орієнтувала на порівняно неспішне, поступове просування по шляху реформ, розраховане на 8-10 перехідних років.

На основі рішень Всеугорської конференції УСРП розпочався злам усієї конструкції існуючої моделі соціалізму, яку на Заході називали “кадарівською моделлю суспільства” і яка історично склалась після подій 1956 р. (Угорська модель соціалізму засновувалась на неприйнятті волюнтаризму в політиці і тотального централізму в економіці – І. П.). Цей процес супроводжувався глибокими політичними змінами, демократизацією суспільства, посиленням впливу ринкового механізму, розвитком різних форм власності, нових методів господарювання і сучасної системи управління.

Липневий (1988 р.) Пленум ЦК УСРП підтвердив курс на глибокі структурні перетворення економіки і модернізацію виробництва. Розглянувши два варіанти соціально-економічного розвитку країни (в рамках програми стабілізації), він, зрештою, висловився за перший варіант, умовно названий “А”.

Цей варіант передбачав подальше посилення впливу ринкових факторів і відмову від регуляторів централізованого управління, проведення радикальних змін у структурі промисловості, рішуче покінути з нерентабельністю. Передбачалося залучення до вирішення економічних завдань іноземних фінансових організацій і комерційних банків, зміну валютних курсів (зниження курсу форинта), надання підприємствам права більш вільно визначати ціни на свою продукцію. “Для досягнення повороту, – як відмічалось в інформаційному повідомленні про пленум, – необхідно в перспективі зробити суспільство і економіку більш відкритими. Слід створити соціалістичне ринкове господарство, покращити умови для здатних до розвитку підприємств, розширити можливості участі зарубіжного капіталу, який би сприяв технічному прогресу” [6, 5; 12, 1-2].

Передбачалося, що розширення ринкової конкуренції приведе до наростання соціальної напруженості – значно зростуть відмінності у доходах, з'явиться безробіття (знизиться життєвий рівень народу), неминуче погіршення загальної політичної ситуації в країні.

5-7 жовтня 1988 року Державні збори прийняли закон про асоціації, який розширив можливості підприємництва і кооперативів, примноження форм приватного підприємництва, вкладення в економіку грошових нагромаджень населення, а також зарубіжного (соціалістичних і капіталістичних країн) капіталу. Одночасно йшов активний процес перегляду конституційно-правових норм, розробки більш як 30-ти нових законів і нової Конституції. В січні 1989 р. Державні збори прийняли закон про право громадян на створення об'єднань і проведення зборів, який фактично визнав і можливість організації політичних партій.

Зміни в суспільстві, поява нових реальностей: політизація мас, створення нових, часто альтернативних суспільно-політичних рухів і структур, зростаючі економічні труднощі спонукали УСРП переглянути попередню точку зору на можливість продовження перемін у рамках однопартійної системи. Позачерговий Пленум ЦК УСРП (10-11 лютого 1989 р.) заявив про необхідність послідовного переходу до багатопартійної системи і збереження в нових умовах керівної ролі партії. В той же час було підкреслено, що багатопартійність можлива тільки як результат природних суспільних процесів, що суспільство в даний час не підготовлене до швидкого введення нової політичної структури, заснованої на багатопартійності. Але партія готова провести переговори про нові способи здійснення влади з усіма організаціями, що діють у рамках закону [22, 5; 26, 4].

В умовах все зростаючих економічних труднощів разом з демократизацією партійного життя з вересня 1988 р. посилюється критика діяльності місцевого і центрального партійного керівництва, висловлюється думка, що партійна конференція у травні 1988 р. не розробила чіткої програми дій з економічних й ідеологічних питань. У керівництві і всередині УСРП зростають розходження

по ключових проблемах політики, трактовки зміни моделі соціалізму. Диференціації уявлень в УСРП про дальший процес перебудови сприяли переоцінка історичного шляху партії і характеру подій жовтня 1956 р., реабілітації, перезахоронення жертв цих подій. В УСРП формуються декілька платформ, які відображають цілу гамму поглядів на майбутнє країни і шляхи діяльності партії. Приймається принципове рішення про здійснення реальної свободи платформ в УСРП [14, 96].

Протириччя і конфлікти, які розвивались в УСРП, привели літом 1989 р. до виникнення нових керівних органів – Політвиконкому і компромісної за своїм складом Президії. Червневий (1989 р.) Пленум ЦК УСРП заявив, що мета партії – демократичний соціалізм, парламентська демократія, побудована на багатопартійній системі, а також ринкова економіка, заснована на визначній ролі суспільної власності. Партія заявила про свою відданість цінностям марксизму, лівим соціалістичним, гуманістичним ідеям, що виступає за новий синтез комуністичних і соціал-демократичних цінностей [23].

Одночасно зміцнилась опозиція. Посилився вплив західного капіталу, який підтримав ряд партій, товариств, груп і який став визначати характер багатьох засобів масової інформації, формувати громадську думку. В суспільстві і партії не припинялися гострі дискусії про шляхи дальшого розвитку країни, місце і роль УСРП у політичній системі, її майбутнє. Вони з новою силою розгорнулись на з'їзді УСРП, який відбувся в жовтні 1989 р. і привели, зрештою, до розколу і утворення нової партії. Режьо Ньєрш, обраний Головою УСРП після звільнення травневим (1989 р.) Пленумом ЦК з цього поста Я. Кадара, обґрунтував на жовтневому з'їзді необхідність утворення нової партії. Для проведення масштабного і радикального оновлення соціально-економічної і політичної структури країни необхідно, – заявив Р. Ньєрш, – щоб з УСРП сформувалась нова партія. Це повинна бути партія нового типу, яка не може бути комуністичною, оскільки вона ширше, ніж комуністична, повинна представляти і охоплювати інтереси трудящих. Але вона не може бути і соціал-демократичною, бо не може зупинитися тільки на ґрунті реальної політики дня, їй необхідні перспективні цілі [14, 100].

Ідею створення нової партії підтримав член Президії ЦК УСРП Імре Пожгаї. Генеральний секретар УСРП К. Грос наполягав на оновленні партії, а не створенні нової. Після напружених дебатів 7 жовтня 1989 р. (на другий день роботи з'їзду) 1202 делегатів при 153 проти і 38, що утрималися, прийняли рішення про заснування нової партії – Угорської соціалістичної партії (УСП) [24].

УСП заявила, що віддана тим соціалістичним і комуністичним цінностям, притягальну силу яких не зміг заглушити навіть сталінізм. І перш за все – свободі особистості, вільного суспільного волевиявлення, самоуправління, справжнього

колективізму, громадської солідарності, справедливості, рівності шансів, соціальної захищеності, а також універсальним цінностям розвитку людства: гуманізму, свободі, демократії. Нова партія, – говорилося на з'їзді, – це партія, що спирається на історичні традиції, цінності народу і успадковує прагнення угорських прогресивних сил, ідеї прогресу. Це партія людей, які існують на доходи від своєї праці, дрібних підприємців, співгромадян угорської та інших національностей. Вона об'єднує у своїх рядах представників різних поколінь [14, 101].

УСП – ліва соціалістична організація нового типу, яка функціонує у вигляді союзу платформ. Її мета – демократичний соціалізм, особливість якого – визнання приватної власності. Партія відкидає можливість диктатури пролетаріату, не декларує як основний принцип керівну роль партії і демократичний централізм. І. Пожгаї підкреслив, що в його розумінні демократичний соціалізм ближче до європейських соціалістичних рухів, лівих європейських традицій, ніж до комуністичних ідей. Партія прагне до створення “комфортного суспільства”, де людині жилося би затишно. І єдиний шлях до цього – ринкова економіка. Партія бореться проти зuboжіння, а не із збагаченням, утверджує такі моральні цінності ринку, як прагнення до співробітництва, довіри, надійності, підтримання доброї репутації виробника. Свою європейську політику УСП будує на фундаментальному принципі непорушності кордонів. Вона виступає за демонтаж “економічних” кордонів (це відповідає ідеї будівництва “загальноєвропейського дому”), за підтримку рівноправних, дружніх відносин з Радянським Союзом, за приєднання в довгостроковій перспективі Угорщини до Європейського Економічного Співробітництва (ЄЕС) в якості асоційованого члена. УСП вважає за необхідне проведення внутрішньої реформи Організації Варшавського договору (ОВД), одночасний розпуск ще в цьому столітті НАТО і ОВД. Без переоцінки існуючої системи економічних зв'язків не можна сподіватися на те, що країна може включитися в процеси світового розвитку. Партія широко бажає згуртування придунайських народів [14, 101, 105].

Таким чином, на угорській політичній сцені появилася ліва соціалістична організація нового типу, яка висловила за синтез традицій і цінностей як комуністичного, так і соціалістичного руху, ідеї соціальної справедливості і прав людини. З появою нової партії закінчилась історія УСРП як державної партії, яка з 1956 р. знаходилася при владі. Але з утворенням УСП Угорщина, залишаючись соціалістичною країною, несподівано втратила комуністичну партію. II з'їзд УСП (26-27 V 1990 р.) в нових історичних умовах парламентської демократії і багатопартійності проголосив відмову від “комуністичної спадщини” і остаточно закріпив соціалістичний і соціал-демократичний характер партії. З'їзд прийняв оновлений статут і програмну заяву, обрав нове керівництво партії.

Головою УСП став Дьюла Хорн (колишній держсекретар, міністр закордонних справ Угорщини, І. Пожгаї – його заступником і одночасно керівником парламентської фракції партії, Іван Вітані – керівником Правління УСП. Колишній голова партії Р. Ньєрш взагалі вийшов з правління УСП. Д. Хорн під час виборів поставив умову: “або я, або Р. Ньєрш”. Останній відмовився від займаного поста, але теж закликав оновити керівництво партії і здійснити поворот до соціал-демократичних принципів [7; 9].

Програмна заява II з'їзду УСП проголосила, що партія – спадкоємниця демократичних рухів Угорщини – від лівих соціал – демократів до соціалістів 1956 р. Вона виступає за демократичний соціалізм, який у її розумінні, – означає звільнення від політичного і суспільного гноблення, від економічної залежності. УСП виступає за забезпечення рівних шансів у суспільстві для всіх людей, скорочення нерівності, яка виникає при наявності різних форм власності, захищає інтереси тих, хто страждає від переходу на ринкову економіку. Угорські соціалісти підтримують сучасні форми колективної власності, оптимальні варіанти поєднання державної, кооперативної і приватної власності. Вони за змішану економіку, соціальноорієнтовані ринкові відносини, зміцнення правової держави. Партія виступила з проханням прийняти її в Соціалістичний [7; 8].

Основним підсумком роботи II з'їзду УСП став крутий поворот до соціал-демократії, закріплення соціалістичного характеру партії і остаточний відхід від “комуністичної спадщини”. Один із головних ідеологів УСП І. Вітані заявив: ми шануємо спадщину Маркса, але більшою мірою істину, розуміючи під істиною те, що марксистські ідеї на практиці не підтвердились [7].

1. Бенке В. Экономика, политика, мышление // Коммунист. – 1988. – № 2.
2. Венгрия: уроки реформы // Правда. – 1989. – 23 июня.
3. Всевенгерская партийная конференция // Правда. – 1988. – 21 мая.
4. ВСРП: Съезд обновления // Известия. – 1989. – 5 окт.
5. Герасимов В. Обновление // Правда. – 1988. – 25 мая.
6. Його ж. Обсудить всенародно // Правда. – 1988. – 25 июля.
7. Його ж. После “взрыва” // Правда. – 1990. – 14 июля. *Зи еррор!*
8. Його ж. Программа венгерских социалистов // Правда. – 1990. – 28 мая.
9. Його ж. Крутой поворот // Правда. – 1990. – 28 мая.
10. Дорохин В. Венгерская Народная Республика // Международный ежегодник: политика и экономика. Вып. 1987 г. – М., 1987.
11. Його ж. Венгерская Народная Республика // Международный ежегодник: политика и экономика. Вып. 1988 г. – М., 1988.
12. Ж.Е. Остановить процесс отрыва // Венгерские новости. – 1988. – № 9.
13. Жерар А. Венгерские проблемы с разных позиций // Проблемы мира и социализма. – 1989. – № 3 (367).

14. Колесников С., Шашков Е. Венгрия: приоритет реформы // Коммунист. – 1989. – № 16.
15. Краткая история Венгрии. – М., 1991.
16. Лукьянов Ф. ВНР: ориентация на рентабельность // Аргументы и факты. – 1988. – № 12.
17. Мусатов В. Венгрия: новый этап социалистического развития // Международная жизнь. – 1988. – № 3.
18. Його ж. Всевенгерская конференция ВСРП // Коммунист. – 1988. – № 16.
19. Немет М. Реформа: стабилизация, ускорение // Коммунист. – 1988. – № 9.
20. Новый дух реформ // Аргументы и факты. – 1988. – № 21.
21. Опыт управления социалистической экономикой в Венгрии / Л. Баллаи, Ф. Барта, Т. Бек и др.: Пер. с венг. – М., 1989.
22. Проект резолюции ЦК ВСРП // Правда. – 1989. – 17 февр.
23. Резолюция пленума ЦК ВСРП // Правда. – 1989. – 27 июня.
24. Родионов Б., Лукьянов Ф. Будапешт: провозглашено создание новой партии // Известия. – 1989. – 9 окт.
25. Сабо Л. Время решений // Правда. – 1987. – 10 окт.
26. Трудные дни обновления. Выступление К. Гроса на пленуме ЦК ВСРП // Правда. – 1989. – 14 февр.

I.V. Pendzey.

SOCIAL, ECONOMIC, AND POLITICAL TRANSFORMATIONS UNDERGONE BY HUNGARY (1988-1990).

The article highlights the continuous nature of economic reforms, and radical political changes brought about by the erosion and collapse of communism in Hungary.

ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

Б.М. Гаєрилів

КРАЄЗНАВЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ (продовження)

ІВАНЧУК ОЛЕКСА МИХАЙЛОВИЧ
(18. III.1882 – 1920)

Український фольклорист, етнограф, публіцист, педагог.

Народився в с.Тростянець на Снятинщині в селянській родині дяка-учителя, секретаря громади с. Іллінці Михайла Іванчука, який, на прохання І.Франка та В.Гнатюка, записував на Покутті фольклор.

О.Іванчук навчався в Коломийській гімназії, Станіславській учительській семінарії (1897-1900 рр.), Львівській учительській семінарії (1900-1902 рр.). Вищу освіту здобув у Львівському університеті. Працював у редакції Літературно-наукового вісника (ЛНВ), учителював у с.Тростянець та м.Косові (з 1912 р.).

Опублікував ряд статей, нарисів, оповідань на культурно-освітні теми: “В справі піднесення домашнього промислу” (ЛНВ. – 1905. – т.29), “Із ниви нашого шкільництва” (ЛНВ. – 1906. – т.34), “В справі музею Гуцульської штуки” (“Діло”. –1904. – №173. – 3 серпня) та ін.

На прохання І.Франка та В.Гнатюка, записував народні приповідки, оповідання, пісні, казки, матеріали з народної медицини, демонології, звичаї та обряди. Більшість цих записів опублікував В.Гнатюк у виданнях НТШ.

Займався етнографічним вивченням Гуцульщини, збирав експонати для етнографічного відділу музею Наукового товариства імені Т.Шевченка. У роки першої світової війни був секретарем УСС, а потім УГА. Загинув від рук більшовиків по дорозі на Соловки.

ІЛЬКЕВИЧ ГРИГОРІЙ СТЕПАНОВИЧ
(13.X.1803 – 1841)

Український фольклорист, етнограф і педагог.

Народився в с.Нове на Львівщині. Середню освіту здобував у м.Жовкві. На Прикарпаття прибув у 1824 р., де спочатку вчителював у Коломиї, а з 1835 р. і до смерті – в Городенці. Був активним учасником гуртка “Руська трійця” і постійно підтримував зв’язки з Я.Головацьким. Краснавець зібрав, упорядкував і в 1841 р. опублікував “Галицькі приповідки й загадки, зібрані Григорієм Ількевичем”. У книзі він помістив 2700 українських народних прислів’їв та 60 загадок. Трохи раніше, в 1836 р., він надрукував статтю з етнографії “Забобони, що існують між простим народом у Галичині”.

З усної народної творчості Г.Ількевич найбільше записав на Прикарпатті історичних пісень, рукописи яких нині зберігаються у Львівській науковій бібліотеці ім. В.Стефаника. Фольклорна спадщина Г.Ількевича була частково використана в публікаціях Я.Головацького, зокрема в альманасі “Русалка Дністровая”.

ІЛЬНИЦЬКИЙ ВАСИЛЬ СТЕПАНОВИЧ
(22.IV.1823 – 15.IV.1895)

Громадський діяч, педагог і письменник.

Народився в с.Підпечарах біля м.Івано-Франківська. Після закінчення Станіславської гімназії (1841 р.) навчався у Львівському та Віденському університетах. Брав участь у революційних подіях 1848 р. Працював викладачем української мови у Станіславі, пізніше викладав історію та географію в Ірнопільській гімназії, у 1868-1892 рр. був директором академічної гімназії у Львові. У 1884-1887 рр. очолював Українське педагогічне товариство (УПТ). Редагував і видавав шкільні підручники українською мовою, писав історико-наукові твори. Подорожуючи по Угорщині та Італії, описав їх у етнографічних та географічних працях.

Написав ряд оповідань з народного життя та численні літературознавчі статті, був автором підручників для початкових та середніх шкіл.

Залишив понад 100 літературних, історичних та природно-географічних творів.

Помер і похований у с.Підпечари.

КОЛЬБЕРГ ОСКАР
(22.II.1814 – 3.VI.1890)

Польський фольклорист і етнограф.

З 1839 р. почав записувати усну народну творчість. Наукова спадщина вченого зі світовим іменем складає 80 томів, значною частиною яких є дослідження, присвячені Україні, зокрема Галичині.

Особливо успішними були мандрівки О.Кольберга на Покуття (Станіславський та Коломийський округи), де він провів значну збиральницьку роботу в 1867-1868, 1870, 1876-1877 та 1880 рр. У результаті цих досліджень була видана чотиритомна фольклорно-етнографічна праця “Покуття” (1882-1889 рр.). Збірник “Покуття” опублікований українською мовою, але латинською графікою. Завдяки О.Кольбергу в Галичині вийшло у світ перше ґрунтовне видання казок, зафіксованих на невеликій території Покуття у 60-70-х роках XIX ст. Діяльність дослідника і популяризатора матеріальної культури українського народу високо оцінив І.Франко, який у 1888 р. присвятив О.Кольбергові збірку “Прислів'я люду руського в Галіції і на Буковині, зібрав, упорядкував і пояснив Іван Франко”.

КОЛЦУНЯК МИКОЛА СЕМЕНОВИЧ
(16.V.1856 – 2(14).VII.1891)

Краєзнавець, етнограф, фольклорист.

Народився в с.Ковалівка Коломийського району, де працював вчителем після закінчення в 1878 р. Станіславської учительської семінарії. Потім працював у селах Шешори, Яворів на Гуцульщині. Був особисто знайомий з І.Франком, з яким сидів у Коломийській в'язниці. Ще в студентські роки збирав фольклорний та етнографічний матеріал, який друкував у газеті “Діло”. М.Колцуняк написав краєзнавчі розвідки “Весілля в Ковалівці”, “Будень і свято у “Коломийських підгір'ях”. “Юрко Шкрібляк і його сини Василь, Микола і Федір”. У 1877 р. М.Колцуняк спільно з етнографом В.Шухевичем проводять етнографічне дослідження Гуцульщини, закупають унікальні мистецькі вироби для виставок і музеїв. Краєзнавець допомагав і чеському етнографові Ф.Ржегоржу, який у 1889 р. збирав експонати для етнографічного празького музею. Під час педагогічної роботи у школі прищеплював дітям навички різьби по дереву. Помер у с.Яворові на Косівщині, де й похований.

КРИП'ЯКЕВИЧ ІВАН ПЕТРОВИЧ
(25.VI.1886 – 2.IV.1967)

Народився у Львові, де закінчив гімназію та університет. Учень і послідовник проф. Михайла Грушевського, дійсний член НТШ, секретар і голова історико-філософської секції НІШ, працював у археологічній комісії. У 1909-1910 рр. викладав в українській гімназії в Рогатині, у 1912 р. повертається до Львова, де все життя працював викладачем і одночасно займався науковою роботою. У післявоєнні роки він працював у Львівському університеті, в українському музеї етнографії та художнього промислу АН УРСР, директором інституту суспільних наук АН УРСР у Львові (з 1953 р.), а в 1958 р. обраний академіком Академії наук УРСР. Ще до війни мав чисельні наукові публікації з історії України, зокрема історії козаччини. У 1954 р. виходить його книга “Богдан Хмельницький”. Був ініціатором щорічника (8 т.) “З історії Західноукраїнських земель” (1957-1967 рр.). Опублікував “Джерела з історії Галичини періоду феодалізму (до 1772 р.)”. Ще в студентські роки І.Крип'якевич проявляв інтерес до краєзнавчих досліджень. Крашним є путівник “Історичні походи по Львові” (1932р.).

ПАВЛИК МИХАЙЛО ІВАНОВИЧ
(17.IX.1853 – 26.I.1915)

Український письменник, фольклорист, літературознавець і громадський діяч.

Народився в с.Монастириська (тепер м.Косів) Івано-Франківської області. Середню освіту здобув у Коломийській гімназії (1870 р.), а потім

разом з І.Франком навчався у Львівському університеті. Як громадський діяч М.Павлик брав активну участь у визвольному русі та неодноразово був під арештом. Спільно з І.Франком видавав журнали “Громадський друг”, “Дзвін” і “Молот”.

У 1879-81 рр. перебував у Швейцарії, де в Женеві допомагав М.Драгоманову видавати журнал “Громада”. Після повернення з еміграції М.Павлик активно працює у Львові в Науковому товаристві імені Тараса Шевченка (НТШ). Особливо помітний його внесок у вивчення усної народної творчості. Ще під час навчання в гімназії юнак записував народні пісні на побутову та історичну тематику. Етнографічні та фольклорні матеріали письменник постійно використовував у своїх літературних творах (“Юрко Куликів”, “Пропащий чоловік”, “Вихор”). Ціла низка публіцистичних статей присвячена станові освіти і культури в Галичині, зокрема на Гуцульщині (“Потреба етнографічно-статистичної роботи в Галичині” (1876 р.), “Про русько-українські народні читальні” (1887 р.).

Найбільшим дослідником народознавчої діяльності М.Павлика нині відомий вчений, уродженець Івано-Франківщини, академік В.А.Качкан.

У 1973 р. в м.Косові на честь М.Павлика встановлено на гранітному п'єдесталі, прикрашеному внизу гуцульським орнаментом, бронзовий бюст письменника.

ПАСТЕРНАК ЯРОСЛАВ ІВАНОВИЧ (2.I.1892 – 22.XI.1969)

Український археолог, дослідник праісторії та княжої доби Галичини.

Народився в м.Хирові на Самбірщині. Освіту здобував майбутній археолог у Перемишльській гімназії та Львівському університеті, а в 1921 р. в Празькому Карловому університеті на археологічному відділенні. Тут він захистив дисертацію на тему: “Руські Карпати в археології”.

У 1928 р. повернувся з Чехії до Львова, де став директором Етнографічного музею НТШ. З 1932 р. Я.Пастернак постійно веде розкопки на Прикарпатті, зокрема розкопує кургани бронзової доби у с.Братківцях біля Івано-Франківська, стоянку трипільської культури в с.Корнич Коломийського району та палеолітичну стоянку в с.Нижньому Струтині. Але найбільший успіх принесли вченому археологічні розкопки в с.Кринос Галицького району, де він знайшов фундамент Успенського собору княжих часів і саркофаг князя Ярослава Осмомисла (1936 р.).

На основі вдових досліджень він опублікував свої історичні праці “Старий Галич” (Львів-Краків, 1944), “Археологія України” (Торонто, 1961).

ПЕТРУШЕВИЧ АНТОНІЙ СТЕПАНОВИЧ (1821 – 1913)

Відомий історик, філолог, етнограф і громадський діяч Галичини другої половини XIX ст. Увів в історіографію велику кількість невідомих джерел, зокрема надрукував “Волинско-Галицьку летопись” (Львів, 1871). А.Петрушевич досліджував стародавню історію Галичини, зокрема цінними є його статті з археології Прикарпаття, з історії Галичини. Серед археологічних праць є цікаві наукові повідомлення про випадкові археологічні знахідки в Стародавньому Галичі, зокрема такі публікації: “Краткое описание предметов, отысканных на залуковских полях”, “Было ли два Галича”. Вивчав історію церкви і книгодрукування, склав картотеку міст, які отримали магдебурзьке право. Значний інтерес А.Петрушевич виявляв до збирання та вивчення етнографічних та фольклорних матеріалів.

А.Петрушевич був обраний почесним доктором Київського університету, членом ряду наукових товариств, депутатом австрійського парламенту і Галицького крайового сейму.

Особистий архівний фонд рукописів видатного вченого складає у Львові 30 тисяч аркушів.

СТУПНИЦЬКИЙ ПЕТРО ІВАНОВИЧ (6.VIII.1794 – 1.I.1863)

Народився в с.Уторопи Косівського району. Історія зберегла про нього дуже мало біографічних відомостей, але для нащадків збереглися два літописи-хроніки, написані краєзнавцем на Гуцульщині, які виявив та опублікував професор В.В.Грабовецький. Це записки Петра Ступницького про останнє перебування козаків на Буковині та Прикарпатті (1771 р.), які зроблені в метричальній книзі Брустурівської парафії і зберігаються у фондах Коломийського музею народного мистецтва Гуцульщини. Другу хроніку знайдено у 1957 р. в місті Заболотіві. Це був пам'ятник, в якому зафіксовано 25 хронологічних дат про історичні події на Гуцульщині (1671-1849 рр.).

Вище наведені хроніки опубліковано в історико-краєзнавчому часописі “Літопис Червоної калини” (1992. – №4-5).

ФРАНКО ІВАН ЯКОВИЧ (27.VIII.1856 – 28.V.1916)

Видатний український письменник, вчений, громадський діяч. Народився в с.Нагуєвичі на Львівщині. Середню освіту здобув у Дрогобичі, а вищу – у Львівському та Чернівецькому університетах. У 1893 р. у Відні захистив докторську дисертацію. Ще в студентські роки організував краєзнавчі мандрівки

галицької молоді на Бойківщину та Гуцульщину. Тут І.Франко здійснив свої перші фольклорні записи та етнографічні дослідження. В історичних працях значне місце він відвів історії селянства Галичини, зокрема скасуванню панщини в 1848р.

Значний інтерес І.Франко виявляв до історії м.Станіслава, яке з 1962 р. носить його ім'я. За підрахунками краєзнавців, Великий Каменяр побував на Прикарпатті більше 90 разів. Найбільш тривалим після Станіслава і Коломиї було перебування І. Франка в селі Криворівні, куди на відпочинок він приїхав вперше у 1900 р. У Криворівні та навколишніх гуцульських селах І.Франко записав від місцевих жителів цікавий фольклорний матеріал. Тут Великий Каменяр спілкувався з відомими краєзнавцями Михайлом Павликом і Володимиром Гнатюком. Як історик України І.Франко провів також велику роботу, пов'язану з вивченням народного мистецтва в Етнографічному відділенні музею при НТШ у Львові. Перу вченого належить ціла низка народознавчих праць, 40 з яких етнографічні: “В справі збирання етнографічних матеріалів”, “Дві школи в фольклористиці”, “До збирачів етнографічних матеріалів”, “Етнографічна експедиція на Бойківщину”, “Із наукових екскурсій по краю”, “Галицьке краєзнавство” та інші.

ЦЕЛЕВИЧ ЮЛІАН АНДРІЙОВИЧ

(23.III.1843 – 24.XII.1892)

Народився в с.Павлівка Станіславського повіту. У 1861 р. відмінно закінчив Станіславську гімназію. Історію вивчав у Віденському університеті. Працював викладачем у гімназії м.Станіслава (з 1872р.). У 1892 р. обраний головою НТШ. Ю.Целевич виявив великий інтерес до вивчення опришківського руху на Прикарпатті. Як етнограф збирав і використовував у своїх працях народні пісні та перекази про опришків. Його монографія “Історія Скиту Манявського wraz із збірником грамот, листів і деяких судових документів, дотичних того монастиря” (1887 р.) є цінним джерелом вивчення історії цього релігійного осередку XVII-XVIII ст. на Прикарпатті.

У березні 1993 р. на базі Прикарпатського університету проведено наукову конференцію, присвячену 150-річчю з дня народження Ю.Целевича, і надруковано збірник матеріалів учасників цієї конференції.

Похований Ю.Целевич у Львові на Личаківському цвинтарі.

ШАРАНЕВИЧ ІСИДОР ІВАНОВИЧ

(16.II.1829 – 4.XII.1901)

Народився у с.Козарі Рогатинського району.

У 1845 р. закінчив з відзнакою Бережанську гімназію. Учителював у гімназіях І Галичини, а в 1873 р. став професором історії Львівського університету.

Постійно виявляв науковий інтерес до історії міст і сіл Галичини, які були ним зведені в алфавітну картотеку, де описано понад 200 населених пунктів. Брав участь в археологічних розкопках стародавнього Галича та його околиць. Заснував археологічний музей у Львові. Збереглися рукописи його історичної праці “Словенські начатки у склонов Карпат”. У 1863 р. вийшла його найбільша праця – “Історія Галицько-Володимирської Русі від найдавніших времен до року 1453”.

І.Шараневич брав активну участь у громадському житті Галичини, був сеньйором Ставропігійського Інституту, дійсним членом Краківської Академії наук та почесним доктором Київського університету.

Учений був найбільшим знавцем і дослідником джерел з історії України і Галичини в другій половині XIX ст.

Помер у Львові і похований на Личаківському цвинтарі.

ШЕКЕРИК-ДОНИКІВ ПЕТРО

(20.IV.1889 – 1941)

Народознавець Гуцульщини, етнограф, письменник, суспільно-політичний і культурний діяч радикального напрямку.

Народився в с.Голови Верховинського району в багатодітній селянській сім'ї. Його вчителем у початковій школі (1900-1904 рр.) був Л.Гарматій, який заохочував до записування етнографічних матеріалів. Через Л.Гарматія П.Шекерик познайомився з І.Франком, В.Гнатюком, Г.Хоткевичем, М.Кощобинським. На їх прохання збирав фольклорно-етнографічні матеріали.

Для духовного зростання П.Шекерика велике значення мала його праця в “Гуцульському театрі”, організованому Г.Хоткевичем у Красноїлові в 1910 р. Він був першим помічником Г.Хоткевича в організації Гуцульського театру.

Про перебування на гастролях театру в березні 1911 р. в Кракові, де учасників привітав письменник Б.Лепкий, П.Шекерик-Доників згадував: “Краківські поляки дуже чемно до нас відносилися, без найменшої ненависті. Балакали з нами і цікавилися Гуцульщиною. Вони говорили: “Гуцули – це здібні й культурні люди, лише їм треба дати свободу й науку”.

Після одруження у вересні 1911 р. П.Шекерик проживав у Жаб'ї (нині смт.Верховина).

ШНАЙДЕР АНТОНІЙ

(1825 – 1880)

Історик-краєзнавець, з 1871 р. розпочав видання багатотомного історико-географічного словника “Енциклопедія краєзнавства Галичини”.

Дослідник починав свою діяльність із створення на базі зібраних історико-краєзнавчих матеріалів “Краєзнавчого архіву Галичини”. Основні фонди цього

архіву А.Шнайдер передав у 1877 р. до Краківської Академії наук, а другу частину затримав у себе. Це були переважно-топонімічні показчики населених пунктів Галичини. У львівській колекції А.Шнайдера знаходяться і матеріали з Галицької геральдики і сфрагістики. Тут є історія, описи і малюнки гербів та печаток. Важливе місце у збірках вченого займають матеріали реєстру пам'яток старовини Галичини, зокрема археологічні.

ШУХЕВИЧ ВОЛОДИМИР ОСИПОВИЧ

(15.III.1849 – 5.IV.1915)

Український педагог, етнограф та громадський діяч.

Народився в с.Тишківцях Городенківського району в сім'ї священика Осипа Шухевича, який був послідовником "Руської трійці". Вищу освіту здобув у Львівському університеті. У Львові педагогічну діяльність поєднував з редагуванням дитячого часопису "Дзвінок", а з 1893 р. редагує журнал "Учитель". Але В.Шухевич найбільше відомий як дійсний член НТШ, де він опублікував п'ятитомну монографію з етнографії "Гуцульщина", яка і по сьогоднішній день не втратила свого наукового значення. Тут вперше було ґрунтовно висвітлено матеріальну і духовну культуру гуцулів. Ця праця була надрукована у Львові в період 1899-1908 рр.

В.М. Havryliv.

COUNTRY STUDY SCHOLARS OF THE 19TH - EARLY 20TH CENTURY (CONTINUED).

The article surveys the regional studies by prominent Halychian scholars of the 19th – early 20th centuries.

РЕЦЕНЗІЇ

Ю.М. Томин

КЛИМЕНКО О.О. "ГРОШОВІ ДОКУМЕНТИ ОУН (БОФОНИ) 1939-1952 рр."

Відрадним явищем у житті історичної науки є поява нових досліджень, позбавлених ідеологічних догм і схематизму, характерних для радянської тоталітарної системи.

У цьому контексті інтерес викликає монографія О.О.Клименка "Грошові документи ОУН (бофони) 1939-1952 р.".

Якщо в цілому тематика ОУН-УПА в наш час претендує на особливу привабливість, то її соціально-економічний аспект позбавлений конкуренції. На жаль, сьогодні питання економічної історії цікавить не багатьох вчених. Це впливає передусім з порівняно скромного інтересу новітньої науки до економічної історії загалом. Тема грошових документів ОУН також не стала винятком. Адже, крім ґрунтовної історико-економічної підготовки, її розробка потребує володіння методиками спеціальних історичних дисциплін, якими не всі історики володіють.

Навіть побіжне ознайомлення з текстом монографії дає підстави вважати, що автор успішно справився із завданням, вперше підняв і висвітлив великий пласт вітчизняної соціально-економічної історії та культури.

Рецензована праця, яка ґрунтується переважно на документах з архівів колишнього КДБ, складається зі вступу, трьох розділів, висновків та додатку.

У вступі автор підкреслює особливий статус грошових документів ОУН. Зокрема, наголошено, що через відсутність в ОУН-УПА своїх грошових знаків у класичному розумінні цього слова, бофони – єдині документи, що найбільш повно віддзеркалюють матеріальну основу діяльності підпілля, а також відображають політичне, соціально-економічне й мистецьке життя тієї доби. Зробивши історіографічний огляд, оцінку джерел, О.О.Клименко справедливо критикує своїх попередників за однобокий підхід і певну заангажованість в оцінці грошових документів ОУН. У зв'язку з цим дає наукове визначення бофонів, прослідковує етимологію слова.

Так, проаналізувавши економічні функції бофонів, навівши порівняння з відомими аналогами, автор, на відміну від інших дослідників, дійшов висновку, що в роки боротьби з фашизмом та сталінізмом грошові документи підпілля, окрім функцій благодійних квитків, виконували податкову та реквізиційну роль. Посилаючись на світову практику матеріально-технічного забезпечення партизанських сил, він мотивовано пояснює причини цих вимушених дій

бандерівців. На його думку, такій трансформації бофонів сприяла особлива жорстокість протистояння, яка поєднувала в собі національно-визвольну боротьбу та елементи громадянської війни.

У I розділі монографії автор досліджує витoki бойового фонду ОУН та простежує еволюцію грошових документів: від жетонів-подяк до посвідок про виконання грошових, а іноді натуральних, контингентів та реквізиційних квитанцій. Важко не погодитися з його думкою про те, що корінням бофони сягають у практику фінансової діяльності громадських організацій, які діяли в Галичині на початку ХХ ст. Створені під їх егідою добровільні громадські фонди сприяли формуванню Галичини як твердині національного руху. Справедливо підкреслено, що у розмаїтті тогочасних політичних і суспільних фондів бойовий фонд ОУН посідав чільне місце. Його особлива роль визначалася авторитетом і впливовістю цієї політичної організації серед західноукраїнського населення.

Автор переконливо доводить, що репресії німецьких окупантів поставили на порядок денний питання про необхідність створення під егідою бандерівців українських збройних сил. Умови їх організування порівняно з іншими європейськими рухами Опору були дуже несприятливими, оскільки український рух – єдиний збройний підпільний рух поневоленого народу, що не мав навіть мінімальної підтримки ззовні. Тому невідкладний випуск квитанцій бойового фонду ОУН справді був необхідний, щоб регулювати часом непрості стосунки повстанців з народом.

У другому розділі монографії розглядається таке важливе питання, як фінансово-господарська діяльність оунівського підпілля в боротьбі з радянським тоталітарним режимом (1944-1952 рр.). Ретельно проаналізована нормативна база і практика використання бофонів, досліджені окремі їх серії, підрахований бюджет повстанців станом на 1949 р. Вивчення соціально-економічних процесів дозволило констатувати, що економічні функції бофонів не були чітко визначені й відповідним чином закріплені нормативними документами підпілля. Такий стан справ спричинив, з одного боку, до довільного використання їх повстанцями, а з іншого – створив правову основу для різних зловживань в середовищі оунівців, що зуміли ефективно використати більшовики.

Третій розділ монографії – методичний. За допомогою методик комплексного використання спеціальних історичних дисциплін автор переконливо продемонстрував, які важливі дані дослідник може здобути, застосовуючи цей інструментарій: час і місце випуску бофонів, політичну позицію емігента, мету і характер випуску, термін обігу, подальшу долю емісії і т.ін. Безумовно, що методичні рекомендації сприятимуть ширшому використанню бофонів під час викладання на історичних факультетах вузів України курсу “Допоміжні історичні дисципліни”.

Додаток, який складається із систематизованої таблиці грошових документів ОУН, ілюстрацій, геральдичної та сфрагістичної таблиць, а також карти дислокації відділів УПА, органічно пов'язаний з розділами книги, ефективно їх доповнює та ілюструє. Каталог охоплює понад 200 бофонів, кожен з яких отримав вичерпну соціально-економічну, політичну та мистецьку характеристики. Дослідник фактично вперше ввів у науковий обіг ці надзвичайно важливі джерела.

Поряд з цим робота має деякі недоліки:

На наш погляд, варто було б детальніше обґрунтувати прийняту періодизацію боротьби ОУН-УПА. Адже в наукових публікаціях українських сториків запропоновано інші схеми періодизації, які заслуговують на увагу.

Недостатньо висвітлена й взаємодія підпілля ОУН Закерзоння з польським рухом Опору (АК, ВІН), зокрема у сфері матеріально-технічного забезпечення.

Спроба нового концептуального осмислення деяких аспектів соціально-економічної історії ОУН-УПА, здійснена автором монографії, ще раз засвідчила необхідність критично переоцінити здобутки як радянської історіографії, так і окремих праць істориків діаспори, стати на ґрунт доказових фактів, саме на якому можна створити наукову концепцію історії українського руху Опору.

У невеликому огляді важко охопити всю мозаїку подій, фактів. Можемо тільки зауважити, що рецензована праця відкриває багато нових, дотепер невідомих сторінок і, незважаючи на окремі упущення, на довгий час залишиться незмінною для всіх, хто цікавиться цією проблематикою.

Y.M. Tomyn.

KLYMENKO O.O. FINANCIAL DOCUMENTS PASSED BY THE ORGANIZATION OF UKRAINIAN NATIONALISTS IN 1939 – 1952 (BOFONI).

The article reviews O.O. Klymenko's work “Fiscal documents of the Organization of Ukrainian Nationalists in 1939-1952”. (Ternopil, 1999)

ЗМІСТ
АРХЕОЛОГІЯ

<i>В.М. Конопля, І.Т. Кочкін.</i> Мідні трипільські сокири Верхнього і Середнього Подністров'я.....	3
<i>Т. М. Ткачук.</i> Керамічний комплекс з Незвиська III і його значення для генезису трипільської культури на території Галичини, Буковини і Поділля.....	11

ДАВНЯ І СЕРЕДНЬОВІЧНА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

<i>В.В. Грабовецький.</i> Об'єднання Галицько-Волинських земель в єдину державу – спадкоємицю Київської України-Руси. До 800-річчя утворення Галицько-Волинського князівства.....	17
<i>О.Б. Гуцуляк.</i> Літописні тиверці, їхній “толк” і таємнича Оратанія.....	26
<i>М.І. Кошик.</i> Культурна та освітня діяльність Львівського Успенського братства в кінці XVI ст.....	36

ДО 80-РІЧЧЯ ЗЛУКИ УНР І ЗУНР

<i>С.В. Адамович.</i> Співпраця Союзу визволення України з українськими громадсько-політичними організаціями і партіями Галичини.....	46
<i>В.П. Педич.</i> Питання злуки ЗУНР та УНР на сесії Української Національної Ради у Станіславі (січень 1919 р.) на сторінках часопису “Нове життя”.....	51
<i>Б.Д. Кіндратюк.</i> Утвердження української ідеї соборності в піснях галицьких січових стрільців.....	53
<i>С.Й. Кобута.</i> Ідеї соборності в політичному житті сучасної України.....	58

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У НОВІТНЮ ДОБУ

<i>М.В. Кукутяк, Б.Г. Хруслов.</i> Українське національно-демократичне об'єднання: політичний конфлікт 1931-1933 рр.....	64
<i>О.С. Жерноклесв.</i> Національні меншини на західноукраїнських землях у складі Австро-Угорщини (1900-1914 рр.).....	74
<i>Т.В. Галицька-Дідух.</i> Українське питання на Мінській конференції (17 серпня – 2 вересня 1920 р.).....	85
<i>Л.В. Бурачок.</i> Осип Назарук: державотвора діяльність (1918-1919 рр.).....	95
<i>Б.П. Савчук.</i> Студентство у боротьбі за український університет у Львові (1919-1925 рр.).....	101
<i>І.Я. Райківський.</i> Ліворадикальна еволюція УСДП (1920-1924 рр.).....	112
<i>Л.Р. Дрогомирецька.</i> Ідейні основи українського кооператив-	

ного руху в Західній Україні в теоретичних працях Ю.Павликовського.....	123
<i>С.Д. Сворац, С.М. Дерев'янка.</i> Освіта західноукраїнських областей другої половини 40-х – першої половини 60-х рр. XX ст. в історіографії (продовження).....	128
<i>П.С. Федорчак, Т.П. Федорчак.</i> Відродження вищої освіти на Прикарпатті в умовах незалежної України.....	147

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

<i>М.А. Генік.</i> Диверсифікація національної політики Польщі у період кризи парламентаризму.....	163
<i>І.В. Пендзей.</i> Соціально-економічні і політичні перетворення в Угорщині (1988-1990 рр.).....	171

ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

<i>Б.М. Гаврилів.</i> Краєзнавці XIX – початку XX століття (продовження).....	181
---	-----

РЕЦЕНЗІЇ

<i>Ю.М. Тамин.</i> Клименко О.О. “Грошові документи ОУН (бофони) 1939-1952 рр.”.....	189
--	-----

CONTENTS

ARCHEOLOGY

<i>V.M. Konoplya, I.T. Kochkin.</i> Copper Trypilian Axes Found in Upper Central Podnistrovya.....	3
<i>T.M. Tkachuk.</i> The Ceramic Complex in Nezvysko and its Relevance to the Genesis of the Trypilian Civilization in Halychyna, Bukovyna and Podillya.....	11

ANCIENT AND MEDIEVAL HISTORY OF UKRAINE

<i>V.V. Hrabovetsky.</i> The Unification of Halychian and Volynian Lands into a Single State – the Successor of the Kyivan Rus. Celebrating the 800 th Anniversary of the Establishment of the Halychian-Volynian Principality.....	17
<i>O. B. Hutsulyak.</i> Chronicled Tiverians, Their “Tolk” and Their Mysterious State of Oratania.....	26
<i>M.I. Koshyk.</i> Cultural and Educational Activites Pursued by the Lviv Assention Brotherhood in the late 16 th century.....	36

CELEBRATING THE 80TH ANNIVERSARY OF THE UNIFICATION OF THE UKRAINIAN PEOPLE’S REPUBLIC AND WESTERN-UKRAINIAN PEOPLE’S REPUBLIC.

<i>S.V. Adamovych.</i> Cooperative Efforts Pursued by the Union for Liberation of Ukraine, Ukrainian Public Organizations and Political Parties in Halychyna.....	46
<i>V.P. Pedych.</i> The Ukrainian National Rada’s Resolution on the Unification of the Western-Ukrainian People’s Republic (Stanislav, Jaunary 1919) Illuminated by the Chronicle “Nove Zhittya” (New Life).....	51
<i>B.D. Kindratyuk.</i> The Idea of Ukraine’s Unity Reflected in Sich Riflemen’s Songs.....	53
<i>S.I. Kobuta.</i> The Idea of Unity in the Policy of Contemporary Ukraine.....	58

WESTERN UKRAINE IN THE NEW PERIOD

<i>M. V. Kuhutyak, B.H. Hruslov.</i> The Ukrainian National Democratic Association: Political Conflict of 1931-1932.....	64
<i>O.S. Zhernokleyev.</i> Ethnic Minorities Residing on the Western-Ukrainian Territories Integrated by Austro-Hungary (1900-1914).....	74
<i>T.V. Halytska-Diduh.</i> The Ukrainian Issue at the Minsk Conference.....	85
<i>I. V. Burachok</i> Osyp Nazaruk: Efforts Directed at Furthering Statehood.....	95

<i>B.P. Savchuk.</i> The Contribution of Students to the Establishment of the Ukrainian University in Lviv.....	101
<i>I.Y. Raikivski.</i> The Ukrainian Social Democratic Party’s Evolution Toward Leftist Radicalism (1920-1924).....	112
<i>L.R. Drahomyretska.</i> The Ideological Elements of the Ukrainian Cooperative Movement in Western Ukraine Illuminated by Y.Pavlovskii’s Research Papers.....	123
<i>S.M. Derevyanko, S.D. Svorak.</i> Western Ukraine’s Education in the late 1940s early 1960s as a Focus of Historiography.....	128
<i>P.S. Fedorchak, T.P. Fedorchak.</i> The Revival of Precarpathia’s Higher Education in Independent Ukraine.....	147

MODERN HISTORY OF FOREIGN COUNTRIES

<i>M.A. Henyk.</i> The Diversification of Poland’s National Policy in the Period of the Parliamentarian Crisis.....	163
<i>I.V. Pendzey.</i> Social, Economic, and Political Transformations Undergone by Hungary (1988-1990).....	171

HISTORICAL COUNTRY STUDIES

<i>B.M. Havryliv.</i> Country Study Scholars of the 19 th - early 20 th Century (continued).....	181
--	-----

REVIEW

<i>Y.M. Tomyk.</i> Klymenko O.O. Financial Documents Passed by the Organization of Ukrainian Nationalists in 1939 – 1952 (bofoni).....	189
--	-----

Міністерство освіти України
Прикарпатський університет ім. Василя Стефаника

ВІСНИК
Прикарпатського університету

ІСТОРІЯ
Випуск 2

Видається з 1995 р.

Адреса редколегії: 284000, м. Івано-Франківськ
вул. Шевченка, 57,
Прикарпатський університет,
історичний факультет, тел. 2-21-62

Видавництво "Тлай" Прикарпатського університету
76025 м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57, тел. 96-4-81
(українською мовою)

Ministry of Education of Ukraine
Precarpathian University named after V.Stefanyk

NEWSLETTER
Precarpathian University named after V.Stefanyk

HISTORY
2 nd issue

Published since 1995

Publishers' address: Philology Department,
Precarpathian University named after V.Stefanyk
57, Shevchenko Str., 76025 Ivano-Frankivsk, tel. 2-21-62

PLAI Publishers, Precarpathian University
57, Shevchenko Str.,
284000, Ivano-Frankivsk. tel. 96-4-81

(in the Ukrainian Language)

698022

Землення ВІТЕНКО В. І.
Редактор БОЙЧУК О. П.
Верстка ЯРЕМКО В. Д.

Здано до набору 12.03.99 р. Підп. до друку 02.11.99 р. Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Літ. гарн. Ум. друк. арк. 11,75. Вид. арк. 12. Тираж 300 прим. Зам. 260.